

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΕΣ
ΣΠΟΥΔΕΣ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Νικόλαος Σιαπέρας

*Η ξυλογλυπτική τέχνη στη Θεσσαλία:
η περίπτωση του τέμπλου του Αγίου Νικολάου του Νέου
(Βλαχονικόλα) στον Τύρναβο*

Βόλος 2022

*Αφιερωμένο στη μητέρα μου Ματίνα, στον πατέρα μου Ζήση
και τον αδερφό μου Γιάννη,
χάρη στη συνεχή υποστήριξη των οποίων ολοκλήρωσα με
επιτυχία τις σπουδές μου*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Νικόλαος Σιαπέρας

*Η ξυλογλυπτική τέχνη στη Θεσσαλία: η περίπτωση
του τέμπλου του Αγίου Νικολάου του Νέου
(Βλαχονικόλα) στον Τύρναβο*

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία Ειδίκευσης

Επιβλέποντες καθηγητές: Ιωάννης Δ. Βαραλής, Ιωάννης Τσιουρήs
Εξεταστής καθηγητής: Πασχάλης Ανδρούδης

ΒΟΛΟΣ 2022

Πίνακας περιεχομένων

Πρόλογος	7
Εισαγωγή	9
Κεφάλαιο 1ο : Το τέμπλο – η κατάστασή του σήμερα	15
<i>Ζώνη των Δεσποτικών εικόνων</i>	16
<i>Ζώνη του θριγκού</i>	20
<i>Επίστεψη</i>	23
Κεφάλαιο 2ο : Φάσεις – τεχνική – τεχνοτροπία	25
<i>Διάρθρωση του τέμπλου</i>	25
<i>Θεματολόγιο του διακόσμου</i>	28
Σταυρός και Λυπηρά	29
Φυτικός διάκοσμος	30
Άμπελος	30
Ανθέμια σε σειρά	32
Στρεπτό ακανθόφυλλο	32
Ζωικός διάκοσμος	33
Λέοντες	33
Τρωκτικά	33
Πτηνά	34
Ιχθύες	36
Μυθικά όντα	36
Γρυπολέοντες εκατέρωθεν θυρεού	36
Δράκοντες – ιχθύες	38
Ιχθύες- δελφίνια	40
Αετοί με θυσανωτά σώματα	40
Αρχιτεκτονικός διάκοσμος	41
Αχιβάδες	41
Κεφάλαιο 3ο : Ζητήματα χρονολόγησης	43
<i>Το τέμπλο στον ναό του Αγίου Αντωνίου</i>	47
<i>Φορητές εικόνες</i>	48
Συμπεράσματα	51
Παράρτημα: Κατάλογος των φορητών εικόνων του τέμπλου	53
Βιβλιογραφία	81
Χάρτες- Εικόνες	87

Πρόλογος

Η συγκεκριμένη εργασία αποσκοπεί στη μελέτη και δημοσίευση του ξυλόγλυπτου τέμπλου του ναού του αγίου Νικολάου του Νέου στον Τύρναβο, και στη βάθυνση της γνώσης μας για την ξυλογλυπτική τέχνη στην ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλίας.

Αρκετά ήταν τα προβλήματα που προέκυψαν κατά τη διάρκεια της μελέτης του συγκεκριμένου τέμπλου, με το σημαντικότερο εξ αυτών να είναι ο μεγάλος σεισμός που έπληξε την περιοχή του Τυρνάβου στις 3/3/2021. Ως συνέπεια του ισχυρού σεισμού ο βόρειος τοίχος του ναού αποκολλήθηκε από το υπόλοιπο σώμα και πήρε κλίση προς τα έξω. Επιπλέον, ο ίδιος τοίχος εν μέρει κατέρρευσε στο μέσον του μήκους του από την εξωτερική του πλευρά. Ακόμη, ρωγμές και διαμπερείς ρηγματώσεις σχηματίστηκαν σε αρκετά άλλα σημεία στο ναό, που έδειχναν την ευαίσθητη κατάσταση της τοιχοποιίας του. Για λόγους στατικότητας και ασφάλειας η πρόσβαση στο εσωτερικό του απαγορεύτηκε μέχρι και τις 3/1/2022, όταν έλαβα άδεια για επιτόπια έρευνα και καταγραφή στον ναό. Το ίδιο το τέμπλο είχε καλυφθεί στην πίσω όψη με μοριοσανίδες (νοβοπάν) κατά τη δεκαετία του '60, σύμφωνα με προφορική μαρτυρία του εφημερίου του ναού π. Γεωργίου Παπαϊωάννου, και για την αφαίρεσή του κλήθηκε ειδικευμένος τεχνίτης ξύλου, που με βοήθησε να αφαιρέσουμε τις μοριοσανίδες.

Ως προς την δομή, η μελέτη μου αποτελείται από την **Εισαγωγή**, όπου γίνεται λόγος για παλαιότερες έρευνες στην περιοχή του Τυρνάβου, για την ονομασία της περιοχής και την σχέση της με τον άγιο Νικόλαο τον Νέο, τον εν Βουναίνη, και τέλος για τους λοιπούς ναούς του Τυρνάβου, όπως επίσης και για τον ίδιο τον ναό όπου βρίσκεται το υπό μελέτη τέμπλο. Στο **Κεφάλαιο 1^ο** γίνεται αναλυτική περιγραφή των μερών, των επιμέρους τμημάτων και του ξυλόγλυπτου διακόσμου του τέμπλου. Στο **Κεφάλαιο 2^ο** γίνονται συγκρίσεις με άλλα ξυλόγλυπτα έργα από την περιοχή της Θεσσαλίας και της Ηπείρου. Οι συγκρίσεις επικεντρώνονται στη διάκριση των μερών του τέμπλου, στη μορφή τους, στην θεματολογία του διακόσμου, καθώς και στην τεχνική της εκτέλεσης των αναγλύφων του. Στο **Κεφάλαιο 3^ο** επικεντρώνομαι στην χρονολόγηση του τέμπλου και αποπειρώμαι να εντάξω τη φιλοτέχνησή του συγκριτικά με άλλα τέμπλα της Θεσσαλίας. Ακολουθούν τα **Συμπεράσματα**, όπου συνοπτικά εκτίθενται τα αποτελέσματα της έρευνας. Σε ιδιαίτερο **Παράρτημα** έχει τοποθετηθεί ο *Κατάλογος των φορητών εικόνων*, στον οποίο δίνονται οι αναλυτικές περιγραφές των

σαράντα οκτώ εικόνων που σήμερα είναι αναρτημένες στο τέμπλο και ανήκουν σε διάφορα τεχνοτροπικά ρεύματα και εποχές, οργανωμένα ανά επιμέρους σύνολα. Δεν γίνεται εικονογραφική και τεχνοτροπική ανάλυση των εικόνων αυτών στην συγκεκριμένη εργασία, καθώς η έκταση του υλικού θα ξεπερνούσε τον όγκο που αρμόζει σε μία διπλωματική εργασία. Το πόνημα συμπληρώνεται με **Χάρτες και Εικόνες** όλου του υλικού που αναφέρω κατά την διάρκεια των προηγούμενων κεφαλαίων και στο τέλος παρατίθεται η **Βιβλιογραφία**.

Οφείλω ιδιαίτερες ευχαριστίες στην ΕΦΑ Λάρισας και ιδιαίτερα στην έφορο κ. Σταυρούλα Σδρόλια και στην αρχαιολόγο κ. Γραμμάτω Παπαναστασούλη για την παραχώρηση του υλικού και την συνεχή βοήθειά τους κατά την διάρκεια της εκπόνησης της εργασίας μου. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω τον πατέρα Ιωάννη Καραμπίνη και τον πατέρα Ιάκωβο Καλκούλη για την βοήθεια, τη συνεργασία τους και τις εποικοδομητικές συζητήσεις που είχα μαζί τους. Ιδιαίτερα ευχαριστώ τον πατέρα Γεώργιο Παπαϊωάννου της ενορίας του Αγίου Ιωάννου Τυρνάβου, στην οποία και ανήκει ο ναός του Αγίου Νικολάου του Νέου, για την συνεχή βοήθειά του, τον ενθουσιασμό και τη συνεργασία του, για τις ωφέλιμες πληροφορίες που μου παρείχε και φυσικά για τις πολύτιμες συμβουλές του. Ακόμη, ευχαριστίες εκφράζω και από τη θέση αυτή στον κ. Γρηγόρη Παπαχρήστο, τον εξειδικευμένο τεχνίτη που ανέλαβε την απομάκρυνση των ξένων υλικών από το τέμπλο. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω τον κ. Ιωάννη Βαραλή, αναπληρωτή καθηγητή Βυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης του τμήματος Ιστορίας Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και κύριο επιβλέποντα αυτής της έρευνας, για την συνεχή βοήθειά του, την υπομονή και την κατανόησή του, τις συμβουλές και την καθοδήγησή του.

Ακόμη θα ήθελα να ευχαριστήσω τους φίλους και συναδέλφους Κωνσταντίνο Ρίζο, Βασίλη Καραμπούλα και Ελένη Χατζηνικολάου για την υποστήριξή τους κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της έρευνας, τις εποικοδομητικές συζητήσεις που είχα μαζί τους, καθώς και για τον δανεισμό τεχνικού και φωτογραφικού εξοπλισμού που ήταν απαραίτητος για την φωτογράφιση του μνημείου. Επίσης, ευχαριστίες οφείλω στους φίλο Ιωάννη Παναγιωτόπουλο για την βοήθειά του στην ψηφιακή επεξεργασία των φωτογραφιών και Κόττα Γεωργία. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου, χωρίς την συνεχή υποστήριξη της οποίας η πραγματοποίηση των σπουδών μου δεν θα ήταν δυνατή.

Εισαγωγή

Η σύγχρονη πόλη του Τυρνάβου κείται περί τα 16 χιλιόμετρα βόρεια της Λάρισας, στο κέντρο του βόρειου τμήματος του θεσσαλικού κάμπου, στους πρόποδες του όρους Μελούνα (**Χάρτης 1**). Στην νότια πλευρά της πόλης κυλά ο Τιταρήσιος ποταμός (Ξηριάς), που αποτελεί παραπόταμο του Πηνειού. Στη σύγχρονη δημοτική ενότητα του Τυρνάβου ανήκουν και τα γειτονικά χωριά Δαμάσι, Αργυροπούλι και Δένδρα. Κατοίκηση στην ευρύτερη περιοχή μαρτυρείται ήδη από την προϊστορική εποχή, για την οποία θα γίνει ειδική αναφορά αργότερα. Σχετικά με την ονομασία «Τύρναβος», τα παλαιότερα στοιχεία περιέχονται στον βίο του Αγίου Νικολάου του Νέου του εν Βουνένη, ο οποίος πρέπει να συντέθηκε τον 10^ο αιώνα από κάποιον μοναχό (;) Νικόλαο, λόγιο θεσσαλικής καταγωγής, και περιέχεται στον κώδικα 81 του Μεγάλου Μετεώρου, του τέλους του 16^{ου} αιώνα¹. Στις αρχές του 10^{ου} αιώνα η περιοχή της Λάρισας δέχθηκε επίθεση από βαρβάρους – Αβάρους κατά το κείμενο², Βούλγαρους κατά την Αβραμέα³ – ωστόσο το σύνολο των κατοίκων είχαν ήδη εγκαταλείψει την πόλη και η τελική μάχη δόθηκε από τον άγιο Νικόλαο τον Νέο και τους άντρες του στο όρος *Τέρναβον*⁴, όπου έμεναν μοναχοί ασκητές: «[...] Νικόλαος ὄρος τι κατείληφεν, ὃ, Τέρναβον ἐγχωρίως ὀνομαζόμενον, ἀσκηταῖς ἀνδράσιν ἦν ἐνδιαίτημα· ἡρέμα πως ὑπανακεχωρημένον ὄν, δρυμοῖς καὶ δάσεσιν ἐναβρύνεται καὶ πνοιαῖς εὐκράτοις ἀέρων καταπνεόμενον ὑγείαν ἐκείνοις χαρίζεται, τὸ δὲ τοῦ ὕδατος πότιμον θέλγων οἶνος καὶ ἀγλαὸς τοῖς πίνουνσι γίνεται τοιοῦτο τοῖνον ὑπάρχον τὸ Τέρναβον καὶ τοιαύταις καλλυνόμενον χάρισιν οἰκήτορας εἶχε τοὺς ἀσκητάς [...]»⁵. Μετά την ήττα, ο άγιος μόνος σώθηκε και κατέφυγε στο όρος της Βούναινας⁶, όπου εντοπίστηκε από τα εχθρικά στρατεύματα και είχε μαρτυρικό θάνατο. Το *Τέρναβον* του βίου ταυτίζεται με το όρος Μελούνα, στους πρόποδες του οποίου ιδρύθηκε μεταγενεστέρως η πόλη του Τυρνάβου⁷. Οι δύο ονομασίες έχουν κοινή ρίζα και ο συσχετισμός είναι λογικός (**Χάρτης 2**).

¹ Σοφιανός 1972, 26-40. Διασκευή του βίου σώζεται στον κώδικα 94 της μονής Ζωοδόχου Πηγής Αγίας της Άνδρου, του 12ου αιώνα. Βλ. στο ίδιο, 40-48.

² Σοφιανός 1972, 141 στίχ. 70.

³ Αβραμέα 1974, 89. Πρβλ. Σοφιανός 1972, 104-126 και Αβραμέα 1974, 95.

⁴ Σοφιανός 1972, 118.

⁵ Σοφιανός 1972, 141, στίχ. 97-102.

⁶ Για τη θέση της Βούναινας, βλ. Γιαννόπουλος 1938, 435. Σοφιανός 1972, 91-98. Αβραμέα 1974, 163-166.

⁷ Σοφιανός 1972, 88-91. Γουργιώτης 1991, 56-57. Ντρογκούλης 1991, 63. Πασαλή 2000, 589.

Ο Νικόλαος Γεωργιάδης θεώρησε ότι η ονομασία της πόλης προέρχεται από το όνομα ψαριού του Τιταρήσιου ποταμού, το οποίο ονομαζόταν «*τούρνα*» στα τούρκικα⁸, ενώ ο Max Vassmer⁹ υποστήριξε ότι η προέλευση της ονομασίας είναι σλαβική και σημαίνει αγκαθότοπος¹⁰. Ωστόσο, η λέξη θα μπορούσε να προέρχεται από τη βλάχικη (αρωμουνική) γλώσσα και, συγκεκριμένα, από το ουσιαστικό *τουρνάρε*, που σημαίνει ανάβλυση νερού ή μέρος με νερά¹¹.

Οι αρχαιολογικές έρευνες στον Τύρναβο και την περιοχή του είναι σχετικά ολιγάριθμες και έχουν φέρει στο φως αρχαιότητες προϊστορικής κυρίως εποχής, ενώ τα τεκμήρια της κλασικής και ρωμαϊκής περιόδου και της Ύστερης αρχαιότητας είναι ελάχιστα¹². Οι μόνες γραπτές μαρτυρίες για την περιοχή κατά την βυζαντινή περίοδο βρίσκονται στον βίο του αγίου Νικολάου του εν Βουναίνη, στον οποίο έγινε αναφορά, ενώ η ύπαρξη οστράκων εφυσωμένης κεραμικής (τύπου *sgraffito*) που έχουν τοποθετηθεί χρονικά από τον 11^ο-12^ο έως τον 18^ο αιώνα, και τριποδίσκων κλιβάνων, οδήγησε τον Γιώργο Γουργιώτη να υποθέσει την ύπαρξη βυζαντινού οικισμού στο κέντρο του σημερινού, ίσως από τον 13^ο αιώνα και εξής¹³. Ωστόσο, η μικρή ποσότητα των οστράκων, που συνελέγησαν μέσα σε επιχώσεις εκσκαφών για ίδρυση οικοδομών στο σύγχρονο Τύρναβο, και η έλλειψη οικοδομικών καταλοίπων επιτρέπουν μόνον την υπόθεση ότι ίσως εκεί λειτουργούσαν κεραμικά εργαστήρια πριν από τον 15^ο αιώνα, και δεν αποδεικνύεται πέραν πάσης αμφιβολίας η ύπαρξη οργανωμένου οικισμού, τουλάχιστον με τα μέχρι σήμερα δεδομένα.

Άποψη για την ίδρυση της πόλης διατύπωσε πρώτος ο Κωνσταντίνος Κούμας¹⁴, που ανέφερε ότι ιδρύθηκε από τον Τουρχάν Βέη στα μέσα του 15^{ου} αιώνα. Την ίδια άποψη ασπάστηκαν οι Νικόλαος Γεωργιάδης και Νικόλαος Γιαννόπουλος¹⁵. Ως οικισμός ο Τύρναβος δεν αναφέρεται καθόλου στο αφιερωτήριο του Τουρχάν Βέη του 1446¹⁶, αλλά στο αφιερωτήριο του γιού του Ομέρ Βέη, που χρονολογείται λίγα χρόνια πριν από το 1484. Στο έγγραφο αυτό αναφέρεται ότι στο Τατάρ (σημ. Φαλάνη) και τον Τύρναβο υπήρχαν παλαιές ιδιοκτησίες του Ομέρ, «*αίτινα καθό πασίγνωστα έπιτοπίως*

---

⁸ Η λέξη «*τούρνο*» απαντά σε μια από τις επιγραφές του Αγίου Γεωργίου Ζαγοράς, του 1765, και σύμφωνα με τον Απόστολο Κωνσταντινίδη (1960, 49, σημ.) είναι είδος παστού ψαριού «*προσφιλοῦς εἰς τοὺς Βλάχους*».

⁹ Vassmer 1941, 102 αρ. 38 (πρβλ. 98 αρ. 113).

¹⁰ Ντρογκούλης 1991, 65.

¹¹ Βλ. Ασημάκης 2015, 81-82.

¹² Βλ. επισκόπηση των ερευνών στα άρθρα των Γαλλή 1991 και Τουφεξή 1991.

¹³ Γουργιώτης 2000, 19-24, ιδιαίτ. 22-23 και 47-54, ιδιαίτ. 50-52.

¹⁴ Κούμας 1831, 391.

¹⁵ Γεωργιάδης 1894, 163. Γιαννόπουλος 1922, 72-73. Σοφιανός 1972, 90, σημ. 5.

¹⁶ Ντρογκούλης 1991, 64-65.

είσιν ἐλεύθερα περιγραφῆς ὁρίων»¹⁷. Οι δύο αυτοί οικισμοί, Τατάρ και Τύρναβος, σύμφωνα με τις έρευνες του Machiel Kiel, παραχωρήθηκαν στον Ομέρ Βέη από τον σουλτάνο Βαγιαζίτ Β' ελεύθερα χωρίς φορολογία τον Δεκέμβριο του 1482¹⁸. Επομένως, ο οικισμός, αν δεν ιδρύθηκε από τον Τουρχάν Βέη, πάντως προϋπήρχε του 1482. Επιπλέον, στο έγγραφο υπ' αρ. 124 του κώδικα της Μητρόπολης Λαρίσης, που φυλάσσεται στη μονή Δουσίκου και χρονικά ανάγεται στο 1547, γίνεται λόγος για διένεξη που συνέβη ανάμεσα στην Μητρόπολη Λαρίσης και την Μητρόπολη Δομενίκου για χωριό που παλαιά ονομαζόταν «Παλαιοχώριον» και λεγόταν πλέον «Τρίναβος»¹⁹.

Ο Edward Brown είναι από τους πρώτους περιηγητές που επισκέφτηκε τον Τύρναβο: το 1666 η πόλη διέθετε δέκα οκτώ ναούς για τον χριστιανικό πληθυσμό, που αποτελούσε την πλειοψηφία, και τρία τζαμιά, για τον μουσουλμανικό πληθυσμό. Ανάμεσα στους ναούς που αναφέρει ονομαστικά, μνημονεύει ειδικά το ναό του Αγίου Νικολάου που ανήκε σε γυναικεία μονή («*with a Convent also*»)²⁰. Ένας ακόμη περιηγητής, ο Jacob Jonas Björnståhl, πέρασε από τον Τύρναβο την άνοιξη του 1779 και μνημονεύει δεκάξι εκκλησίες και δύο μοναστήρια για τον χριστιανικό και έξι τζαμιά για τον μουσουλμανικό πληθυσμό²¹. Σημαντικά στοιχεία για την ζωή στην πόλη του Τυρνάβου, καθώς και για τις κλασικές αρχαιότητες της περιοχής, παραθέτει ο Άγγλος περιηγητής William Martin Leake, που διέμεινε στον Τύρναβο τον Δεκέμβριο του 1806²². Το 1812/3 έφτασε στην περιοχή ο Sir Henry Holland, αλλά δεν επισκέφθηκε την πόλη διότι έμαθε ότι εκεί υπήρχαν κρούσματα επιδημίας²³. Ο François Pouqueville μιλά για όσα είδε στο ταξίδι του περνώντας από τον Τύρναβο και δίνει λεπτομέρειες για τον πληθυσμό του οικισμού²⁴. Τέλος, τον Ιούλιο του 1858 ο Léon Heuzey επισκέφτηκε και αυτός τον Τύρναβο και προσφέρει μαρτυρίες για την καθημερινή ζωή της αρχοντικής οικογένειας Ανδρεάδη, και δίνει σημαντικές πληροφορίες για δεκατρείς ναούς, που κατά τη γνώμη του δεν είναι παλαιότεροι του 17^{ου} αιώνα²⁵. Κάνει μάλιστα λόγο για τα ξυλόγλυπτα του Προφήτη Ηλία, καθώς και για τις τοιχογραφίες στο ναό

---

¹⁷ Γουλούλης 2003, 73, στίχ. 79-80.

¹⁸ Kiel 1996, 128-132.

¹⁹ Βλ. Σοφιανός 1972, 89. Ντρογκούλης 1991, 66.

²⁰ Brown 1673, 42. Σκουρτής 1991, 211.

²¹ Björnståhl 1979, 63.

²² Leake, 1835, τόμος 3, 352-360.

²³ Holland 1815, 264-266.

²⁴ Pouqueville 1826, 362-363. Σκουρτής 1991, 212.

²⁵ Heuzey 1927, 23-34, ιδιαιτ. 26-27 (και 1991, 38-39). Κάνει ειδική μνεία στα ξυλόγλυπτα των ναών του Προφήτη Ηλία και της Φανερωμένης.

του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου²⁶. Κανένας όμως από τους παραπάνω περιηγητές δεν μνημονεύει τον ναό του Αγίου Νικολάου του Νέου.

Εκτός από το άρθρο του Νικολάου Γιαννόπουλου, που κατέγραψε τριάντα τρεις ρωμαϊκές, βυζαντινές και μεταβυζαντινές επιγραφές σε μνημεία και κειμήλια των ναών της πόλης²⁷, ουσιαστικά η έρευνα για τον βυζαντινό και νεότερο Τύρναβο ξεκίνησε με την ευκαιρία του *Πρώτου Συνεδρίου Τυρναβίτικων Σπουδών*, που διοργανώθηκε το 1990 από το Δήμο Τυρνάβου, στα Πρακτικά του οποίου δημοσιεύτηκαν οι βασικές μελέτες των Σταυρούλας Σδρόλια και Καλλιόπης Φλώρου²⁸. Πράγματι, ο παλαιότερος σωζόμενος ναός στην πόλη είναι ενδεχομένως αυτός του Αγίου Νικολάου Τουραχάν, ο οποίος φέρεται ότι κτίστηκε με χορηγία του Τουρχάν Βέη, όπως αναφερόταν στην επιγραφή με τη βιογραφία του Τουρχάν²⁹, αλλά το σημερινό κτίριο δεν μπορεί να είναι προγενέστερο του 17^{ου} αιώνα³⁰. Στον ίδιο αιώνα ιδρύθηκαν αρκετοί ναοί της πόλης, που δείχνουν την ακμή του Τυρνάβου αυτήν την περίοδο. Εκτός πόλεως, το καθολικό της μονής του Προφήτη Ηλία ιδρύθηκε πριν από το έτος 1632³¹, ενώ εντός πόλεως ιδρύθηκαν οι ναοί του Προφήτη Ηλία στην πλατεία της Αγοράς³² (1605), του Αγίου Αθανασίου του νεκροταφείου³³ (1615), του Αγίου Αντωνίου (1636), σύμφωνα με επιγραφή που βρίσκεται και σήμερα εντοιχισμένη στον νότιο τοίχο του³⁴, του Αγίου Δημητρίου³⁵ (1647), σύμφωνα με μαρτυρία του Léon Heuzey, αλλά και του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου, του Αγίου Γεωργίου, της Αγίας Αικατερίνης και του Γενεσίου της Θεοτόκου, για τους οποίους υπάρχουν ειδήσεις ή από τους οποίους προέρχονται κειμήλια του 17^{ου} αιώνα³⁶. Επίσης, οι δύο ναοί της πόλης που είναι αφιερωμένοι στον άγιο Νικόλαο τον εν Βουναίη³⁷ και που αποδεικνύουν τη σχέση του τοπικού πληθυσμού με τον άγιο που υπερασπίστηκε τον τόπο εναντίον των ξένων επιδρομών, ιδρύθηκαν και αυτοί τον 17^ο αιώνα: ο Άγιος Νικόλαος ο Νέος του Ντούμα στη συνοικία

---

²⁶ Σκουρτής 1991, 213. Για συγκεντρωμένη βιβλιογραφία για τους περιηγητές που πέρασαν από τον Τύρναβο, βλ. Πασαλή 2000, 589-590 σημ. 4-7.

²⁷ Γιαννόπουλος 1901.

²⁸ Σδρόλια 1991β.

²⁹ Γιαννόπουλος 1901, 219 αρ. 23. Σδρόλια 1991β, 75. Σδρόλια 2018.

³⁰ Σδρόλια 1991β, 75, 82. Σδρόλια 2018.

³¹ Γιαννόπουλος 1901, 217 αρ. 15, όπου δημοσιεύεται η αρχαιότερη χρονολογημένη γραπτή επιγραφή του καθολικού (τοιχογράφηση από τον ζωγράφο Διονύσιο με τη συνδρομή του ηγουμένου Κοσμά και κάποιου ονόματι Μιχαήλ). Σδρόλια 1991β, 77-80. Πασαλή 1991 και 2000, 592 κεξ., ιδιαιτ. 603. Σδρόλια 2020, 122.

³² Γιαννόπουλος 1901, 220 αρ. 24.

³³ Γιαννόπουλος 1901, 219 αρ. 20. Σδρόλια 1991β, 87.

³⁴ Σδρόλια 1991β, 80.

³⁵ Heuzey 1927, 26 (1991, 39). Ο σημερινός ναός του 1871 αντικατέστησε τον παλαιότερο, βλ. Γιαννόπουλος 1901, 22 αρ. 33. Σδρόλια 1991β, 84.

³⁶ Σδρόλια 1991β, 87.

³⁷ Βλ. Γιαννόπουλος 1938, 434. Φλώρου 1991, 93-94.

της Καμάρας, που ιδρύθηκε μεταξύ 1652-1655³⁸, και ο Άγιος Νικόλαος ο Νέος στη συνοικία των Βλάχων (Βλαχονικόλας).

Ο ναός του Βλαχονικόλα είναι μονόχωρη βασιλική³⁹ (εξωτ. διαστ. 25,90 × 9,35 μ.)(**εἰκ. 1**). Από τον ανατολικό τοίχο προβάλλει καμπύλη αψίδα που δεν διαθέτει παράθυρο. Ο ναός είναι κτισμένος με αργολιθοδομή, όσο μπορεί να διακριβωθεί μετά την πρόσφατη κατάρρευση τμήματος του βόρειου τοίχου: οι μεσαίου και μεγάλου μεγέθους λίθοι είναι αδρά κατεργασμένοι, το συνδετικό κονίαμα είναι ανοιχτοκάστανο, ανά διαστήματα υπάρχουν ξυλοδεσιές που ίσως δεν ήταν εμφανείς, ενώ οι εξωτερικές επιφάνειες είχαν σοβατιστεί έτσι, ώστε να είναι εμφανείς λίγοι μόνον από τους λίθους. Στη νότια πλευρά προστέθηκε στοά από οκτώ πεσσούς τον περασμένο αιώνα. Δίρριχτη ενιαία στέγη με κεραμίδια καλύπτει το ιερό, τον κυρίως ναό, τον νάρθηκα και τη νότια στοά. Το ιερό φωτίζεται από μικρό ορθογώνιο παράθυρο που ανοίγεται στον ανατολικό τοίχο πάνω από την αψίδα και από δύο παράθυρα περίπου ίδιων διαστάσεων που ανοίγονται στο βόρειο τοίχο, το ένα πάνω από το άλλο – ίσως το ανώτερο από τα δύο ανοίχθηκε σε πρόσφατη εποχή. Στο βόρειο τοίχο ανοίγονται συνολικά δύο ορθογώνια παράθυρα, ενώ στον νότιο τρία ανάλογα παράθυρα και η θύρα της κύριας εισόδου, που αντιστοιχεί στο δυτικότερο παράθυρο του βόρειου τοίχου. Άλλη μια θύρα ανοίγεται στον νότιο τοίχο του νάρθηκα, στους μακρούς τοίχους του οποίου ανοίγεται από ένα ορθογώνιο παράθυρο. Ο δυτικός τοίχος του δεν διατηρεί κανένα άνοιγμα. Ο νάρθηκας είναι υπερυψωμένος κατά τρεις βαθμίδες και στην ανατολική πλευρά διαθέτει διάφραγμα από τσιμέντο που πατά σε έξι ορθογώνιους πεσσούς. Ψηλά στο δυτικό τοίχο του κυρίως ναού υπάρχει η παράσταση της Κοίμησης της Θεοτόκου με τη χρονολογία 1820. Το σημερινό δάπεδο του κυρίως ναού και του νάρθηκα είναι από πλακάκια σύγχρονης κατασκευής.

Η Καλλιόπη Φλώρου μελέτησε για πρώτη φορά τον ζωγραφικό διάκοσμο του ναού του Βλαχονικόλα στο άρθρο της για τους ναούς τους αφιερωμένους στον άγιο Νικόλαο τον εν Βουναίη στον Τύρναβο⁴⁰. Η ερευνήτρια χρονολόγησε τον διάκοσμο της αψίδας, της κόγχης του βορείου τοίχου και της κόγχης του διακονικού στην α' πενηνταετία του 17^{ου} αιώνα⁴¹ και συσχέτισε την τέχνη των τοιχογραφιών αυτών με εκείνη του ζωγράφου Νικολάου από το Λινοτόπι, που φέρεται να εργάστηκε μεταξύ άλλων και στο καθολικό της μονής του Προφήτη Ηλία στον Τύρναβο⁴². Αντίθετα,

---

³⁸ Σδρόλια 1991β, 80-82. Για τις επιγραφές του ναού, βλ. Γιαννόπουλος 1901, 219 αρ. 21, και για την πρόθεση, βλ. Σπανός 1989. Φλώρου 1991, 96 σημ. 12. Δεν κατόρθωσα να δω το σύγγραμμα του Δαλαμπύρα 1967.

³⁹ Δημουλά 2017, 19.

⁴⁰ Φλώρου 1991, 96 κεξ.

⁴¹ Φλώρου 1991, 102-10'5.

⁴² Φλώρου 1991, 105. Πβλ. και Τούρτα 1991, 196-203, 227.

χρονολόγησε τη σκηνή της Άκρας Ταπείνωσης που κοσμεί την κόγχη της πρόθεσης στην α' πενήνταετία του 18^{ου} αιώνα⁴³. Επίσης, έδωσε μια αδρομερή περιγραφή του τέμπλου του ναού και το χρονολόγησε στις αρχές του 17^{ου} αιώνα⁴⁴.

Σχετικά με την μελέτη των ξυλόγλυπτων τέμπλων στην Θεσσαλία έχει γίνει περιορισμένος αριθμός ερευνών, τα αποτελέσματα των οποίων είναι αρκετά σημαντικά αφού πλουτίζουν την γνώση μας για την ξυλόγλυπτική τέχνη και στις οποίες θα γίνει αναλυτική αναφορά στην παρούσα μελέτη⁴⁵. Σε άλλες έρευνες, ωστόσο, δεν θα γίνει εκτενής αναφορά στην εργασία που ακολουθεί, διότι τα τέμπλα είναι παλαιότερων εποχών ή ανήκουν σε άλλα συμφραζόμενα και δεν παρουσιάζουν κοινά στοιχεία με το τέμπλο του Βλαχονικόλα. Πρόκειται για το άρθρο της Σταυρούλας Σδρόλια για το τέμπλο του καθολικού της μονής του Αγίου Παντελεήμονος Αγιάς⁴⁶, του 1579, που κοσμεύεται κυρίως με γραπτό διάκοσμο, τη μελέτη της Ελένης Τριβυζά για το τέμπλο του καθολικού της μονής Βητουμά στην Καλαμπάκα⁴⁷, του 1592, η ξυλόγλυπτική του οποίου, όπως φαίνεται από τις λίγες δημοσιευμένες φωτογραφίες, παρουσιάζει ιδιαίτερες συνάψεις με το τέμπλο του Αγίου Αντωνίου στον Τύρναβο και όχι του Βλαχονικόλα, την έρευνα της Σταυρούλας Σδρόλια για το τέμπλο του καθολικού της μονής Πέτρας στο Καταφύγι Καρδίτσας⁴⁸, του 1608, και το άρθρο του Αιμιλιανού Γκέκα για το τέμπλο του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Καστράκι⁴⁹, που διαθέτουν ξυλόγλυπτο διάκοσμο που συνδέεται με εργαστήρια της Ηλείου του τέλους του 16^{ου} ή των αρχών του 17^{ου} αιώνα.

Στα επόμενα, η περιγραφή και ανάλυση του τέμπλου του Βλαχονικόλα οδηγεί στη διάκριση των φάσεων του διακόσμου του, ενώ οι συγκρίσεις των επιμέρους θεμάτων του με τέμπλα προερχόμενα από τις περιοχές της Ηλείου και της Ανατολικής Θεσσαλίας οδηγούν στην απόδοση διαφορετικής χρονολόγησης σε καθεμία από αυτές τις φάσεις.

---

⁴³ Φλώρου 1991, 105. Εξαιτίας του σεισμού του 2021 κατέρρευσε ο σοβάς σε λίγα σημεία της κατώτερης ζώνης του νότιου τοίχου του κυρίως ναού και αποκαλύφθηκαν τουλάχιστον δύο στρώματα τοιχογραφιών.

⁴⁴ Φλώρου 1991, 105-108, εικ. 11-13.

⁴⁵ Παπαναστασούλη 2015. Ευγενικός 2016. Αναγνωστόπουλος 2017. Φλώρου 2019.

⁴⁶ Σδρόλια 2013.

⁴⁷ Τριβυζά 2003.

⁴⁸ Σδρόλια 2006.

⁴⁹ Γκέκας 2017.

Κεφάλαιο 1^ο

Το τέμπλο – η κατάσταση του σήμερα

Το τέμπλο του ναού εκτείνεται ισοϋψές και σχεδόν κατακόρυφο σε όλο το πλάτος της ανατολικής πλευράς του ναού, με συνολικό ύψος 4,98 μ. από το δάπεδο του ιερού, μαζί με τον Σταυρό, και πλάτος 8,02 μ. (**εικ. 2**). Το τέμπλο ακολουθεί την τυπική τριμερή διάρθρωση: στο κατώτερο τμήμα βρίσκεται η βάση με την ζώνη των Δεσποτικών εικόνων, ακολουθεί η ζώνη του θριγκού και στην κορυφή η Πυραμίδα με τον Σταυρό και τα Λυπηρά. Το τέμπλο στην πίσω πλευρά του στηρίζεται σε δέκα κάθετα δοκάρια, τα οποία έχουν μπηχθεί όρθια στο δάπεδο του ιερού βήματος και διαπερνούν το επίπεδο ταβάνι της σκεπής του ναού (**εικ. 3**). Πάνω σε αυτά τα κάθετα δοκάρια καρφώνονται δύο οριζόντια, το ένα πάνω από το άλλο, στο μέσο περίπου του συνολικού ύψους του τέμπλου: τα οριζόντια δοκάρια εκτείνονται σε όλο το πλάτος του τέμπλου και το στερεώνουν στους τοίχους του ναού, ενώ στο σημείο ένωσής τους με τις κάθετες δοκούς έχουν σκαλιστεί ορθογώνιες υποδοχές τέτοιες, ώστε να προσηλωθούν καλύτερα τα οριζόντια πάνω στα κάθετα στοιχεία. Σε αυτόν τον σκελετό των δοκαριών έχουν καρφωθεί όλα τα υπόλοιπα στοιχεία του τέμπλου: ανάμεσα στα κάθετα δοκάρια έχουν καρφωθεί μικρότερες οριζόντιες δοκοί στη βάση των Δεσποτικών εικόνων για την στήριξή τους. Παρόμοια οριζόντια δοκός, λεπτότερη σε πάχος, υπάρχει και για την στήριξη της Πυραμίδας, ενώ οι εκατέρωθεν, όμοια λεπτές, οριζόντιες δοκοί είναι ό,τι έχει απομείνει από την στήριξη των εικόνων του Δωδεκαόρτου, που σήμερα δεν βρίσκονται πλέον στη αρχική θέση τους. Στη ζώνη του Δωδεκαόρτου οι στυλίσκοι μεταξύ των εικόνων φαίνεται ότι έχουν κατασκευαστεί από διαφορετικό ξύλο, λεπτότερο σε πάχος και με καλύτερη κατεργασία, ίσως από τόννο.

Δύο θύρες ανοίγουν στο τέμπλο, η κεντρική και της πρόθεσης. Η θύρα της πρόθεσης διαμορφώνεται από κατακόρυφες παραστάδες, ενώ η κεντρική από στυλίσκους που έχουν το ίδιο πάχος με αυτούς που διαχωρίζουν τις Δεσποτικές εικόνες. Οι στυλίσκοι των Δεσποτικών εικόνων έχουν ύψος που κυμαίνεται από 0,61 - 1 μ., ενώ το πλάτος τους από 0,10-0,19 μ. Από το σύνολο των επτά Δεσποτικών εικόνων (βλ. **Παράρτημα**, εικόνες αρ. 1-7) οι τρεις βρίσκονται στα βόρεια της Ωραίας Πύλης (αρ. **2, 4** και **6**) και οι υπόλοιπες τέσσερις στα νότια (αρ. **1, 3, 5** και **7**). Ο θριγκός διαμορφώνεται από τέσσερις κύριες ζώνες, ανάμεσα στις οποίες παρεμβάλλονται στενοί κοσμήτες. Χαμηλότερα βαίνει ανάγλυφος κοσμήτης με φυτικά μοτίβα, θαλάσσια

και μυθικά πλάσματα, ακολουθεί η ζώνη της Μεγάλης Δέησης (βλ. **Παράρτημα**, εικόνες αρ. **8-32**), έπεται ένας δεύτερος ανάγλυφος κοσμήτης με φυτικά και ζωικά θέματα και στο υψηλότερο σημείο βρίσκεται η ζώνη των εικόνων του Δωδεκαόρτου (βλ. **Παράρτημα**, εικόνες αρ. **33-41**), ανάμεσα στις οποίες υπάρχουν και εικόνες με διαφορετική θεματολογία, γεγονός που μαρτυρεί ότι έχουν προέλθει από άλλα σύνολα (βλ. **Παράρτημα**, εικόνες αρ. **42-48**) τα οποία συμπλήρωσαν τις αρχικές, που για κάποιους λόγους φαίνεται ότι εξέλιπταν⁵⁰. Η βάση της Πυραμίδας πατάει πάνω στον δεύτερο ανάγλυφο κοσμήτη και διακόπτει την ζώνη του Δωδεκαόρτου. Η Πυραμίδα αποτελείται από ιχθύες που με τα ρύγχη τους στηρίζουν τον Σταυρό και με τις ουρές τους τα Λυπηρά, ενώ ανάμεσά τους εικονίζεται η κάρα του Αδάμ σε ειδικό διάχωρο. Δυστυχώς, δεν έχουν σωθεί τα βημόθυρα της Ωραιάς Πύλης.

Ζώνη των Δεσποτικών εικόνων

Τα θωράκια στη βάση του τέμπλου διαμορφώνονται από απλά σανιδώματα, τα οποία έχουν βαφτεί με καστανή λαδομπογιά και είναι σύγχρονα (**εικ. 4**). Ως επιστέψεις θωρακίων χρησιμοποιούνται πέντε μακρόστενοι κεταμπέδες, οι οποίοι κοσμούνται με φυτικά μοτίβα σε χαμηλό πρότυπο ανάγλυφο. Διακρίνονται τρία διαφορετικά ήδη διακόσμου σε αυτούς. Οι δύο κεταμπέδες που βρίσκονται κάτω από την Δεσποτική εικόνα του αγίου Νικολάου (πλ. 0,88 μ. και ύψ. 0,09 μ.) και κάτω από τις εικόνες του αγίου Αθανασίου και του αγίου Αντωνίου (πλ. 0,985 μ. και ύψ. 0,078 μ.) (**εικ. 5**), κοσμούνται από ελίσσόμενη κληματίδα, από την οποία ανά τακτά διαστήματα εκφύονται χυμώδη και καμπύλα αμπελόφυλλα. Οι δύο κεταμπέδες κάτω από τις εικόνες του Παντοκράτορα (πλ. 0,76 μ. και ύψ. 0,10 μ.) και του Προδρόμου (πλ. 1,41 μ. και ύψ. 0,094 μ.) (**εικ. 6**), κοσμούνται με λεπτοφυή ελίσσόμενη κληματίδα, από την οποία ανά τακτά διαστήματα εκφύονται βλαστοί, που διαπλέκονται με την κεντρική κληματίδα και απολήγουν σε τρίφυλλα αμπελόφυλλα. Στην αριστερή άκρη του κεταμπέ κάτω από την εικόνα του Χριστού διακρίνεται η απόληξη της κληματίδας σε μεγάλο φύλλο άκανθας. Ο κεταμπές που βρίσκεται κάτω από τις εικόνες του αγίου Νικολάου του Νέου και της Θεοτόκου (πλ. 1,455 μ. και ύψ. 0,087 μ.) (**εικ. 7**) κοσμείται από λεπτό ελίσσόμενο βλαστό από τον οποίο εκφύονται ανά δύο καμπύλα αμπελόφυλλα, ενώ σε τακτά διαστήματα στο κύριο τμήμα του βλαστού παρεμβάλλονται μαργαρίτες.

Η Ωραία Πύλη (**εικ. 8**) οριοθετείται από μικρούς στυλίσκους (ύψ. 0,97-1 μ. και πλ. 0,10 μ.) με παρόμοιο διάκοσμο. Κοσμούνται από δύο λεπτούς ελικοτούς βλαστούς, από την οποία φύονται οξύληκτα αμπελόφυλλα και ακανθόφυλλα μεγαλύτερου μεγέθους, κατά διαστήματα. Οι στυλίσκοι στέφονται από κορινθιάζοντα έξεργα

---

⁵⁰ Οι εικόνες του Δωδεκαόρτου θα αποτελέσουν αντικείμενο ειδικής εργασίας μου, μετά την συντήρησή τους.

κιονόκρανα, τα οποία κοσμούνται με ραδινά φύλλα άκανθας, ενώ στο κέντρο τους βρίσκεται πτηνό που κρατά τσαμπί σταφύλι. Το υπέρθυρο της Ωραίας Πύλης (**εικ. 8**) αποτελείται από ημικυκλικό τόξο (πλ. 0,88 μ. και ύψ. 0,51 μ.) που φέρεται από κιλλίβαντες (ύψ. 0,48 μ.), οι οποίοι κοσμούνται από στρεπτό κιονίσκο με κιονόκρανο από φύλλα άκανθας. Το τόξο κοσμείται με φυτικά μοτίβα σε υψηλό ανάγλυφο. Στις άκρες βρίσκονται συμμετρικά δύο ανθοδοχεία, από τα οποία εκφύονται βλαστοί με κατεύθυνση προς το κλειδί του τόξου και τις άνω γωνίες του. Πολλά αμπελόφυλλα φύονται από τον κεντρικό βλαστό, ενώ δύο μικρά πτηνά συμμετρικά μεταξύ τους ραμφίζουν τσαμπιά σταφύλια. Στο κλειδί του τόξου δυο κεφαλές αετών προβάλλουν από θυσανοειδείς κάλυκες, στρέφονται προς το κέντρο και εικονίζονται αντωποί εκατέρωθεν κεντρικής φυτικής σύνθεσης με δέσμη ακανθόφυλλων, που ζώνεται με ταινία από πέρλες σε σειρά και επάνω ανοίγει προς τα πλάγια. Στις γωνίες οι βλαστοί απολήγουν σε μεγάλα ακανθόφυλλα με μαργαριτάρια σε σειρά στις νευρώσεις των φύλλων. Στο εσωρράχιο σχηματίζεται κροσσωτός διάκοσμος από διάτρητα τόξα σε σειρά, από τις άκρες των οποίων κρέμονται τρίφυλλα ή άνθη με εκατέρωθεν φυλλάρια.

Οι λαμπάδες στην πύλη της πρόθεσης (ύψ. 2,16-2,18 μ. και πλ. 0,165-0,172 μ.) φέρουν διάτρητο διάκοσμο από ελίσσόμενο βλαστό με κεντρική νεύρωση από σειρά μαργαριτάρια, από τον οποίο εκφύονται μίσχοι με οξύληκτα μικρά ακανθόφυλλα σε σειρά, ενώ κατά διαστήματα βλαστάνουν μεγαλύτερα ακανθόφυλλα (**εικ. 9**). Και οι δύο παραστάδες φαίνεται ότι έχουν ξακριστεί στα πλάγια, αφού ο διάκοσμος κόβεται περιέργως ανά διαστήματα, με αποτέλεσμα στην αριστερή παραστάδα μάλιστα το σώμα τετράποδου ζώου και ένα πτηνό που ραμφίζει λαγό να αποδίδονται κομμένα. Στην δεξιά παραστάδα μέσα στις κολπώσεις των φύλλων, εικονίζεται μόνο το σώμα μικρού πτηνού. Το υπέρθυρο της Πρόθεσης (πλ. 0,85 μ. και ύψ. 0,37 μ.) αποτελείται μόνο από το ημικυκλικό τόξο, επειδή δεν σώζονται οι κιλλίβαντες (**εικ. 9**). Ο διάκοσμος είναι παρόμοιος με αυτόν στο υπέρθυρο της Ωραίας Πύλης. Σε υψηλό ανάγλυφο σχηματίζονται φυτικά μοτίβα που γεμίζουν την επιφάνεια του τόξου: στις άκρες βρίσκονται δύο ανθοδοχεία, από τα οποία φύονται λεπτοί ελικοτοί βλαστοί που διακλαδίζονται και φέρουν τρίφυλλα και φύλλα αμπέλου με νευρώσεις κοσμημένες με πέρλες σε σειρά. Στο κέντρο, πάνω από την άντυγα του τόξου, τοποθετούνται όρθια φύλλα και από πίσω τους προβάλλουν χυμώδη φύλλα και λεπτοί βλαστοί που απολήγουν σε τσαμπιά σταφύλια, τα οποία ραμφίζουν δύο αντωπά πτηνά με μεγάλες ουρές. Επιπλέον, στο εσωρράχιο υπάρχει κροσσωτός διάκοσμος με διάτρητα τόξα σε σειρά από τις άκρες των οποίων κρέμονται τρίφυλλα. Το σχέδιο όμως δεν είναι απόλυτα συμμετρικό, όπως αυτό στο υπέρθυρο της Ωραίας Πύλης.

Το τόξο στην εικόνα του αγίου Νικολάου (**εικ. 10**, πλ. 0,85 μ. και ύψ. 0,41 μ.) έχει παρόμοιο διάκοσμο με αυτόν στα υπέρθυρα, σε κάπως χαμηλότερο ανάγλυφο. Από

ανθοδοχείο και από φυτική σύνθεση στις άκρες του τόξου ξεπηδούν λεπτοί βλαστοί από τους οποίους εκφύονται λεπτοί διακλαδιζόμενοι μίσχοι με τρίφυλλα που γεμίζουν όλον τον κάμπο. Στο κέντρο, πάνω από την άντυγα του τόξου, από σχηματοποιημένο μικρό αγγείο ξεπηδούν ανάλογα λεπτοί βλαστοί με χυμώδη φύλλα και τρίφυλλα. Στο αριστερό τμήμα του τόξου τοποθετείται ανάμεσα στα φυτά μικρό πτηνό προς τα δεξιά, που στρέφει την κεφαλή προς τα πίσω και ραμφίζει τσαμπί σταφύλι, ενώ στο εσωρράχιο ο ίδιος κροσσωτός διάκοσμος με τα διάτρητα τόξα σε σειρά από τις άκρες των οποίων κρέμονται τρίφυλλα. Το τόξο αυτό στηρίζεται στον βορειότερο στυλίσκο του τέμπλου (ύψ. 0,69 μ. και πλ. 0,19 μ.), ο οποίος φέρει ίδιο διάκοσμο με τους λαμπάδες στη θύρα της πρόθεσης. Σε μια κόλπωση του βλαστού, πτηνό πατεί πάνω του και ραμφίζει φύλλο.

Οι Δεσποτικές εικόνες του αγίου Νικολάου του Νέου και της ένθρονης Θεοτόκου Βρεφοκρατούσας καλύπτονται από διπλό τόξο, το οποίο στηρίζεται σε κεντρικό στυλίσκο (**εικ. 11**). Ο διάκοσμος του στυλίσκου (ύψ. 0,71 μ. και πλ. 0,12 μ.) αποδίδεται σε πρόστυπο ανάγλυφο και αποτελείται από λεπτούς βλαστούς που σχηματίζουν καρδιόσχημα και ωοειδή διάχωρα, τα οποία γεμίζουν με τρίφυλλα και μικρά φυλλάρια ή απολήγουν σε φύλλα άκανθας μεγάλου μεγέθους. Ο διάκοσμος του δίλοβου τόξου (πλ. 1,55 μ. και ύψ. 0,38 μ.) αποδίδεται σε υψηλό ανάγλυφο: από ανθοδοχείο στο κέντρο, πάνω από το στυλίσκο, εκφύονται λεπτοί βλαστοί που σχηματίζουν σχεδόν κυκλικά διάχωρα και απολήγουν σε μεγάλα αμπελόφυλλα με νευρώσεις από πέρλες σε σειρά. Το άπλωμα των βλαστών στον κάμπο διακόπτεται από την παρουσία πτηνών, αντισυμμετρικά τοποθετημένων ανά δύο κοντά στο κλειδί καθενός τόξου, που ραμφίζουν τσαμπιά σταφύλια. Στα εσωρράχια των τόξων ο ίδιος κροσσωτός διάκοσμος από διάτρητα τόξα σε σειρά με τρίφυλλα που κρέμονται από τις άκρες τους.

Οι Δεσποτικές εικόνες του Παντοκράτορα και του Προδρόμου καλύπτονται από διπλό τόξο (πλ. 1,72 μ. και ύψ. 0,38 μ.), το οποίο στηρίζεται σε κεντρικό στυλίσκο (**εικ. 12**). Ο διάκοσμος του στυλίσκου (ύψ. 0,70 μ. και πλ. 0,14 μ.) έχει σκαλιστεί σε πρόστυπο ανάγλυφο και αποτελείται από λεπτούς βλαστούς που σχηματίζουν κυκλικά και καρδιόσχημα διάχωρα, τα οποία γεμίζουν με τρίφυλλα και μικρά φύλλα αμπέλου, και απολήγουν στην κορυφή σε μεγάλο ακανθόφυλλο. Ανάμεσα στα καρδιόσχημα παρεμβάλλεται κάλυκας ποτηριού με ψηλό πόδι πάνω από τον οποίο τοποθετούνται δύο αντωπά δελφίνια, με τις ουρές τους δεμένες και συνδεδεμένες με τον υπόλοιπο φυτικό διάκοσμο, με σώματα που κρέμονται σχηματίζοντας καρδιόσχημο μοτίβο και με κεφαλές που έχουν δρακόμορφα χαρακτηριστικά. Πάνω από τα ρύγχη τους υπάρχει όρθιο ανθέμιο, που γεμίζει το διάχωρο. Το δίλοβο τόξο φέρει διάκοσμο σε υψηλό ανάγλυφο από ανθοδοχείο στο κέντρο από το οποίο εκφύονται διακλαδιζόμενοι

ελικωτοί βλαστοί, οι οποίοι σχηματίζουν σχεδόν κυκλικά διάχωρα που γεμίζουν με μεγάλα αμπελόφυλλα, οι νευρώσεις των οποίων στολίζονται με πέρλες σε σειρά. Στην κορυφή κάθε λοβού, ανάμεσα στις φυλλωσιές μπαίνουν από δύο αντικριστά πτηνά, που ραμφίζουν τσαμπιά, καλαμπόκια ή φύλλα. Στο εσωρράχιο κάθε τόξου τοποθετείται ο κροσσωτός διάκοσμος από διάτρητα τοξύλλια σε σειρά, από τις άκρες των οποίων κρέμονται τρίφυλλα.

Η Δεσποτική εικόνα του αγίου Αθανασίου (**εικ. 13**) καλύπτεται από τόξο (πλ. 0,955 μ. και ύψ. 0,38 μ.) το οποίο πατά στους δύο στυλίσκους που πλαισιώνουν την εικόνα. Ο αριστερός στυλίσκος (ύψ. 0,67 μ. και πλ. 0,12 μ.) στο ίδιο πρόστυπο ανάγλυφο κοσμεύεται με δύο ελίσσόμενος βλαστούς που σχηματίζουν καρδιόσχημα και ωοειδή διάχωρα, τα οποία γεμίζουν με τρίφυλλα και φυλλάρια και στα σημεία ένωσής τους φύονται εναλλάξ ακανθόφυλλα και μαργαρίτες. Ο δεξιός στυλίσκος (ύψ. 0,66 μ. και πλ. 0,13 μ.) κοσμεύεται στο κατώτερο τμήμα του από ανθοδοχείο από το οποίο ξεκινούν λεπτοί ελικωτοί βλαστοί προς τα επάνω, σχηματίζοντας καρδιόσχημα και ωοειδή διάχωρα που γεμίζουν με τρίφυλλα και φυλλάρια και ανά διαστήματα μεγαλύτερα φύλλα άκανθας. Ο διάκοσμος του τόξου αποδίδεται σε ψηλότερο ανάγλυφο που γεμίζει από κληματίδες και βλαστούς με τρίφυλλα και μικρά αμπελόφυλλα, τα οποία διατάσσονται εκατέρωθεν φυτικής σύνθεσης στο κέντρο, πάνω από την άντυγα. Δύο αντικριστοί δράκοντες καιροφυλακτούν ανάμεσα στις φυλλωσιές.

Ο τελευταίος στυλίσκος (ύψ. 0,61 και 0,17μ⁵¹ και πλ. 0,11 και 0,107 μ.) στο νοτιότερο τμήμα του τέμπλου είναι όμοιος με τους προηγούμενους, με διάκοσμο σε πρόστυπο ανάγλυφο, που αποτελείται από ελίσσόμενους λεπτούς βλαστούς που σχηματίζουν ωοειδή και καρδιόσχημα διάχωρα που γεμίζουν με τρίφυλλα και με μεγαλύτερα όρθια φύλλα που εκφύονται ανά διαστήματα από τα σημεία συνάντησης των βλαστών. Το κατώτερο μέρος του στυλίσκου, που τοποθετήθηκε εκεί ως πρόχειρο συμπλήρωμα, διασώζει κάλυκα ποτηριού (τοποθετημένου ανάποδα) πάνω από τον οποίον υπάρχει φυτική σύνθεση με φύλλα που δένονται με διπλή ταινία. Το τόξο πάνω από την εικόνα του αγίου Αντωνίου (**εικ. 14**) είναι το μοναδικό τρίλοβο τόξο και έχει τις μικρότερες διαστάσεις σε αυτήν την ζώνη (πλ. 0,66 μ. και ύψ. 0,40 μ.). Ο διάκοσμός του ακολουθεί σε γενικές γραμμές τα ίδια θέματα με τα υπόλοιπα: στο κέντρο, πάνω από την άντυγα, υπάρχει μικρό ημισφαιρικό αγγείο με κεντρικό κάθετο στέλεχος σαν αναβρυτήριο, από το οποίο ξεκινούν λεπτοί ελικωτοί βλαστοί που διακλαδίζονται με άλλους, που εκφύονται από αμπέλια, το ένα από τη γωνία μεταξύ του αριστερού και του κεντρικού λοβού και το άλλο από το δεξί άκρο του τόξου. Ανάμεσα στις κληματίδες δύο πτηνά σχεδόν αντισυμμετρικά μεταξύ τους, που ραμφίζουν τσαμπιά σταφύλια.

---

⁵¹ Οι δύο μετρήσεις αναφέρονται στα δύο θραύσματα του στυλίσκου με την πρώτη μέτρηση να αφορά το ανώτερο θραύσμα και την δεύτερη το κατώτερο.

Ζώνη του θριγκού

Πάνω από τις Δεσποτικές εικόνες εκτείνεται ο θριγκός. Η ζώνη του θριγκού ξεκινά με ένα πηχάκι (ύψ. 0,045 μ.) που στην εξωτερική πλευρά του κοσμεύεται με στριφτό ακανθόφυλλο, το οποίο δεν σώζεται στο σύνολό του. Πράγματι, το τμήμα από το βόρειο άκρο του τέμπλου έως και την θύρα της πρόθεσης λείπει (**εικ. 15**), ενώ ένα ακόμη τμήμα του, στο νότιο άκρο του εικονοστασίου, έχει εκπέσει από το ένα άκρο του και κρέμεται άχαρα από την αρχική του θέση (**εικ. 16**).

Το πρώτο επιστύλιο του θριγκού απλώνεται σε τρεις μεγάλες σανίδες που στη σειρά καταλαμβάνουν όλο το μήκος του τέμπλου (ύψ. 0,225 μ.). Κοσμεύεται με πολλά φυτικά και ζωικά θέματα εκτελεσμένα σε πολύ ψηλό ανάγλυφο, με ενδιάμεσα επίπεδα μεταξύ κάμπου και τελικού αναγλύφου. Το βάθος είναι κυανό, ίσως το αρχικό, αλλά το χρυσό χρώμα των μοτίβων είναι της σύγχρονης εποχής και οφείλεται σε παλαιότερη προσπάθεια ανακαίνισης του ξυλόγλυπτου τέμπλου.

Περίπου στο κέντρο του επιστυλίου τοποθετείται θυρεός που κοσμεύεται με ισοσκελή σταυρό στο μέσον, ενώ στις τέσσερις πλευρές του αποδίδονται σχηματικά διπλωμένα ειλητάρια (**εικ. 17**). Η θέση του θυρεού δεν ευθυγραμμίζεται με τον άξονα της Ωραίας Πύλης, αλλά τοποθετείται κάπως έκκεντρα και βορειότερα. Εκατέρωθεν του θυρεού τοποθετούνται δύο αντωποί γρυπολέοντες με θυσανοειδή σώματα, από τα οποία εκφύονται λεπτοί βλαστοί αμπέλου. Εξετάζοντας τον διάκοσμο στα αριστερό τμήμα του επιστυλίου (**εικ. 15**), παρατηρούμε κληματίδες από λεπτούς βλαστούς να δημιουργούν σχεδόν κυκλικές εγκοιλώσεις που περικλείουν μεγάλα αμπελόφυλλα και φύλλα άκανθας με τονισμένες νευρώσεις, ενίοτε με πέρλες σε σειρά, και σε τακτά διαστήματα να προβάλλουν ποτήρια με κάλυμμα ή ανθοδοχεία και τριγύρω λεπτότεροι μίσχοι που απολήγουν σε μικρά τρίφυλλα και τσαμπιά σταφύλια, όλα διατεταγμένα έτσι ώστε να γεμίζουν πυκνά το χώρο. Οι πρώτες μορφές από το ζωικό βασίλειο που συναντάμε αριστερότερα του κέντρου είναι ενός πτηνού προς τα δεξιά, που ανοίγει τα φτερά του και στρέφει την κεφαλή προς τα πίσω ραμφίζοντας ένα καλαμπόκι και, πιο πέρα, ενός μικρού τρωκτικού που μυρίζει κάλυκα από σέπαλα που περιβάλλουν το καλαμπόκι (**εικ. 18**). Στην συνέχεια, λίγο πιο αριστερά, παρατηρούμε δύο αντωπούς ευμεγέθεις ιχθύες με δρακόμορφα χαρακτηριστικά που καμπυλώνουν τα σώματά τους αντισυμμετρικά: έχουν μεγάλη κεφαλή, δόντια σουβλερά, γλώσσα που βγαίνει έξω από το ανοικτό στόμα και σώμα γεμάτο λέπια, με πτερύγια στη ράχη και την κοιλιά και με ουρά που μοιάζει με σχηματοποιημένο διπλωμένο φύλλο. Ενώνουν τα ρύγχη τους κάτω από άνθος, που προβάλλει από κάλυκα με σέπαλα που δένονται με τριπλή ταινία (**εικ. 19**). Ακόμη πιο αριστερά, πτηνό με ανοιχτά φτερά ραμφίζει καλαμπόκι και ακολουθείται από άλλο πτηνό με κλειστά φτερά που σκύβει και ραμφίζει τσαμπί σταφύλι (**εικ. 20**). Έπεται σκηνή καταδίωξης με λέοντα και δράκοντα, στην οποία τα

δύο όντα τρέχουν και κοιτάζουν το ένα το άλλο απειλητικά με τα στόματά τους ανοιχτά, σε στάση που δηλώνει επιθετικότητα (**εικ. 21**). Ο δράκοντας έχει ήδη τυλίξει την ουρά του γύρω από το σώμα του λέοντα. Την παράσταση ολοκληρώνουν δύο ακόμη πτηνά, το πρώτο μικρών διαστάσεων με ανοιχτά φτερά σηκώνει την κεφαλή του και ραμφίζει τσαμπί σταφύλι, ενώ το δεύτερο, ίσως παγόνι ή φασιανός σε κάπως μεγαλύτερη κλίμακα, στέκεται στο βόρειο άκρο του επιστυλίου (**εικ. 22**).

Στο άλλο τμήμα του επιστυλίου, δεξιά του θυρεού, ο φυτικός διάκοσμος δεν αλλάζει, είναι το ίδιο πυκνός με κληματίδες με μεγάλα αμπελόφυλλα και ακανθόφυλλα, καθώς και μικρούς μίσχους με τρίφυλλα (**εικ. 16**). Τα θέματα από το ζωικό βασίλειο συνεχίζουν αποδοσμένα σχεδόν τα ίδια και, ως ένα μήκος, εντελώς συμμετρικά ως προς το αριστερό τμήμα. Εμφανίζονται πρώτα το πτηνό με τα ανοικτά φτερά, που ραμφίζει καλαμπόκι, και το μικρό τρωκτικό (**εικ. 23**), που μυρίζει τον κάλυκα του καλαμποκιού. Έπονται οι δύο ευμεγέθεις ανθρωπί ιχθύες με τα δρακόμορφα χαρακτηριστικά εκατέρωθεν του άνθους (**εικ. 24**) και στη συνέχεια πτηνό με ανοιχτά φτερά ραμφίζει καλαμπόκι (**εικ. 25**). Από το σημείο αυτό και έπειτα η παράσταση χάνει την συμμετρία της, διότι δεξιότερα διαμορφώνονται τρία σχεδόν κυκλικά διάχωρα από κληματίδες που χωρίζονται από κατακόρυφες φυτικές συνθέσεις από φύλλα που δένονται με τριπλή ταινία στη μέση και που περικλείουν μεγάλα αμπελόφυλλα και όχι ποτήριο με κάλυμμα ή ανθοδοχείο (πρβλ. την **εικ. 20**). Πράγματι, ακολουθεί μικρό πτηνό με μαζεμένα τα φτερά του να ραμφίζει τσαμπί, και πιο κάτω ένας δράκος με την ουρά του να αγκαλιάζει διχαλωτή κληματίδα και τις φτερούγες του ανοικτές κοιτά προς τα άνω. Η τελευταία μορφή της σύνθεσης είναι ένα πτηνό με κλειστά πτερά μέσα σε κληματίδες που ραμφίζει φυλλάριο (**εικ. 26**).

Ακολουθεί στενός κοσμήτης με όρθια φύλλα άκανθας σε σειρά (**εικ. 27**). Τα φύλλα έχουν τις νευρώσεις τους τονισμένες και το μεσαίο τους τμήμα καμπυλώνεται προς τα μπρος και κάτω.

Έπειτα τοποθετείται η πρώτη ζώνη με γραπτό διάκοσμο, αυτή της Μεγάλης Δέησης (ύψ. 0,38-0,41 μ.). Οι πέντε κεντρικές μορφές, του Χριστού, της Θεοτόκου, του Πρόδρομου και των δύο Αγγέλων (**εικ. 28**), βρίσκονται τοποθετημένες έκκεντρα ως προς τον θυρεό, αλλά σύμφωνα με τον άξονα της Ωραίας Πύλης. Έτσι, αριστερά του Χριστού υπάρχουν έντεκα τρίλοβα τοξωτά πλαίσια και δεξιά του δώδεκα – στο τέλος προστίθεται ένα δέκατο τρίτο πλαίσιο χωρίς ανάγλυφο διάκοσμο (ύψ. 0,38-0,41μ και πλ. 0,28-0,30μ). Τα τρίλοβα τοξωτά πλαίσια στηρίζονται σε κιονίσκους που κοσμούνται από ανάγλυφη στρεπτή άκανθα και στέφονται από τυποποιημένο κιονόκρανο με διάκοσμο φύλλου άκανθας, που προεξέχει προς το θεατή. Το εσωρράχιο των τόξων κοσμείται με πέρλες σε σειρά, που παρακολουθούν την μορφή του τρίλοβου. Τα τριγωνικά κενά που σχηματίζονται ανάμεσα στα τόξα κοσμούνται από φύλλα

άκανθας σε διάταξη αντεστραμμένου λάμδα και στολίζονται με μαργαρίτα στο κέντρο (**εικ. 29**). Η ζωγραφική επιφάνεια που δημιουργείται έχει πλάτος 0,27-0,29 μ. και ύψος 0,37-0,39 μ.

Ανάμεσα στη ζώνη της Μεγάλης Δέησης και του άνω κεταμπέ, παρεμβάλλεται στενός κοσμήτης (πλ. 0,03 μ.) με ανάγλυφο το θέμα του συμπαγούς στρεπτού ή περιελισσόμενου ακανθόφυλλου (**εικ. 28-30**).

Ο άνω κεταμπές, δηλαδή το δεύτερο επιστύλιο (ύψ. 0,165-0,175 μ.), εκτείνεται σε όλο το μήκος του τέμπλου και αποτελείται από τέσσερα τεμάχια ξύλου. Το κέντρο του καταλαμβάνει μεγαλοπρεπής λέοντας με τριγωνική μουσούδα, ανεμίζουσα χαίτη, καμπυλωμένη ράχη σαν έτοιμος να επιτεθεί και ουρά που περνά κάτω από τα πίσω πόδια του και απολήγει σε θύσανο (**εικ. 31**). Εκατέρωθέν του λεπτός ελικωτός βλαστός απλώνεται προς τα δύο άκρα του κεταμπέ. Από τον κεντρικό βλαστό φύονται λεπτότεροι μίσχοι που απολήγουν σε μικρά τρίφυλλα και σε ελάχιστα τσαμπιά σταφύλια (**εικ. 32**), όλα σε πολύ πυκνή διάταξη. Στα αριστερά του λέοντα κατ' αρχάς τοποθετείται μεγαλόσωμο πτηνό με ανοιχτά φτερά να ραμφίζει τσαμπί. Στην συνέχεια ακολουθούν δύο συμμετρικά μεταξύ τους πτηνά, τα οποία με ανοιχτά πτερά ραμφίζουν τσαμπιά. Τα τσαμπιά φύονται λεπτούς βλαστούς που ξεκινούν από φυτική σύνθεση θυσάνου, που περιβάλλεται από ιδιαίτερο πλαίσιο από καμπύλα τόξα που προοδευτικά στενεύει προς τα κάτω και απολήγει σε τρίφυλλο (**εικ. 33**). Από το σημείο αυτό και ως το τέλος της παράστασης στα βόρεια δεν υπάρχουν άλλες μορφές από το ζωικό βασίλειο, αλλά μόνον περιπλεγμένοι βλαστοί με τα φύλλα (**εικ. 34**). Στα δεξιά του λέοντα εντοπίζεται αρχικά μεγαλόσωμο πτηνό με κλειστά φτερά που ραμφίζει τσαμπί, όμοιο με αυτό που τοποθετείται στα αριστερά του (**εικ. 35**, πρβλ. **εικ. 32**). Λίγο δεξιότερα η τελευταία μορφή του δεύτερου επιστυλίου, ένα μικρό πτηνό με ανοιχτά φτερά που και αυτό ραμφίζει τσαμπί. Από το σημείο αυτό και έπειτα υπάρχουν μόνον περιπλεγμένοι βλαστοί με τα φύλλα (**εικ. 36**). Η παράσταση κλείνει στα δεξιά από δύο όρθια ακανθόφυλλα μεγάλου μεγέθους, τα οποία είναι και τα μόνα που απαντούν στο ανάγλυφο σύνολο και μάλλον τοποθετήθηκαν εκεί για να κλείσουν την σύνθεση. Το βάθος της παράστασης είναι κυανό ενώ το χρώμα του ανάγλυφου χρυσό, από την ίδια μπογιά που εντοπίζεται και στο υπόλοιπο τέμπλο.

Πάνω από το δεύτερο επιστύλιο υπάρχει λοξότμητο γείσο (ύψ. 0,05 μ.), που κοσμείται από όρθια φύλλα άκανθας ή δάφνης, που το καθένα καλύπτει τμήμα του προηγούμενου και του επόμενου, σε χαμηλό ανάγλυφο (**εικ. 37**).

Η τελευταία ζώνη του θριγκού είναι αυτή του Δωδεκαόρτου. Δεκαεπτά πλαίσια δημιουργούνται συνολικά από δεκαοκτώ κάθετα πηχάκια, που έχουν σύνθετη τομή ίσως από κοπή σε τόρνο, ενώ το κέντρο της ζώνης καταλαμβάνει η βάση της Πυραμίδας (**εικ. 38**). Τα πλαίσια των εικόνων στέφονται από μία ζώνη με αχιβάδες το

ύψος της οποίας είναι 0,27 μ. Οι εικόνες της ζώνης αυτής δεν είναι στο σύνολό τους οι αρχικές: ορισμένες ανήκουν σε δύο άλλα σύνολα, και μερικές φέρουν διάκοσμο που δεν σχετίζεται με το Δωδεκάορτο. Στα τριγωνικά κενά ανάμεσα στις αχιβάδες ο χώρος γεμίζει από λεπτούς μίσχους με χυμώδη φύλλα και κάθετα ανθέμια που περιβάλλονται από ιδιαίτερα πλαίσια από καμπύλα τόξα προοδευτικά μειούμενα και λήγοντα κάτω σε τρίφυλλα (**εικ. 39**).

Επίστεψη

Την κορύφωση του τέμπλου αποτελεί η Πυραμίδα με την βάση της, τον Σταυρό και τα Λυπηρά (**εικ. 38, 40, 41**). Η βάση σχηματίζεται από δύο μεγάλους δρακόμορφους ιχθύες που ενώνουν τα ρύγχη τους στο κέντρο και σηκώνουν τις ουρές του ψηλά στα πλάγια. Έχουν μεγάλη κεφαλή, σώμα φολιδωτό, πτερύγια στη ράχη και πίσω προς την ουρά, η οποία χωρίζεται από το σώμα με ανάγλυφη ταινία. Τα δόντια τους είναι σουβλερά, η γλώσσα τους βγαίνει έξω από το ανοικτό στόμα. Ανάμεσα στις κεφαλές των δύο κητών τοποθετείται ορθογώνιο πλαίσιο με φλογόσχημο τόξο στην κορυφή. Εκατέρωθεν του λεπτοί μίσχοι με φυλλάκια και άνθη προς τα κάτω, ενώ στην κορυφή ανάμεσα στις γλώσσες των ψαριών μικρό όρθιο ανθέμιο αποτελεί το σημείο σύνδεσης της βάσης με τον μεγάλο Σταυρό.

Ο Σταυρός έχει πάνω του ζωγραφισμένο τον Εσταυρωμένο με τα τέσσερα σύμβολα των ευαγγελιστών στις τριφυλλόσχημες απολήξεις των σκελών του. Ο Κύριος, που φορεί ακάνθινο στεφάνι στην κεφαλή και λευκό περίζωμα στη μέση, μόλις έχει παραδώσει το πνεύμα. Ο Σταυρός πλαισιώνεται από λοξά ημιανθέμια ή μισά ακανθόφυλλα στο άνω κάθετο και τα δύο οριζόντια σκέλη του και από ελικοτούς βλαστούς που στις εγκολπώσεις τους περικλείουν τρίφυλλα εκατέρωθεν του κάτω σκέλους του. Σχηματοποιημένος φυτικός διάκοσμος με πέρλες αγκαλιάζει την κατώτερη απόληξή του. Στο ορθογώνιο πλαίσιο με τη φλογόσχημη απόληξη ζωγραφίζεται το σπήλαιο με την κάρα του Αδάμ (**εικ. 40**).

Στις ουρές των ιχθύων στηρίζονται τα Λυπηρά (**εικ. 41**). Στη βάση τους τοποθετείται δεμάτι με φυτά· πάνω από τη διπλή ταινία που το ζώνει ανοίγονται προς τα πλάγια δύο ακανθόφυλλα. Τα Λυπηρά διαθέτουν τόξα που περικλείονται από αετώματα με μαργαρίτα στο κέντρο, φέρονται από διπλούς επάλληλους κιονίσκους που στηρίζουν κιονόκρανα και τρουλίσκους στην κορυφή και πλαισιώνονται από λοξά φύλλα με τονισμένες κεντρικές νευρώσεις. Άνθη που αναδύονται από κάλυκες τοποθετούνται στην κορυφή του αετώματος και των εκατέρωθεν κionoκράνων. Στο αριστερό Λυπηρό εικονίζεται η Θεοτόκος όρθια, στραμμένη προς την Εσταυρωμένο, να απλώνει το ένα χέρι της δείχνοντάς τον. Φορεί γαλαζοπράσινο ποδήρη χιτώνα και κόκκινο μαφόριο. Στο δεξί Λυπηρό ο Ιωάννης θρηνεί δείχνοντας και αυτός προς τον

Κύριο. Φορεί γαλάζιο χιτώνα και ρόδινο ιμάτιο. Το έδαφος στον Σταυρό και τα Λυπηρά είναι πράσινο και το βάθος χρυσό.

Κεφάλαιο 2^ο

Φάσεις-τεχνική-τεχνοτροπία

Το τέμπλο δεν αποτελεί ενιαίο έργο, αλλά απαρτίζεται από τρία διαφορετικά σύνολα που έχουν συναρμολογηθεί.

Σε μια πρώτη ομάδα εντάσσονται οι επιστέψεις των θωρακίων κάτω από τις Δεσποτικές εικόνες του αγίου Νικολάου, του αγίου Αθανασίου και του αγίου Αντωνίου που κοσμούνται με ελικωτούς χυμώδεις φυλλοφόρους βλαστούς σε πολύ χαμηλό πρόστυπο ανάγλυφο (**εικ. 5**).

Σε μια δεύτερη, διαφορετική, ομάδα ανήκουν ο πρώτος από βορρά στυλίσκος της ζώνης των Δεσποτικών εικόνων και οι λαμπάδες της θύρας της Πρόθεσης (**εικ. 9-10**). Πρόκειται για τμήματα κοσμήτη που φέρουν φυτικό διάκοσμο με ελικωτούς βλαστούς που διαθέτουν γωνιώδη λεπτά φύλλα σε διάτρητη τεχνική. Τα κάθετα αυτά στοιχεία προστέθηκαν στις θέσεις όπου τα βρίσκουμε σήμερα αρκετά αργότερα, επειδή συγκριτικά με τις επιστέψεις των θωρακίων της πρώτης ομάδας, που είναι μετρημένες και σωστά τοποθετημένες στις θέσεις όπου βρίσκονται, ο στυλίσκος και οι λαμπάδες της δεύτερης ομάδας φαίνονται ότι τοποθετήθηκαν πρόχειρα ίσως για να καλύψουν κάποιες φθορές του βόρειου τμήματος του τέμπλου.

Στην τρίτη ομάδα ανήκουν τα ξυλόγλυπτα του υπόλοιπου τέμπλου που φαίνεται ότι κατασκευάστηκαν από τους ταγιαδόρους για τον συγκεκριμένο ναό και συμπληρώθηκαν με τμήματα παλαιότερων τέμπλων (:), όπως αυτά της πρώτης ομάδας. Χαρακτηριστικά θέματα είναι τα ποικίλα φυτικά κοσμήματα, τα ζώα και τα μυθικά όντα, όλα αποδοσμένα σε χαμηλό και υψηλό ανάγλυφο και με ικανό φόβο του κενού. Στη ζώνη του Δωδεκαόρτου οι τορνευτοί στυλίσκοι μεταξύ των εικόνων αντικατέστησαν, πιθανόν πρόσφατα, τους αρχικούς.

Διάρθρωση του τέμπλου

Το συνολικό ύψος του τέμπλου (4,98 μ.) είναι αρκετά μεγάλο, γεγονός που οφείλεται κυρίως στις τέσσερις ζώνες που διαθέτει ο θριγκός, ανάμεσα στις οποίες παρεμβάλλονται στενότερες ταινίες. Η ζώνη της Μεγάλης Δέησης βρίσκεται κάτω από αυτήν του Δωδεκαόρτου, ενώ η τελευταία διακόπτεται στο μέσον της από την Πυραμίδα. Τα χαρακτηριστικά αυτά εντοπίζονται στην ομάδα Γ των ξυλόγλυπτων

τέμπλων της Ανατολικής Θεσσαλίας, όπως την διέκρινε ο Πάρις Ευγενικός⁵². Συγκεκριμένα, στην κατηγορία αυτή εντάσσονται ξυλόγλυπτα τέμπλα μεγάλου ύψους, η διάρθρωση των οποίων είναι τριμερής και ο θριγκός τους διαθέτει τέσσερις διακοσμητικές ζώνες, που χωρίζονται από στενότερες ταινίες. Η ανώτερη ζώνη του θριγκού, στην πλειοψηφία των τέμπλων της κατηγορίας, διακόπτεται από την Πυραμίδα, ενώ η ζώνη της μεγάλης Δέησης εντοπίζεται χαμηλότερα από αυτήν του Δωδεκαόρτου⁵³.

Σ' αυτήν την ομάδα ανήκουν τα τέμπλα του κεντρικού κλίτους του καθολικού της μονής της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Μεγαλόβρυσο Αγιάς⁵⁴, των ναών της Κοιμήσεως της Θεοτόκου⁵⁵ και του Αγίου Νικολάου του εν Βουναίνη στον Αετόλοφο Αγιάς⁵⁶, του καθολικού της μονής του Αγίου Λαυρεντίου στο Πήλιο⁵⁷, και του ναού των Αγίων Αποστόλων στους Κωφούς Αλμυρού⁵⁸, που έχουν τοποθετηθεί όλα στα μέσα του 17^{ου} αιώνα, εκτός από τα δύο τελευταία, που θα μπορούσαν να χρονολογηθούν στα τέλη του αιώνα. Στο τέμπλο του καθολικού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Μεγαλόβρυσο (**εικ. 42**) και στο τέμπλο του Αγίου Λαυρεντίου στο Πήλιο (**εικ. 43**) η Πυραμίδα, που βασίζεται σε δρακόμορφα όντα, πατεί πάνω στο ανώτερο τμήμα του θριγκού διακόπτοντας το κλαδί⁵⁹. Στο τέμπλο της Κοιμήσεως της Θεοτόκου⁶⁰ στον Αετόλοφο (**εικ. 44**) δεν υπάρχει δεύτερη ξυλόγλυπτη ζώνη ανάμεσα στη Μεγάλη Δέηση και το Δωδεκάορτο, αλλά στην κορυφή προστίθεται σειρά εικονιδίων με προφήτες της Παλαιάς Διαθήκης, με αποτέλεσμα ο θριγκός να έχει συνολικά τέσσερις ζώνες⁶¹. Το τέμπλο στον ναό Αγίου Νικολάου του εν Βουναίνη (**εικ. 45**) στον Αετόλοφο⁶² έχει δεχθεί αναδιάταξη, με αποτέλεσμα να σώζονται ξυλόγλυπτα και εικόνες που εμφανίζονται σήμερα να ανήκουν μεν σε τρεις τουλάχιστον διακοσμητικές ζώνες⁶³, αλλά θα μπορούσαν αρχικά να ήταν τέσσερις. Τέλος, το τέμπλο στον ναό των

---

⁵² Ευγενικός 2016, 264. Στα παρακάτω δεν θα μας απασχολήσουν τα τέμπλα με γραπτό διάκοσμο, όπως αυτό του καθολικού της μονής του Αγίου Παντελεήμονα Αγιάς. Βλ. Σδρόλια 2013.

⁵³ Ευγενικός 2016, 265.

⁵⁴ Νικονάνος 1973, 376. Ευγενικός 2016, 128-134.

⁵⁵ Νικονάνος 1973, 376-377. Ευγενικός 2016, 135-140.

⁵⁶ Ευγενικός 2016, 146-149.

⁵⁷ Ευγενικός 2016, 231-237.

⁵⁸ Κουρκουτίδου 1967, 309. Ευγενικός 2016, 238-244.

⁵⁹ Ευγενικός 2016, 129 και 232.

⁶⁰ Νικονάνος 1973, 376-377. Ευγενικός 2016, 135-140.

⁶¹ Ευγενικός 2016, 136.

⁶² Ευγενικός 2016, 146-149.

⁶³ Ευγενικός 2016, 146.

Αγίων Αποστόλων στους Κωφούς⁶⁴ (**εικ. 46**) διαφέρει από τα προηγούμενα παραδείγματα, διότι η ζώνη της Μεγάλης Δέησης τοποθετείται πάνω από αυτήν του Δωδεκαόρτου.

Ομοιότητες με τα πιο πάνω τέμπλα μπορούμε να διαπιστώσουμε με αντίστοιχα στην ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου και της υπόλοιπης Θεσσαλίας. Τα τέμπλα από την περιοχή της Ηπείρου έχουν ενταχθεί στον Τύπο Β, σύμφωνα με την μελέτη του Ευστράτιου Τσαπαρλή⁶⁵, με βασικό χαρακτηριστικό τους τις τρεις ή τέσσερις ζώνες στο επιστύλιο, δύο από τις οποίες είναι αυτή του Δωδεκαόρτου και της Μεγάλης Δέησης ενώ ανάμεσά τους τοποθετούνται μια ή περισσότερες ανάγλυφες ζώνες. Όλα χρονολογούνται από τα μέσα του 17^{ου} έως τις αρχές του 18^{ου} αιώνα, με τη διαφορά όμως ότι στα ηπειρωτικά τέμπλα η ζώνη του Δωδεκαόρτου βρίσκεται κάτω από αυτήν της Μεγάλης Δέησης. Στην ομάδα αυτήν ανήκουν, μεταξύ άλλων, τα τέμπλα της Αγίας Παρασκευής Πατέρων Ιωαννίνων⁶⁶ (**εικ. 47**), του Αγίου Νικολάου στο Μέτσοβο⁶⁷ (**εικ. 48**) και της μονής του Αγίου Γεωργίου στην Δροσοπηγή (τ. Βουλγαρέλι) Άρτας⁶⁸ (**εικ. 49**), στα οποία ο θριγκός διαθέτει τέσσερις διακοσμητικές ζώνες, δύο ξυλόγλυπτες και δύο με τις εικόνες του Δωδεκαόρτου και της Μεγάλης Δέησης, καθώς και μια επιπλέον ζώνη στο ανώτερο τμήμα του θριγκού. Στα τέμπλα της Αγίας Παρασκευής και του Αγίου Γεωργίου στην Δροσοπηγή η Πυραμίδα πατεί πάνω σ' αυτήν την ανώτερη ζώνη, ενώ στον Άγιο Νικόλαο στο Μέτσοβο η Πυραμίδα διακόπτει τη ζώνη αυτή στο μέσον της. Επίσης, στο τέμπλο αυτό μεταξύ του Δωδεκαόρτου και της Μεγάλης Δέησης δεν υπάρχει ιδιαίτερη ξυλόγλυπτη ζώνη, αλλά στην σανίδα με τις αχιβάδες της επίστεψης των εικόνων του Δωδεκαόρτου έχουν σκαλιστεί σχηματοποιημένες κληματίδες ως συνεχής ζώνη, καλύπτοντας όλα τα κενά. Το ίδιο χαρακτηριστικό απαντά και στο τέμπλο του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Ουζντίνα⁶⁹, των αρχών του 17^{ου} αιώνα (**εικ. 50**). Οι τέσσερις ζώνες του θριγκού, δύο με ξυλόγλυπτο διάκοσμο και δύο με ζωγραφικό διάκοσμο απαντούν και σε άλλες περιοχές, όπως στα Άγραφα, με ενδεικτικό παράδειγμα το τέμπλο στην Κοίμηση της Θεοτόκου στον Βαθύλακο Αγράφων⁷⁰, του 17^{ου} αιώνα (**εικ. 51**).

Στην υπόλοιπη Θεσσαλία μπορούμε να εντοπίσουμε ορισμένα τέμπλα με κοινά χαρακτηριστικά στη διάρθρωση του θριγκού με το τέμπλο του Αγίου Νικολάου του Νέου στον Τύρναβο, που μας απασχολεί. Πρόκειται για τα τέμπλα του Αγίου Γεωργίου

---

⁶⁴ Κουρκουτίδου 1967, 309. Ευγενικός 2016, 238-244.

⁶⁵ Τσαπαρλής 1980, 96-97.

⁶⁶ Τσαπαρλής 1980, 47-53.

⁶⁷ Τσαπαρλής 1980, 78-83.

⁶⁸ Τσαπαρλής 1980, 83-89.

⁶⁹ Ευγενικός 2016, 276.

⁷⁰ Μαντζανά 1999, 38. Για τα τέμπλα της περιοχής των Αγράφων, βλ. κυρίως Σδρόλια 2006.

στα Αμπελάκια⁷¹, του 1722 (**εικ. 52**), του Αγίου Νικολάου στην Τσαριτσάνη⁷² (**εικ. 53**), και του Αγίου Δημητρίου στην ίδια την πόλη του Τυρνάβου⁷³ (**εικ. 54**), με τα δύο τελευταία να έχουν τοποθετηθεί στον 17^ο αιώνα. Στον Άγιο Γεώργιο Αμπελακίων και στον Άγιο Δημήτριο του Τυρνάβου, η ζώνη το Δωδεκαόρτου τοποθετείται κάτω από εκείνη της Μεγάλης Δέησης, ενώ στον Άγιο Νικόλαο Τσαριτσάνης η Μεγάλη Δέηση τοποθετείται κάτω από το Δωδεκαόρτο, όπως και στο τέμπλο μας, αλλά διαφοροποιείται ως προς τον αριθμό των διακοσμητικών ζωνών, που είναι περισσότερες.

Το τέμπλο που μελετούμε εμφανίζει επίσης αρκετά κοινά χαρακτηριστικά με τα ξυλόγλυπτα τέμπλα της Ομάδας Β της Ανατολικής Θεσσαλίας, που διέκρινε ο Πάρις Ευγενικός, τόσο ως προς την τριμερή διάρθρωση όσο και στην θεματολογία του διακόσμου. Οι ομοιότητες εντοπίζονται κυρίως στην Πυραμίδα που διακόπτει την ανώτερη ζώνη του θριγκού και στην τοποθέτηση της ζώνης της Μεγάλης Δέησης κάτω από την ζώνη με τις εικόνες του Δωδεκαόρτου. Στην Ομάδα Β ανήκουν τέμπλα μικρότερων διαστάσεων από αυτά που αναφέρθηκαν παραπάνω και διαθέτουν κατά κανόνα τρεις διακοσμητικές ζώνες στον θριγκό⁷⁴. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα των τέμπλων της ομάδας αυτής αποτελεί το τέμπλο του Αγίου Αθανασίου στην Ζαγορά⁷⁵, του 1643/4 (**εικ. 55**), στο οποίο στενές ταινίες παρεμβάλλονται μεταξύ των ζωνών με τις εικόνες. Η τελευταία ζώνη με τις εικόνες του Δωδεκαόρτου διακόπτεται περίπου στο μέσον της από την Πυραμίδα. Επομένως, η Πυραμίδα μεταξύ των εικόνων του Δωδεκαόρτου επέχει τη θέση της παράστασης της Σταύρωσης, συμμετέχοντας έτσι στη σειρά των εικόνων των Δεσποτικών εορτών. Επιπλέον, αυτή η θέση της Πυραμίδας δεν επηρεάζεται πάντοτε από το ύψος της επίπεδης ξύλινης οροφής των ναών, όπως έχει προτείνει η Καλλιόπη Φλώρου⁷⁶.

Θεματολόγιο του διακόσμου

Τα θέματα που περιλαμβάνει ο ξυλόγλυπτος διάκοσμος του τέμπλου του Αγίου Νικολάου του Νέου στον Τύρναβο μπορούν να διακριθούν στις εξής κατηγορίες: Στην *πρώτη κατηγορία* ανήκει ο φυτικός διάκοσμος: ο διαθέσιμος χώρος γεμίζει με περιπλεγμένους φυλλοφόρους βλαστούς, φύλλα αμπέλου και άκανθας, μικρά άνθη, καλαμπόκια και τσαμπιά σταφύλια. Στη *δεύτερη κατηγορία* ανήκει ο ζωικός

---

⁷¹ Παπαναστασούλη 2015, 519-526.

⁷² Φλώρου 2009, 641-656. Φλώρου 2016, 7, 35-36, 45 και σποράδην.

⁷³ Σδρόλια 1991α, 233. Ευγενικός 2016, 277. Το τέμπλο αυτό δεν σώζεται πλέον, γιατί καταστράφηκε σε πυρκαγιά.

⁷⁴ Ευγενικός 2016, 276-280.

⁷⁵ Ευγενικός 2007, 23-32. Ευγενικός 2016, 259.

⁷⁶ Φλώρου 2009, 641, 642.

διάκοσμος: πτηνά και τρωκτικά μικρών διαστάσεων είτε κρύβονται μέσα στον φυτικό διάκοσμο είτε τοιμπολογούν-τρέφονται από καλαμπόκια και σταφύλια. Θηλαστικά, όπως λέοντες, εικονίζονται σε μεγαλύτερες διαστάσεις να συμμετέχουν σε σκηνές πάλης. Στην *τρίτη κατηγορία* ανήκουν τα μυθικά όντα: δράκοντες ή ιχθύες με δρακόμορφα χαρακτηριστικά και μιξοειδή πλάσματα με σώματα που θυμίζουν εν μέρει λέοντα ή δελφίνι και εν μέρει καλυκόμορφο θύσανο. Επίσης, σε μια *τέταρτη κατηγορία* ανήκουν διακοσμητικά θέματα όπως οι αχιβάδες στην επίστεψη των εικόνων του Δωδεκαόρτου, ο αρχιτεκτονικός διάκοσμος των αετωμάτων πάνω από τόξα και οι τρουλίσκοι των Λυπηρών, όπως και οι διάφορες σειρές από πέρλες (ή στιγμές) σε σειρά, που συνήθως περιβάλλουν κάποιο διακοσμητικό ή ζωγραφικό θέμα. Τέλος, μεμονωμένη περίπτωση αποτελεί ο θυρεός (**εικ. 17, 28**) που βρίσκεται στο κέντρο της πρώτης ξυλόγλυπτης ζώνης του θριγκού, πάνω από την Ωραία Πύλη.

Σταυρός και Λυπηρά

Η μέχρι σήμερα έρευνά μου δεν έχει εντοπίσει κανένα ακριβές παράλληλο του Σταυρού και των Λυπηρών στην Επίστεψη του τέμπλου του Αγίου Νικολάου του Νέου, που μας απασχολεί.

Ο Σταυρός (**εικ. 38**) είναι τριφυλλόμορφος⁷⁷ και κοσμείται στο περίγραμμά του εσωτερικά με πέρλες σε σειρά και εξωτερικά με λογχόσχημα φύλλα στο άνω και στα δύο οριζόντια σκέλη του. Το κάτω σκέλος του πλαισιώνεται εξωτερικά από ελικοτό βλαστό με τρίφυλλα στις σχεδόν κυκλικές εγκολπώσεις του, θέμα που αποδίδεται με διάτρητη τεχνική. Ο ελικοτός βλαστός με τα τρίφυλλα σε διάτρητη τεχνική απαντά ανάλογος στον Σταυρό και στα Λυπηρά της Επίστεψης του τέμπλου του ναού του Αγίου Αντωνίου⁷⁸ στον Τύρναβο, του 1603, καθώς και στο Σταυρό της Επίστεψης του τέμπλου του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Μελίβοια⁷⁹, του β' μισού του 17^{ου} αιώνα (**εικ. 56**), αλλά εκεί δεν εντοπίζεται μόνο στο κάτω σκέλος του Σταυρού, αφού απλώνεται και στα κάτω μέρη της οριζόντιας κεραίας.

Τα Λυπηρά κοσμούνται στα πλάγια με τα ίδια λογχόσχημα φύλλα, όπως αυτά του Σταυρού, και πλαισιώνουν διπλούς κιονίσκους σε επάλληλες σειρές οι οποίοι φέρουν σχηματοποιημένα κιονόκρανα και τρουλίσκους με κωνική στέγη. Οι επάλληλοι διπλοί κιονίσκοι στηρίζουν τόξο που περιβάλλεται από τριγωνικό αέτωμα με μαργαρίτα στο κέντρο του, ενώ στην κορυφή τρουλίσκων και αετώματος τοποθετούνται άνθη που αναδύονται από κάλυκες (**εικ. 41**). Ανάλογα λογχόσχημα φύλλα, όπως αυτά στα πλάγια των Λυπηρών, απαντούν στον Σταυρό και στα Λυπηρά του ναού του Τιμίου

---

⁷⁷ Λεξικό όρων 2010, 289, εικ. 568.9.

⁷⁸ Σδρόλια 1991β, 80 εικ. σ. 81.

⁷⁹ Ευγενικός 2016, 158.

Προδρόμου⁸⁰ στην Αγιά (**εικ. 57**) και στον Σταυρό στον Άγιο Αθανάσιο⁸¹ του Μικρού Περιστερίου Ιωαννίνων, του 1680 (**εικ. 58**). Ανάλογοι τρουλίσκοι, όπως αυτοί πάνω από τους κιονίσκους των Λυπηρών απαντούν σε αντίστοιχες θέσεις των Λυπηρών στο τέμπλο του ναού του Αγίου Γεωργίου⁸² στο Μεταξοχώρι Αγιάς, του β' μισού του 17^{ου} αιώνα (**εικ. 59**).

Φυτικός Διάκοσμος

— Άμπελος

Η άμπελος απαντά σε ορισμένες επιστέψεις θωρακίων και στους στυλίσκους και τις επιστέψεις των Δεσποτικών εικόνων, στα υπέρθυρα και τους λαμπάδες των δύο ανοιγμάτων, καθώς και στους κεταμπέδες του θριγκού. Πρόκειται για γνωστό και πολύ διαδεδομένο διακοσμητικό θέμα, ιδίως στην Ήπειρο⁸³ και την Θεσσαλία⁸⁴, καθώς οι φυλλοφόροι βλαστοί, λεπτοφυείς ή μη, μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να γεμίσει οποιοσδήποτε διαθέσιμος χώρος με μίσχους, φύλλα και καρπούς.

Παραδείγματα αμπέλου που παρουσιάζουν κοινά στοιχεία με την εκτέλεση των κληματίδων του τέμπλου του Αγίου Νικολάου του Νέου, που μας απασχολεί, απαντούν σε τέμπλα ναών της Αγιάς, όπως του Τιμίου Προδρόμου⁸⁵, της Ανατολής, όπως του Αγίου Νικολάου⁸⁶ και του καθολικού της μονής του Αγίου Παντελεήμονος⁸⁷, του Αετόλοφου, όπως της Κοίμησης της Θεοτόκου⁸⁸ και του Αγίου Νικολάου του εν Βουναΐνη⁸⁹, και της Ζαγοράς, όπως του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου⁹⁰, τα οποία χρονολογούνται όλα στα μέσα του 17^{ου} αιώνα. Οι περιπλεγμένοι βλαστοί που κοσμούν τις ζώνες του θριγκού σε ορισμένες περιπτώσεις αναφύονται από ανθοδοχεία και διακλαδίζονται γεμάτοι άνθη, τσαμπιά σταφύλια και φύλλα αμπέλου και άκανθας, όπως στον ναό του Τιμίου Προδρόμου Αγιάς⁹¹ (**εικ. 60**)· στον Άγιο Νικόλαο (**εικ. 61**) και στο καθολικό της μονής Αγίου Παντελεήμονος της Ανατολής (**εικ. 62**), της

---

⁸⁰ Φουντά 2000, 518. Ευγενικός 2016, 104.

⁸¹ Σιούλης 2008, 43.

⁸² Ευγενικός 2016, 153.

⁸³ Για την Ήπειρο, βλ. Τσαπαρλής 1980, 106-108, πίν. 9B, 13, 17, 19 κάλ. Σιούλης 2008, 22-57, *σποράδην*. Για την Κρήτη και τα Δωδεκάνησα, βλ. Κουτελάκης 1986, 143-144.

⁸⁴ Ευγενικός 2016, 341-344.

⁸⁵ Ευγενικός 2016, 102-105.

⁸⁶ Ευγενικός 2016, 116-119.

⁸⁷ Πασαλή 1991, 118-120, *εικ. 9*, 12-13. Ευγενικός 2016, 120-122.

⁸⁸ Ευγενικός 2016, 135-140.

⁸⁹ Ευγενικός 2016, 146-149.

⁹⁰ Κουρκουτίδου 1967, 304. Ευγενικός 2016, 195-199.

⁹¹ Φουντά 2000, 518. Ευγενικός 2016, 102-105.

Κοίμησης της Θεοτόκου (**εικ. 63**) και του Αγίου Νικολάου του εν Βουναΐνη στον Αετόλοφο (**εικ. 64**), καθώς και του Αγίου Ιωάννη Προδρόμου στην Ζαγορά (**εικ. 65**).

Άμπελος απαντά στα υπέρθυρα των ανοιγμάτων του τέμπλου και στις τοξωτές επιστέφεις των Δεσποτικών εικόνων, όπου λεπτοί διαπλεγμένοι βλαστοί με άνθη, αμπελόφυλλα και τσαμπιά σταφύλια, φύονται από ανθοδοχεία στα πλάγια του τόξου, όπως στον Τίμιο Πρόδρομο της Αγίας (**εικ. 66**), στον Άγιο Αντώνιο του Τυρνάβου⁹², στον Άγιο Νικόλαο (**εικ. 67**) και στο καθολικό της μονής Αγίου Παντελεήμονος της Ανατολής (**εικ. 62**), της Κοίμησης της Θεοτόκου (**εικ. 63**) και του Αγίου Νικολάου του εν Βουναΐνη στον Αετόλοφο (**εικ. 64**), καθώς και του Αγίου Ιωάννη Προδρόμου στην Ζαγορά (**εικ. 65**).

Τέλος, κληματίδες απαντούν στους στυλίσκους στη ζώνη των Δεσποτικών εικόνων, όπως στον Άγιο Αντώνιο του Τυρνάβου, στον Άγιο Νικόλαο και στο καθολικό του Αγίου Παντελεήμονος στην Ανατολή (**εικ. 61-62**) και της Κοίμησης της Θεοτόκου και του Αγίου Νικολάου του εν Βουναΐνη στον Αετόλοφο (**εικ. 63-64**).

Το πρωιμότερο παράδειγμα στη Θεσσαλία, στο οποίο απαντούν οι τύποι της αμπέλου με τους λεπτοφυείς βλαστούς που ξεκινούν από ανθοδοχεία και απολήγουν σε μεγάλα φύλλα αμπέλου και άκανθας, όπως απαντούν και στο τέμπλο μας, φαίνεται ότι είναι το τέμπλο του καθολικού της μονής του Τιμίου Προδρόμου στην Ανατολή Αγίας, που έχει χρονολογηθεί στα τέλη του 16^{ου} αιώνα⁹³ (**εικ. 68**). Εκεί όμως η εκτέλεση είναι σε πρότυπο ανάγλυφο και με έλλειψη σκαλισμένων ενδιάμεσων επιπέδων μεταξύ του κάμπου και των κληματίδων, χαρακτηριστικά που δηλώνουν την χρονική του πρωιμότητα. Το τέμπλο του καθολικού της μονής Φλαμουρίου στο Βένετο, του α' τετάρτου του 17^{ου} αιώνα, παρουσιάζει θεματολόγιο που εμπνέεται από το τέμπλο του Τιμίου Προδρόμου στην Ανατολή και η εκτέλεσή του σε πιο έξοργο ανάγλυφο, ειδικά στους κεταμπέδες του θριγκού, δείχνει τις κατευθύνσεις της τεχνικής του σκαλίσματος στον 17^ο αιώνα⁹⁴ (**εικ. 69**): ελισσόμενοι βλαστοί, ανθοδοχεία, φύλλα αμπέλου και άκανθας που γεμίζουν τον χώρο, όλα υπάρχουν σε συμμετρικές ή αντισυμμετρικές θέσεις και μάλιστα έχουν σκαλιστεί σε έξοργο ανάγλυφο με λίγα ενδιάμεσα επίπεδα μεταξύ βάθους και τελικών επιπέδων. Τέλος, το τέμπλο του καθολικού της μονής του Αγίου Λαυρεντίου⁹⁵, του τέλους του 17^{ου} αιώνα, διαθέτει τον πλέον συγγενικό προς το τέμπλο μας διάκοσμο και μάλιστα αποδοσμένο με σχεδόν ίδιο τρόπο εκτέλεσης: ανθοδοχεία από τα οποία φύονται διπλοί φυλλοφόροι βλαστοί με άνθη, φύλλα άκανθας και αμπέλου, τσαμπιά σταφύλια και καλαμπόκια, όλα εκτελεσμένα σε έξοργο ανάγλυφο

---

⁹² Σδρόλια 1991β, 80 εικ. σ. 81.

⁹³ Ευγενικός 2016, 124-125, 127, 431-432.

⁹⁴ Ευγενικός 2016, 160-166.

⁹⁵ Ευγενικός 2016, 237.

με αρκετά ενδιάμεσα επίπεδα μεταξύ βάθους και τελικού αναγλύφου, κάποια έλλειψη συμμετρίας και μεγάλη αίσθηση του φόβου του κενού⁹⁶.

— *Ανθέμια σε σειρά*

Ανθέμια σε σειρά, με την μορφή όρθιων ακανθόφυλλων, στο τέμπλο του Αγίου Νικολάου του Νέου στον Τύρναβο απαντούν στους δύο στενούς κοσμήτες στο θριγκό, με τον πρώτο να εντοπίζεται κάτω από την ζώνη με την Μεγάλη Δέηση και τον δεύτερο λοξό κάτω από την ζώνη με τις σκηνές του Δωδεκαόρτου (**εικ. 27**). Όμοια όρθια ανθέμια σε σειρά συναντούμε σε στενό κοσμήτη στον θριγκό του τέμπλου της μονής Φλαμουρίου στο Βένετο, του α' τετάρτου του 17^{ου} αιώνα (**εικ. 70**), όπως επίσης και στο τέμπλο του Αγίου Νικολάου στο Χορευτό, του 1651 (**εικ. 71**), όπου όμως μεταξύ των νευρώσεων των ακανθόφυλλων υπάρχουν πέρλες σε σειρά, οι οποίες δεν απαντούν μεν στους κοσμήτες του τέμπλου που μας απασχολεί, αλλά ωστόσο υπάρχουν σε άλλα ακανθόφυλλα του ξυλόγλυπτου διακόσμου του. Αντίστοιχο διάκοσμο με όρθια ανθέμια σε σειρά, αλλά με ακανθόφυλλα πολύ σχηματοποιημένα, συναντούμε και στο καθολικό της μονής του Αγίου Λαυρεντίου, του τέλους του 17^{ου} αιώνα (**εικ. 72**).

— *Στρεπτό ακανθόφυλλο*

Το θέμα του στρεπτού ακανθόφυλλου εμφανίζεται σε μεγάλο αριθμό ξυλόγλυπτων τέμπλων, κυρίως στο θριγκό, όπου χρησιμεύει ως διαχωριστική ταινία ανάμεσα στις άλλες ξυλόγλυπτες ζώνες. Στο ξυλόγλυπτο τέμπλο του Αγίου Νικολάου του Νέου στον Τύρναβο, που μελετούμε, το θέμα του στρεπτού ακανθόφυλλου εμφανίζεται στην βάση του θριγκού και λειτουργεί ως διαχωριστικό της ζώνης των Δεσποτικών εικόνων και του επιστυλίου (**εικ. 17, 18-19**), όπως επίσης και πάνω από την ζώνη με την Μεγάλη Δέηση, όπου λειτουργεί ως διαχωριστικό από την ανώτερη ξυλόγλυπτη ζώνη (**εικ. 30, 32-34**). Αντίστοιχα παραδείγματα στρεπτού ακανθόφυλλου μπορούμε να εντοπίσουμε σε αρκετά τέμπλα, όπως στο παρεκκλήσιο του Πύργου στην μονή του Αγίου Παντελεήμονος στην Αγιά⁹⁷, του τέλους του 16^{ου} αιώνα, στον στενό κοσμήτη πάνω από την ζώνη των Δεσποτικών εικόνων (**εικ. 73**), στον Άγιο Αντώνιο στον Τύρναβο⁹⁸, του 1603, στην Κοίμηση της Θεοτόκου, πάνω από την πρώτη ξυλόγλυπτη ζώνη του θριγκού⁹⁹ (**εικ. 74**), στον Άγιο Νικόλαο της Ανατολής, πάνω από την ζώνη με την Μεγάλη Δέηση¹⁰⁰ (**εικ. 75**), και στο παρεκκλήσιο των Τριών Ιεραρχών της μονής

---

⁹⁶ Ευγενικός 2016, 231-237.

⁹⁷ Ευγενικός 2016, 98-99.

⁹⁸ Σδρόλια 1991β, 80 εικ. σ. 81.

⁹⁹ Ευγενικός 2016, 106-110.

¹⁰⁰ Ευγενικός 2016, 116-119.

Βαρλαάμ στα Μετέωρα¹⁰¹ πάνω από τη ζώνη των δεσποτικών εικόνων, στα μέσα του 17^{ου} αιώνα. Στρεπτό ακανθόφυλλο με ανάλογη εκτέλεση απαντά πάνω από την ζώνη με τις σκηνές του Δωδεκαόρτου στο τέμπλο της μονής Φλαμουρίου στο Βένετο¹⁰², του α' τετάρτου (**εικ. 76**), και σ' εκείνο της μονής Σουρβιάς στην Μακρινίτσα¹⁰³, του α' μισού του 17^{ου} αιώνα, ενώ με την ίδια σχεδόν απόδοση, αλλά με άλλη φορά, απαντά στο τέμπλο της μονής του Αγίου Λαυρεντίου, του τέλους του ίδιου αιώνα, πάνω από την ζώνη με την Μεγάλη Δέηση¹⁰⁴ (**εικ. 77**).

Ζωικός διάκοσμος

— Λέοντες

Λέοντας εικονίζεται στη δεύτερη ξυλόγλυπτη ζώνη του θριγκού στο τέμπλο του Αγίου Νικολάου του Νέου στον Τύρναβο (**εικ. 31-32**). Εδώ θα εξεταστεί ο συγκεκριμένος μεμονωμένος λέοντας εντός του φυτικού διακόσμου και όχι εκείνοι που μετέχουν σε σκηνές μάχης με δράκοντες. Ο λέοντας τοποθετήθηκε κάτω από τη βάση του Σταυρού της Πυραμίδας σχεδόν στον άξονα της Ωραίας Πύλης, κάπως έκκεντρα προς τα αριστερά, μολονότι θα είχε σχεδιαστεί να πέσει ακριβώς στο κέντρο. Ο λέων αποτελεί σύμβολο που ήδη από την αρχαιότητα σχετίζεται με την δύναμη και την εξουσία, στην χριστιανική τέχνη συμβολίζει τον ίδιο τον Κύριο¹⁰⁵, ενώ ταυτόχρονα ενέχει αποτροπαϊκό χαρακτήρα¹⁰⁶. Λέοντες που χαμηλώνουν και καμπυλώνουν την ράχη τους σαν έτοιμοι να επιτεθούν, εικονίζονται στα άκρα του επιστυλίου του θριγκού με τους ελίσσόμενους βλαστούς στο τέμπλο των Αγίων Αποστόλων Κωφών, του τελευταίου τετάρτου του 17^{ου} αιώνα, με πλούσια χαίτη και σχηματική απόδοση των χαρακτηριστικών τους¹⁰⁷ (**εικ. 78**). Με παρόμοια χαίτη με πολλές σειρές βοστρύχων εικονίζονται τα αντωπά λιοντάρια στη βάση της Πυραμίδας του τέμπλου του Αγίου Νικολάου στην Ανατολή Αγιάς, που είναι έτοιμοι να παλέψουν με φτερωτούς δράκοντες¹⁰⁸ (**εικ. 79**).

---

¹⁰¹ Καλοκύρης 1963, 181, 183, πίν. 44.

¹⁰² Ευγενικός 2016, 160-166.

¹⁰³ Ευγενικός 2016, 171-175.

¹⁰⁴ Ευγενικός 2016, 231-237.

¹⁰⁵ Παζαράς 1988, 95.

¹⁰⁶ Μακρής 1982, 34.

¹⁰⁷ Ευγενικός 2016, 242.

¹⁰⁸ Ευγενικός 2016, 335.

— Τρωκτικά

Το θέμα των τρωκτικών εμφανίζεται στο τέμπλο του ναού του Αγίου Νικολάου του Νέου στον Τύρναβο μόνον σε δύο σημεία της πρώτης ξυλόγλυπτης ζώνης του θριγκού, όπου τα τρωκτικά δίνουν την εντύπωση ότι μυρίζουν τον κάλυκα του καλαμποκιού. Τα τρωκτικά εμφανίζονται εντός φυτικού διακόσμου να τρέφονται με τσαμπιά σταφύλια και φύλλα με παρόμοια απόδοση σε ξυλόγλυπτες ζώνες στους θριγκούς των τέμπλων των ναών του Αγίου Νικολάου Ανατολής¹⁰⁹, του τέλους του 16^{ου} αιώνα (**εικ. 80**), του Αγίου Αντωνίου Τυρνάβου¹¹⁰, του 1603, του Αγίου Νικολάου και των Ταξιάρχων Τσαριτσάνης¹¹¹, των αρχών του 17^{ου} αιώνα (**εικ. 53**), του καθολικού της μονής Φλαμουρίου¹¹², του α' τετάρτου του 17^{ου} αιώνα (**εικ. 69**) και του Αγίου Νικολάου εν Βουναΐνη στον Αετόλοφο¹¹³, των μέσων του 17^{ου} αιώνα (**εικ. 64**). Αυτά είναι ορισμένα μόνο συγγενικά δείγματα της απόδοσης του προσφιλούς θέματος του τρωκτικού, που με τη μορφή του ποντικού έχει την έννοια της φθοράς της σοδειάς και κατ' επέκταση και της ζωής (βλ. *Α' Βασ.* ε' 6 και ς' 5), αλλά κατά τον 17^ο αιώνα ίσως οι συμβολισμοί αυτοί να είχαν πλέον ξεχαστεί και να αποτελούσαν ρωπογραφικό στοιχείο της ζωής στη φύση, όπως αναφέρει ο Ευγενικός¹¹⁴. Ωστόσο, ποντικοί απαντούν να τρώγουν τις ρίζες του δένδρου της ζωής σε σπάνιες απεικονίσεις της παραβολής του «μαινόμενου μονοκέρωτος» του μυθιστορήματος Βαρλαάμ και Ιωάσαφ στη Θεσσαλία του 17^{ου} αιώνα¹¹⁵.

— Πτηνά

Τα πτηνά αποτελούν ένα πολύ διαδεδομένο διακοσμητικό μοτίβο και είναι τα ζώα που εμφανίζονται με τη μεγαλύτερη συχνότητα σε ξυλόγλυπτα έργα. Πτηνά εντοπίζονται συνήθως σε συνδυασμό με φυτικές παραστάσεις, να ραμφίζουν άνθη, καλαμπόκια ή τσαμπιά είτε απλώς να στέκονται ανάμεσα στους πυκνά πλεγμένους βλαστούς¹¹⁶. Το θέμα των πτηνών που τσιμπολογούν λειτουργεί συμπληρωματικά με τον φυτικό διάκοσμο. Στο τέμπλο του Αγίου Νικολάου του Νέου, που μελετούμε, πτηνά εντοπίζονται στα τοξωτά υπέρθυρα των δύο ανοιγμάτων του τέμπλου και στις διπλές

---

¹⁰⁹ Ευγενικός 2016, 116-119.

¹¹⁰ Σδρόλια 1991β, 80 εικ. σ. 81.

¹¹¹ Φλώρου 2009, 644 και εικ. 5. Φλώρου 2016, 7, 47 και σποράδην.

¹¹² Ευγενικός 2016, 160-166.

¹¹³ Ευγενικός 2016, 146-149.

¹¹⁴ Ευγενικός 2016, 336-338.

¹¹⁵ Σαμπανίκου 1990, 128. Ευχαριστώ τον κ. Ιωάννη Τσιουρή για την επισήμανση.

¹¹⁶ Βλ. και Ευγενικός 2016, 324 κεξ.

τοξωτές επιστέψεις των Δεσποτικών εικόνων¹¹⁷, όπως επίσης και στις επιστέψεις των στυλίσκων εκατέρωθεν της Ωραίας Πύλης (**εικ. 8-12, 14**). Ακόμη, πτηνά συναντούμε και στις ξυλόγλυπτες ζώνες του θριγκού να συμπληρώνουν την παράσταση ραμφίζοντας άνθη, τσαμπιά και καλαμπόκια (**εικ. 15-18, 20, 22-23, 25-26, 28, 32-36**).

Πτηνά σε υπέρθυρα και τοξωτές επιστέψεις που αποδίδονται με εικονογραφία και τεχνική ανάλογες με το τέμπλο μας είναι αυτά που αποδίδονται αντισυμμετρικά με ανοιχτά φτερά στις άνω γωνίες του τοξωτού υπερθύρου της Ωραίας Πύλης στο καθολικό της μονής Φλαμουρίου στο Βένετο¹¹⁸ (**εικ. 81**). Όχι στις άνω γωνίες, αλλά κοντά στο τόξο του υπερθύρου της Ωραίας Πύλης, ανάμεσα στους διακλαδιζόμενους φυλλοφόρους βλαστούς, εικονίζονται αντισυμμετρικά πτηνά με ανοιχτά φτερά στον ναό του Αγίου Νικολάου Ανατολής, όπου ραμφίζουν τσαμπιά που φύονται από ελικοτούς βλαστούς¹¹⁹ (**εικ. 82**), στον ναό του Αγίου Ιωάννη Προδρόμου Ζαγοράς¹²⁰ (**εικ. 83**), και στο παρεκκλήσιο των Τριών Ιεραρχών της μονής Βαρλαάμ στα Μετέωρα¹²¹, και τα τρία των μέσων του 17^{ου} αιώνα, και στο καθολικό της μονής του Αγίου Λαυρεντίου¹²² (**εικ. 84**), του τέλους του 17^{ου} αιώνα. Αντισυμμετρικά πτηνά με κλειστά φτερά απαντούν στην τοξωτή επίστεψη Δεσποτικής εικόνας στο καθολικό της μονής Σουρβιάς, του α' μισού του 17^{ου} αιώνα, όπου τα πτηνά είναι έτοιμα να ραμφίσουν τσαμπιά σταφύλια¹²³ (**εικ. 85**), και στο τοξωτό υπέρθυρο της Πρόθεσης στον ναό των Αγίων Αποστόλων Κωφών¹²⁴, του τελευταίου τετάρτου του 17^{ου} αιώνα (**εικ. 86**).

Πτηνά σε ξυλόγλυπτες ζώνες του θριγκού απαντούν αρκετά συχνά στην ανατολική Θεσσαλία. Πτηνά με κλειστά φτερά που ραμφίζουν φύλλο αμπέλου ή τσαμπί σταφύλι και καλαμπόκι συναντούμε στον θριγκό των τέμπλων του καθολικού της μονής Φλαμουρίου, του α' τετάρτου του 17^{ου} αιώνα¹²⁵ (**εικ. 87**), του καθολικού της μονής Σουρβιάς στην Μακρινίτσα¹²⁶ (**εικ. 88**), του α' μισού του 17^{ου} αιώνα, του παρεκκλησίου των Αγίων Αναργύρων στο Μεταξοχώρι Αγιάς¹²⁷ (**εικ. 89**) και του ναού του Αγίου

---

¹¹⁷ Πτηνά δεν εντοπίζονται στις επιστέψεις των εικόνων του αγίου Νικολάου και του αγίου Αθανασίου.

¹¹⁸ Ευγενικός 2016, 324.

¹¹⁹ Ευγενικός 2016, 324.

¹²⁰ Ευγενικός 2016, 324.

¹²¹ Καλοκύρης 1963, 181, 183, πίν. 44.

¹²² Ευγενικός 2016, 324.

¹²³ Ευγενικός 2016, 327.

¹²⁴ Ευγενικός 2016, 325.

¹²⁵ Ευγενικός 2016, 326.

¹²⁶ Ευγενικός 2016, 326.

¹²⁷ Ευγενικός 2016, 326.

Ιωάννη του Προδρόμου στη Ζαγορά¹²⁸ (**εικ. 90**), και τα δύο των μέσων του 17^{ου} αιώνα. Πτηνά με ανοιχτά φτερά να ραμφίζουν τσαμπιά σταφύλια απαντούν στον θριγκό των τέμπλων στον ναό του Αγίου Νικολάου στο Χορευτό¹²⁹, του 1651 (**εικ. 91**), και στο καθολικό της μονής του Αγίου Λαυρεντίου, του τέλους του 17^{ου} αιώνα¹³⁰ (**εικ. 92**).

Πτηνά σε επίκρανα παραστάδων και στυλίσκων, με όμοια εικονογραφία και τεχνική εκτέλεση, συναντούμε στα τέμπλα του καθολικού της μονής Φλαμουρίου¹³¹ (**εικ. 93**), του α' τετάρτου του 17^{ου} αιώνα, του ναού του Αγίου Αθανασίου Ζαγοράς¹³², του 1643/4 (**εικ. 94**) και στο καθολικό της μονής του Αγίου Λαυρεντίου (**εικ. 93**), του τέλους του 17^{ου} αιώνα.

Στο αριστερό άκρο της πρώτης ξυλόγλυπτης ζώνης του θριγκού στον ναό αγίου Νικολάου του Νέου στον Τύρναβο εντοπίζεται ένα πτηνό, παγόνι ή φασιανός, να στέκεται στην άκρη της παράστασης των ελίσσόμενων βλαστών (**εικ. 22**), ως σύμβολο της Ανάστασης και της ουράνιας αθανασίας¹³³. Αν και σχηματικά αποδοσμένο και χωρίς να έχει αφαιρεθεί εντελώς ο κάμπος τριγύρω του, θα μπορούσε να συγκριθεί με το παγόνι στον θριγκό του τέμπλου του καθολικού της μονής του Αγίου Λαυρεντίου (**εικ. 95**). Το συγκεκριμένο πτηνό στον τέμπλο του Τυρνάβου, που μας απασχολεί, είναι αρκετά αλλοποιημένο και δεν φέρει λοφίο στην κεφαλή, στοιχείο που προσιδιάζει σε φασιανό, ωστόσο διατηρεί την γενική μορφή του σώματος, της ουράς και των πτερύγων του παγονιού στο τέμπλο του Αγίου Λαυρεντίου.

— Ιχθύες

Στο τέμπλο του Αγίου Νικολάου του Νέου δελφίνια υπάρχουν στον στυλίσκο μεταξύ των Δεσποτικών εικόνων του Χριστού Παντοκράτορα και του αγίου Ιωάννου του Προδρόμου που στηρίζει το κοινό διπλό τόξο τους (**εικ. 12, 93**). Εικονίζονται με δεμένες μαζί τις ουρές τους και τα σώματά τους τόσο καμπυλωμένα, έτσι ώστε να σχηματίζεται καρδιόσχημο διάχωρο που περικλείει όρθιο πεντάφυλλο ανθέμιο. Σε στυλίσκους των τέμπλων των καθολικών της μονής Φλαμουρίου στο Βένετο (**εικ. 93**), του α' τετάρτου του 17^{ου} αιώνα, και του Αγίου Λαυρεντίου (**εικ. 93**), του τέλους του ίδιου αιώνα, απαντά όμοιο εικονογραφικά και τεχνοτροπικά το θέμα των αντωπών δελφινιών που σχηματίζουν καρδιόσχημο μοτίβο με όρθιο ανθέμιο εντός του¹³⁴. Και στα τρία παραδείγματα τα δελφίνια έχουν δρακόμορφα χαρακτηριστικά, αλλά αυτό

---

¹²⁸ Ευγενικός 2016, 326.

¹²⁹ Ευγενικός 2016, 326.

¹³⁰ Ευγενικός 2016, 326.

¹³¹ Ευγενικός 2016, 327.

¹³² Ευγενικός 2016, 327.

¹³³ Παζαράς 1988, 97.

¹³⁴ Βλ. σχετικά Ευγενικός 2016, 321.

μάλλον οφείλεται σε σχεδιαστική σμίκρυνση των μορφών των μεγάλων δρακόμορφων ιχθύων – δελφινιών της βάσης της Πυραμίδας (βλ. παρακάτω).

Μυθικά όντα

— Γρυπολέοντες εκατέρωθεν θυρεού

Στο μέσον σχεδόν της πρώτης ξυλόγλυπτης ζώνης του θριγκού του τέμπλου του Αγίου Νικολάου του Νέου βρίσκεται ωειδής θυρεός που παισιώνεται από γρυπολέοντες με θυσανοειδή σώματα (**εικ. 17**). Το θέμα προέρχεται μάλλον από τη Δύση¹³⁵ και μπορεί να εντοπισθεί σποραδικά σε τέμπλα της Ηπείρου και της Θεσσαλίας από τα τέλη του 16^{ου} έως και τον 18^ο αιώνα¹³⁶. Στην Θεσσαλία, το σύμπλεγμα απαντά ήδη από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα στο τέμπλο του ναού της Κοίμησης της Θεοτόκου στην Καλαμπάκα, όπου θυρεός με σταυρό πάνω σε ανοικτό ειλητάριο στον άξονα της Ωραίας Πύλης παισιώνεται από αντωπούς γρυπολέοντες με θυσανοειδή σώματα¹³⁷ (**εικ. 96**). Στην Ήπειρο το σύμπλεγμα του θυρεού με τους γρυπολέοντες, σε απόδοση πολύ συγγενική με αυτό στο τέμπλο που μας απασχολεί, απαντά στα τέμπλα των καθολικών της μονής Βελλάς¹³⁸ (**εικ. 97**) και της μονής Σπηλαιώτισσας Αρίστης¹³⁹ (**εικ. 98**), έργα και τα δύο του 17^{ου} αιώνα.

Στη Θεσσαλία τον 17^ο αιώνα το σύμπλεγμα του θυρεού με τους γρυπολέοντες, αποδοσμένο με αρκετά συγγενικό τρόπο, απαντά κατά πρώτον στο κέντρο της πρώτης ξυλόγλυπτης ζώνης του θριγκού στο τέμπλο του Αγίου Αντωνίου στον Τύρναβο¹⁴⁰, του 1603, και στη συνέχεια, στο τέμπλο της μονής Φλαμουρίου στο Βένετο¹⁴¹, του α' τετάρτου του 17^{ου} αιώνα (**εικ. 99**) και με περισσότερες εικονογραφικές και τεχνικές αναλογίες στην ίδια θέση στα τέμπλα του Τιμίου Προδρόμου στην Αγιά¹⁴² (**εικ. 60**), του Αγίου Νικολάου Ανατολής¹⁴³ (**εικ. 80**), της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Μεγαλόβρυσο¹⁴⁴ (**εικ. 100**), της Κοιμήσεως της Θεοτόκου¹⁴⁵ (**εικ. 101**) και του Αγίου

---

¹³⁵ Τσαπαρλής 1980, 110.

¹³⁶ Ευγενικός 2016, 301-307. Το θέμα, χωρίς τον θυρεό, απαντά και στη Μεσσηνιακή Μάνη. Βλ. Καλαμαρά, Αλμπάνη 2004, 83 εικ.

¹³⁷ Ευγενικός 2016, 304. Αναγνωστόπουλος 2017, εικ. 412.

¹³⁸ Τσαπαρλής 1980, 67.

¹³⁹ Τσαπαρλής 1980, 59-60.

¹⁴⁰ Σδρόλια 1991β, 80 εικ. σ. 81.

¹⁴¹ Ευγενικός 2016, 162-163.

¹⁴² Ευγενικός 2016, 103.

¹⁴³ Ευγενικός 2016, 117.

¹⁴⁴ Ευγενικός 2016, 131.

¹⁴⁵ Ευγενικός 2016, 137.

Νικολάου του εν Βουναΐνη στον Αετόλοφο¹⁴⁶ (**εικ. 102**), όλα έργα των μέσων του 17^{ου} αιώνα. Συνήθως ο θυρεός φέρει απλό ή διβαθμιδωτό σταυρό, που συμβολίζει την Εκκλησία, τον Σταυρό του Χριστού και την νίκη του Κυρίου επί του θανάτου, και τριγύρω του τέσσερα ειλητάρια, που συμβολίζουν τα ευαγγέλια ή τους ευαγγελιστές, σύμφωνα με τον Πάρι Ευγενικό¹⁴⁷. Οι αντωποί γρυπολέοντες έχουν ανοιχτά στόματα και από τα θυσανωτά τους σώματα φύονται φυλλοφόροι βλαστοί που εκτείνονται εκατέρωθεν σχηματίζοντας σχεδόν κυκλικά διάχωρα που γεμίζουν με μεγάλα φύλλα αμπέλου. Η επανάληψη του συμπλέγματος αυτού σε αρκετά παραδείγματα που βρίσκονται στην ίδια γεωγραφική περιοχή και περίπου την ίδια εποχή δεν μπορεί προφανώς παρά να συνδέει τα τέμπλα της Ανατολικής Θεσσαλίας του τέλους του 16^{ου} και του 17^{ου} αιώνα στην ίδια καλλιτεχνική συνάφεια. Στην συνάφεια αυτή ηγετική θέση θα πρέπει να αναγνωριστεί στο τέμπλο της Κοίμησης της Θεοτόκου στην Καλαμπάκα, ως αρχαιότερου και ίσως πρώτου στη σειρά, τουλάχιστον ως προς το εικονογραφικό αυτό θέμα του θριγκού.

— Δράκοντες - ιχθύες

Τα δρακόμορφα όντα και οι ιχθύες είναι ένα κοινό διακοσμητικό θέμα στα ξυλόγλυπτα τέμπλα κατά τον 17^ο αιώνα. Στο τέμπλο του Τυρνάβου εντοπίζουμε δρακόμορφους ιχθύες στην τοξωτή επίστεψη της Δεσποτικής εικόνας του αγίου Αθανασίου (**εικ. 13**) και στο πρώτο επιστύλιο του θριγκού σε τέσσερα σημεία. Συγκεκριμένα, υπάρχουν δύο ζεύγη αντωπών δρακόμορφων ιχθύων εκατέρωθεν θύρσου (**εικ. 19, 24**), μία σκηνή μάχης δράκοντα με λέοντα στο αριστερό τμήμα του πρώτου επιστυλίου (**εικ. 21**) και ένας δράκοντας στο δεξί τμήμα του ίδιου επιστυλίου (**εικ. 26**).

Οι δρακόμορφοι ιχθύες έχουν σώμα γεμάτο λέπια, δόντια κοφτερά και γλώσσα που βγαίνει έξω από το ανοικτό στόμα, πτερύγια στη ράχη και στο κάτω μέρος της κεφαλής. Εικονίζονται αντωποί με τα ρύγχη τους να ενώνονται στη βάση ενός θύρσου που υψώνεται ανάμεσά τους σαν κουκουνάρι με κάλυκα από πλατιά φύλλα. Ανάλογοι δρακόμορφοι ιχθύες απαντούν στα τέμπλα: της μονής Φλαμουρίου στο Βένετο¹⁴⁸ (**εικ. 103**), του α' τετάρτου του 17^{ου} αιώνα, που είναι και εικονογραφικά οι πιο συγγενικοί με τους αντίστοιχους ιχθύες του τέμπλου μας, του καθολικού της μονής Αγίου Παντελεήμονος Ανατολής¹⁴⁹ (**εικ. 62**), του πρώτου συνόλου των παρεκκλησίων της Μεταμόρφωσης Ζαγοράς¹⁵⁰ (**εικ. 104**), της Κοίμησης της Θεοτόκου στον Αετόλοφο¹⁵¹

---

¹⁴⁶ Ευγενικός 2016, 148.

¹⁴⁷ Ευγενικός 2016, 302-303.

¹⁴⁸ Ευγενικός 2016, 163.

¹⁴⁹ Ευγενικός 2016, 122.

¹⁵⁰ Ευγενικός 2016, 203.

(**εικ. 105**), της μονής της Κοίμησης της Θεοτόκου στο Μεγαλόβρυσο¹⁵² (**εικ. 106**) και του Αγίου Δημητρίου Τυρνάβου¹⁵³ (**εικ. 54**), όλα έργα των μέσων του 17^{ου} αιώνα. Στη Μεταμόρφωση της Ζαγοράς ο θύρσος σχηματοποιείται σε δέντρο, ίσως φοίνικα, στη μονή Φλαμουρίου και στην Κοίμηση του Αετόλοφου αποβαίνει φυτική σύνθεση με ανθέμια εκατέρωθεν, στο Μεγαλόβρυσο και στον Άγιο Δημήτριο Τυρνάβου γίνεται ανθοδοχείο, ενώ θύρσος είναι μόνον στον Άγιο Νικόλαο τον Νέο, που μελετούμε.

Οι δράκοντες έχουν όψη σαύρας, σώμα καλυμμένο με φολίδες, ουρά που κουλουριάζεται πίσω, μικρά πόδια μπροστά ή πίσω, φτερά στην ράχη και τεράστια κεφαλή με όρθια αφτιά, δόντια σουβλερά και γλώσσα που βγαίνει έξω από το ανοικτό στόμα¹⁵⁴. Μεμονωμένοι δράκοντες, συγγενικοί ως προς την εικονογραφία και την τεχνική με εκείνους του τέμπλου μας, εντοπίζονται στο τέμπλο του καθολικού της μονής Σουρβιάς¹⁵⁵ στη Μακρυνίτσα, του α' μισού του 17^{ου} αιώνα (**εικ. 107-108**), που καιροφυλακτούν μέσα στην πυκνή βλάστηση συστρέφοντας την ουρά τους ή μυρίζουν άνθη τριγύρω τους. Δράκοντας με μορφή φιδιού με κουλουριασμένο σώμα εικονίζεται στους Αγίους Αποστόλους Κωφών¹⁵⁶ (**εικ. 109**), τέμπλο του τελευταίου τετάρτου του 17^{ου} αιώνα, ενώ στο σύγχρονο σχεδόν τέμπλο της μονής του Αγίου Λαυρεντίου ο δράκοντας, αποδοσμένος ως ρωμαλέο τέρας με τέσσερα πόδια και κέρατα στην κεφαλή, φαίνεται να ετοιμάζεται να επιτεθεί, γυρνώντας το κεφάλι προς τα πίσω (**εικ. 110**).

Στο τέμπλο μας ο λέοντας φαίνεται ότι καταδιώκει τον δράκοντα, που στρέφει την κεφαλή προς τα πίσω και τον αγκαλιάζει με την φιδίσια ουρά του (**εικ. 15, 21**). Η σκηνή πάλης δράκοντα και λέοντα δεν έχει το νόημα της μάχης ανάμεσα σε άγρια και ήμερα ζώα με σκοπό την επιβίωση, αλλά αποκτά τη σημασία της πάλης μεταξύ του Καλού και του Κακού και της τελικής νίκης του Χριστού και της Εκκλησίας εναντίον του Κακού¹⁵⁷. Επειδή και τα δύο ζώα αποτελούν σύμβολα, οι σκηνές πάλης μεταξύ τους, σε διάφορα στιγμιότυπα, απαντούν όσο γνωρίζουμε σε αρκετά παραδείγματα, σε κανένα όμως δεν εικονίζονται τα δύο ζώα όπως ακριβώς στο τέμπλο του Αγίου Νικολάου του Νέου στον Τύρναβο. Στην μονή του Αγίου Αθανασίου¹⁵⁸ (**εικ. 111**) και στους ναούς του Αγίου Δημητρίου¹⁵⁹ (**εικ. 112**) και του Αγίου Ιωάννου του

---

¹⁵¹ Ευγενικός 2016, 137.

¹⁵² Ευγενικός 2016, 131.

¹⁵³ Σδρόλια 1991α, 233.

¹⁵⁴ Μακρής 1982, 31, 34.

¹⁵⁵ Ευγενικός 2016, 174.

¹⁵⁶ Ευγενικός 2016, 240.

¹⁵⁷ Βλ. Παζαράς 1988, 94-95. Ευγενικός 2016, 334.

¹⁵⁸ Ευγενικός 2016, 183.

¹⁵⁹ Ευγενικός 2016, 193.

Προδρόμου¹⁶⁰ (**εικ. 113**) στη Ζαγορά, των μέσων του 17^{ου} αιώνα, ο λέοντας έχει επιτεθεί στον δράκοντα, αφού του έχει δαγκώσει το λαιμό – μόνο στον Άγιο Δημήτριο τα δύο ζώα τρέχουν το ένα δίπλα στο άλλο, όπως σχεδόν στο τέμπλο που μελετούμε. Στην μονή Σουρβιάς στην Μακρινίτσα¹⁶¹ (**εικ. 114**), του α' μισού, και στον Άγιο Λαυρέντιο¹⁶² (**εικ. 115**), του τέλους του 17^{ου} αιώνα, ο λέοντας έχει μόλις μπήξει τα νύχια στη ράχη του δράκοντα: στην πρώτη προσπαθεί να ανεβεί στην πλάτη του, στη δεύτερη το έχει ήδη καταφέρει, αλλά δεν τον έχει δαγκώσει ακόμη. Η εικόνιση των δύο ζώων ποικίλλει, από τη μη απολύτως φυσιοκρατική στη μονή του Αγίου Αθανασίου Ζαγοράς ως την πλέον φυσιοκρατική στη μονή του Αγίου Λαυρεντίου.

– Ιχθύες – Δελφίνια

Στην βάση της Πυραμίδας το σύμπλεγμα δύο αντισυμμετρικών δρακόμορφων ιχθύων – δελφινιών χρησιμεύει ως στήριγμα του Σταυρού και των Λυπηρών¹⁶³. Η βάση της Πυραμίδας στο τέμπλο του Αγίου Νικολάου του Νέου στον Τύρναβο αποτελείται από δύο υπερμεγέθεις ιχθύες – δελφίνια με δρακόμορφα χαρακτηριστικά (**εικ. 40**). Ανάλογα παραδείγματα απαντούν σε ξυλόγλυπτα τέμπλα της ανατολικής Θεσσαλίας, συγκεκριμένα του Πηλίου, αλλά και της Ηπείρου. Το θέμα, αποδοσμένο με όμοιο τρόπο εικονογραφικά και τεχνοτροπικά, απαντά κατά πρώτον στο τέμπλο του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Καλαμπάκα, του τέλους του 16^{ου} αιώνα: τα δελφίνια με φολιδωτό σώμα, μακρά πτερύγια στη ράχη και την κοιλιά, τεράστιο κεφάλι, δόντια κοφτερά και γλώσσα να εξέχει, πλαισιώνουν τοξωτό πλαίσιο, όπου ζωγραφίζεται η κάρα του Αδάμ¹⁶⁴ (**εικ. 116**). Στην συνέχεια, με την προσθήκη δύο φιδιών στη βάση του Σταυρού, αλλά με την ίδια σχεδόν εκτέλεση, τα δρακόμορφα δελφίνια υιοθετούνται από την Πυραμίδα των τέμπλων της μονής Φλαμουρίου¹⁶⁵ στο Βένετο (**εικ. 117**), του α' τετάρτου του 17^{ου} αιώνα, του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου¹⁶⁶ στην Ανατολή Αγίας (**εικ. 118**), των μέσων του 17^{ου} αιώνα, της μονής του Αγίου Λαυρεντίου¹⁶⁷ (**εικ. 119**), του τέλους του ίδιου αιώνα, και του ναού της Αγίας Παρασκευής στο Σκαμνέλι Ζαγορίου¹⁶⁸, του 1662 (**εικ. 120**). Το τέμπλο της Κοίμησης της Θεοτόκου στην

---

¹⁶⁰ Ευγενικός 2016, 198.

¹⁶¹ Ευγενικός 2016, 173.

¹⁶² Ευγενικός 2016, 234.

¹⁶³ Για τη βάση του Σταυρού της Πυραμίδας, βλ. Τσαπαρλής 1980, 133-146. Κουτελάκης 1986, 164-169. Ευγενικός 2016, 315-321.

¹⁶⁴ Ευγενικός 2016, 320. Αναγνωστόπουλος 2017, εικ. 418.

¹⁶⁵ Ευγενικός 2016, 160-166.

¹⁶⁶ Ευγενικός 2016, 106-110.

¹⁶⁷ Ευγενικός 2016, 231-237.

¹⁶⁸ Σιούλης 2008, 31-33, πίν. 11α.

Καλαμπάκα βρίσκεται, επομένως, κατά πάσαν πιθανότητα στην αρχή της τοποθέτησης αντωπών δελφινιών στη βάση του Σταυρού και των Λυπηρών της Επίστεψης και αυτό δείχνει την ιδιαίτερη σημασία που είχε ο καθεδρικός ναός των Σταγών για όλη την υπόλοιπη Θεσσαλία.

— Αετοί με θυσανωτά σώματα

Στο κέντρο του υπερθύρου της Ωραίας Πύλης, πάνω από την άντυγα του τόξου, στο τέμπλο του Αγίου Νικολάου του Νέου υπάρχουν δύο κεφαλές αετών, που στρέφουν προς τα πίσω και κρατούν κλαδάκια στα ράμφη τους, τα σώματά τους όμως είναι θυσανοειδή και τοποθετούνται αντισυμμετρικά εκατέρωθεν κεντρικού άνθους (**εικ. 8**). Εντελώς όμοια σύνθεση των δύο αυτών μυθικών όντων συναντούμε στον ναό του Αγίου Νικολάου στην Ανατολή Αγιάς (**εικ. 67**), των μέσων του 17^{ου} αιώνα, και στο καθολικό της μονής του Αγίου Λαυρεντίου¹⁶⁹ (**εικ. 84**), του τέλους του ίδιου αιώνα. Επιπλέον, η ίδια σύνθεση υπάρχει και στο τέμπλο του καθολικού της μονής της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στα Γρεβενά, του 1637¹⁷⁰ (**εικ. 121**), γεγονός που θα επέτρεπε ίσως να υποθέσουμε ότι τέτοια θέματα μιξοειδών όντων άρχισαν να υιοθετούνται πρώτα από την ξυλογλυπτική των ναών της βόρειας Ελλάδας και στη συνέχεια, ανάλογα με την μετακίνηση των εργαστηρίων ή την κατεύθυνση των παραγγελιών, να έφτασαν στην Θεσσαλία.

Αρχιτεκτονικός διάκοσμος

— Αχιβάδες

Στο τέμπλο του Αγίου Νικολάου του Νέου εντοπίζουμε το διακοσμητικό θέμα της αχιβάδας στην ανώτερη ζώνη του ως επίστεψη των εικόνων του Δωδεκαόρτου. Η μέχρι σήμερα έρευνά μου δεν κατόρθωσε να εντοπίσει ακριβή παράλληλα, ωστόσο υπάρχουν παραδείγματα του θέματος της αχιβάδας, που παρουσιάζουν ορισμένα μόνο κοινά με τις αχιβάδες του τέμπλου που μας απασχολεί. Έτσι, παρόμοιες αχιβάδες που επιστέφουν τις εικόνες του Δωδεκαόρτου απαντούν στα τέμπλα των ναών της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Αετόλοφο¹⁷¹ (**εικ. 63**), των Αγίων Αποστόλων Κωφών¹⁷² Αλμυρού (**εικ. 46**) και στο καθολικό της μονής του Αγίου Λαυρεντίου¹⁷³ (**εικ. 43**), των μέσων και του τέλους του 17^{ου} αιώνα. Επιπλέον, ζώνη με αχιβάδες που επιστέφεται από

---

¹⁶⁹ Ευγενικός 2016, 329.

¹⁷⁰ Ευγενικός 2016, 283, 304.

¹⁷¹ Ευγενικός 2016, 135-140.

¹⁷² Ευγενικός 2016, 238-244.

¹⁷³ Ευγενικός 2016, 231-237.

αέτωμα μπορούμε να εντοπίσουμε στο καθολικό της μονής Φλαμουρίου στο Βένετο¹⁷⁴ (**εικ. 69**) και στον ναό του Αγίου Ιωάννη Προδρόμου στη Ζαγορά¹⁷⁵ (**εικ. 65**), που χρονολογούνται αντίστοιχα στο α' τέταρτο και στα μέσα του 17^{ου} αιώνα. Η αχιβάδα είναι ένα θέμα που εντοπίζεται ήδη από την αρχαιότητα και χρησιμοποιείται και κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο, αλλά αποτελεί και σύνηθες θέμα επίστεψης εικόνων Δωδεκαόρτου ή και Δέησης στ τέμπλα της Κρήτης και της Πάτμου από τον 15^ο αιώνα και μετά – φαίνεται μάλιστα ότι από τις συγκεκριμένες περιοχές μεταφέρθηκαν και στην ξυλογλυπτική των τέμπλων των ναών της Ηπείρου¹⁷⁶ και, εν γένει ίσως, της βόρειας Ελλάδας.

---

¹⁷⁴ Ευγενικός 2016, 160-166.

¹⁷⁵ Ευγενικός 2016, 195-199.

¹⁷⁶ Βλ. Τσαπαρλής 1980, 115-116, 121-122. Κουτελάκης, 1980, 151.

Κεφάλαιο 3^ο

Ζητήματα χρονολόγησης

Στο κεφάλαιο αυτό θα συζητηθούν ζητήματα χρονολόγησης του ξυλόγλυπτου τέμπλου του Αγίου Νικολάου του Νέου στον Τύρναβο, με βάση τις συγκρίσεις που έγιναν στο προηγούμενο κεφάλαιο, ορισμένες χρονολογημένες εικόνες που έχουν εντοπισθεί εντός του ίδιου του ναού αλλά και σε γειτονικούς ναούς, καθώς και το χρονολογημένο αδημοσίευτο τέμπλο του ναού του Αγίου Αντωνίου στην ίδια πόλη.

Αρχικά θα πρέπει να ξεχωριστούν οι κατασκευαστικές φάσεις του τέμπλου του Αγίου Νικολάου του Νέου. Η *πρώτη φάση* είναι προφανώς αυτή της κατασκευής του τέμπλου από τους ταγιαδόρους για τον συγκεκριμένο ναό, που περιλαμβάνει όλα τα τμήματα του τέμπλου από τις επιστέψεις και πάνω, εκτός από δύο επιστέψεις, τις παραστάδες της θύρας της Πρόθεσης, τον βόρειο στυλίσκο του τέμπλου και τα όρθια στηρίγματα στη ζώνη των εικόνων του Δωδεκαόρτου. Η χρονική τοποθέτηση της αρχικής αυτής φάσης θα μας απασχολήσει ιδιαίτερα παρακάτω. Η *δεύτερη φάση* είναι αυτή της προσθήκης των παραστάδων στην θύρα της Πρόθεσης και του βόρειου στυλίσκου του τέμπλου. Είναι ολοφάνερο ότι πρόκειται για τμήματα κοσμήτη που έχουν κοπεί και προσαρμοστεί για να ταιριάξουν για τις ανάγκες του συγκεκριμένου ανοίγματος του τέμπλου. Η χρονολόγησή τους δεν μπορεί να γίνει με ακρίβεια, διότι το έως σήμερα γνωστό δημοσιευμένο υλικό από τη Θεσσαλία και από την Ήπειρο δεν βοηθεί στην αναγνώριση όμοιων ξυλογλύπτων έργων. Τα τμήματα αυτά μπορούν ίσως να χρονολογηθούν στον 18^ο αιώνα, πιθανώς στο β' μισό του, όπου και χρησιμοποιείται ευρέως η διάτρητη τεχνική. Δείγματά της απαντούν σε τέμπλα αρκετών ναών κυρίως της Ηπείρου, που έχουν μελετηθεί καλύτερα, όπως ενδεικτικά στον ναό του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου Ρογκοβού (1774)¹⁷⁷, τα βημόθυρα και οι επιστέψεις των Δεσποτικών εικόνων του οποίου κοσμούνται με το θέμα των ελίσσόμενων βλαστών που αποδίδεται με διάτρητη τεχνική (**εικ. 122**). Σε μια *τρίτη φάση* τοποθετήθηκαν τα σανιδώματα των θωρακίων στην κατώτερη ζώνη του τέμπλου. Μια χρονολόγηση στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, όσο παρακινδυνευμένη και αν μπορεί να θεωρηθεί, ίσως δεν απέχει πολύ από την πραγματικότητα, δεδομένου ότι στο 1820 φιλοτεχνήθηκε η παράσταση της Κοίμησης της Θεοτόκου στο διαχωριστικό φράγμα μεταξύ κυρίως ναού και νάρθηκα (**εικ. 123**). Αυτήν την εποχή φαίνεται ότι έγινε η ανακατασκευή των τοίχων του ναού, τουλάχιστον σε ορισμένα σημεία, και ίσως τότε έγινε η τοποθέτηση

---

¹⁷⁷ Σιούλης 2008, 418.

του επίπεδου ξύλινου ταβανιού που έκρυψε τη στέγη του κυρίως ναού. Τέλος, σε *τέταρτη φάση* ανήκουν η προσθήκη των στηριγμάτων μεταξύ των εικόνων του Δωδεκαόρτου και το κλείσιμο του τέμπλου από την πίσω όψη του με μοριοσανίδες (νοβοπάν), εργασίες που θα μπορούσαν να είναι σύγχρονες με την ανακατασκευή της στέγης.

Με βάση τις συγκρίσεις του προηγούμενου κεφαλαίου η *πρώτη φάση* του τέμπλου θα μπορούσε να τοποθετηθεί στον 17^ο αιώνα. Κατά πρώτον, οι δύο επιστέψεις θωρακίων που έχουν τεθεί κάτω από τις Δεσποτικές εικόνες των αγίων Νικολάου, Αθανασίου και Αντωνίου (**εικ. 5**), παρουσιάζουν πολύ ιδιαίτερο, αν όχι πρωτότυπο, διάκοσμο από ελικωτούς χυμώδεις φυλλοφόρους βλαστούς σε πολύ χαμηλό πρόστυπο ανάγλυφο, δεν φαίνεται να βρίσκει παράλληλα από το μέχρι σήμερα δημοσιευμένο και γνωστό υλικό. Ωστόσο, έχουν προσαρμοστεί στο τέμπλο με ακρίβεια, χωρίς να διαταράσσουν την υπόλοιπη δομή και να φαίνονται ξένα, γεγονός που ενισχύει την υπόθεση ότι εντάχθηκαν στο τέμπλο κατά τη διάρκεια της αρχικής του κατασκευής. Κατά δεύτερον, σχετικά με τα υπόλοιπα μέλη του τέμπλου (στυλίσκοι, υπέρθυρα ανοιγμάτων, επιστέψεις θωρακίων και εικόνων, κεταμπέδες του θριγκού, κοσμήτες, Πυραμίδα), διαπιστώθηκε ότι υπάρχουν αρκετά κοινά στοιχεία της διάρθρωσης, όπως και μορφολογικά και τεχνικά χαρακτηριστικά στον διάκοσμό τους, που επιτρέπουν την τοποθέτηση του τέμπλου του Βλαχονικόλα εντός του 17^{ου} αιώνα και, μάλιστα, στην καλλιτεχνική συνάφεια άλλων γνωστών τέμπλων της ανατολικής Θεσσαλίας και ειδικά του Πηλίου.

Το τέμπλο της μονής Φλαμουρίου στο Βένετο είναι αυτό με τις περισσότερες εικονογραφικές ομοιότητες, και λιγότερο τεχνοτροπικές, με το τέμπλο του Βλαχονικόλα στον Τύρναβο¹⁷⁸. Πράγματι, στις επιστέψεις των θωρακίων εντοπίζονται ελισσόμενοι βλαστοί που φέρουν άνθη. Οι στυλίσκοι ανάμεσα στις Δεσποτικές εικόνες κοσμούνται με όμοια ανθοδοχεία στην βάση τους, από τα οποία εκφύονται διπλοί φυλλοφόροι ελισσόμενοι βλαστοί. Στα σημεία ένωσης των βλαστών βγαίνουν άνθη, ενώ οι εγκολπώσεις του βλαστού περικλείουν μεγάλα αμπελόφυλλα και φύλλα άκανθας. Σε στυλίσκους υπάρχουν όμοια ζεύγη δελφινιών με δεμένες ουρές και σώματα που σχηματίζουν καρδιάσχημα με όρθιο ανθέμιο εντός τους. Τα επίκρανα των στυλίσκων κοσμούνται με φύλλα άκανθας και με πτηνά που ραμφίζουν άνθη. Στο υπέρθυρο της Ωραίας Πύλης ελισσόμενοι βλαστοί με φύλλα άκανθας και αμπέλου γεμίζουν το χώρο ξεπροβάλλοντας μέσα από όμοια ανθοδοχεία. Στις δύο άνω γωνίες τους μικρά πτηνά ραμφίζουν φύλλα και στο κλειδί ένα ζεύγος δελφινιών με θυσανωτά σώματα. Στην πρώτη στενή ταινία του θριγκού υπάρχει το θέμα του στρεπτού ακανθόφυλλου και, πιο πάνω, στην πρώτη ζώνη θυρεός που πλαισιώνεται από γρυπολέοντες καταλαμβάνει το

---

¹⁷⁸ Ευγενικός 2016, 160-166.

κέντρο. Η ζώνη συμπληρώνεται με πτηνά και τρωκτικά που ραμφίζουν τσαμπιά και καλαμπόκια. Ακόμη ψηλότερα υπάρχει στενή ταινία με όρθια φύλλα άκανθας (εικ. 69). Ωστόσο, η σχεδόν επίπεδη απόδοση των ανάγλυφων θεμάτων και η έλλειψη του πυκνού διακόσμου στα επιστύλια του θριγκού, απομακρύνουν το συγκεκριμένο τέμπλο από τη φιλοτέχνηση του τέμπλου του Βλαχονικόλα.

Οι μεγαλύτερες εικονογραφικές, αλλά κυρίως οι τεχνοτροπικές συνάφειες που διαπιστώθηκαν για το τέμπλο του Βλαχονικόλα αφορούν στο τέμπλο του καθολικού της μονής του Αγίου Λαυρεντίου στο Πήλιο, που έχει δικαιολογημένα χρονολογηθεί στο τέλος του 17^{ου} αιώνα από τον Πάρι Ευγενικό¹⁷⁹. Πράγματι, οι στυλίσκοι ανάμεσα στις δεσποτικές εικόνες κοσμούνται με όμοια ανθοδοχεία, από τα οποία φύονται διπλοί φυλλοφόροι βλαστοί που φέρουν άνθη. Οι λαμπάδες στις θύρες κοσμούνται με ελίσσόμενους βλαστούς, οι οποίοι φύονται από ουρές δελφινιών και από ανθοδοχεία και φέρουν φύλλα άκανθας και αμπέλου. Στα τοξωτά υπέρθυρα από ανθοδοχεία φύονται ανάλογοι φυλλοφόροι βλαστοί που ελίσσονται στο χώρο και φέρουν άνθη και τσαμπιά. Η πρώτη ζώνη του επιστυλίου κοσμεύεται από ελίσσόμενο βλαστό που φέρει φύλλα άκανθας και αμπέλου, άνθη, τσαμπιά και καλαμπόκια σε πυκνή διάταξη και σε επιμέρους επίπεδα. Τέλος, στο ανώτερο τμήμα υπάρχει στενός κοσμήτης με το θέμα του στρεπτού ακανθόφυλλου¹⁸⁰. Επομένως, ομοιότητες διαπιστώνονται με την εν γένει διάρθρωση του τέμπλου, με την εικονογραφία και πρωτίστως με την τεχνική εκτέλεση των υπερθύρων της Πρόθεσης και της Ωραιάς Πύλης, των στυλίσκων μεταξύ των Δεσποτικών εικόνων, των δύο ζωνών που κοσμούνται με τον κατάφορτο φυτικό διάκοσμο κάτω από τις ζώνες των εικόνων της Μεγάλης Δέησης και του Δωδεκαόρτου, όπως και με την βάση της Πυραμίδας. Το τέμπλο του Αγίου Λαυρεντίου, ωστόσο, είναι έργο πλουσιότερο και μεγαλύτερων φιλοδοξιών και σε αυτήν την εντύπωση οδηγείται κανείς και επειδή το τέμπλο του Βλαχονικόλα έχει επιχρυσωθεί τη σύγχρονη εποχή με ενιαίο χρώμα και δεν διατηρεί τίποτε από την πατίνα του χρόνου και από τον αρχικό του χρωματισμό, γεγονός που θα του προσέδιδε μεγαλύτερη αίσθηση αυθεντικότητας.

Είναι γεγονός ότι στο α' μισό του 17^{ου} αιώνα, και ιδίως προς τα μέσα του αιώνα, ιδρύθηκαν αρκετές εκκλησίες και μοναστήρια στην ανατολική Θεσσαλία, στις οποίες η ανάγκη για εξοπλισμό με τέμπλα και εικόνες ήταν μεγάλη. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα τέμπλα που μαρτυρούνται ή σώθηκαν στη Μακρινίτσα (μονή Σουρβιάς¹⁸¹), στον Άγιο Δημήτριο (ναός Παναγίας¹⁸²), στο Χορευτό (μονή Αγίου Νικολάου¹⁸³), στην Ζαγορά

---

¹⁷⁹ Ευγενικός 2016, 231-237.

¹⁸⁰ Ευγενικός 2016, 231-237.

¹⁸¹ Ευγενικός 2016, 171-175.

¹⁸² Ευγενικός 2019, 214-217.

¹⁸³ Ευγενικός 2016, 208-213.

(Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος¹⁸⁴ και μονές Αγίου Αθανασίου¹⁸⁵ και Αγίου Δημητρίου¹⁸⁶), στην Αγιά (Τίμιος Πρόδρομος¹⁸⁷), στην Ανατολή (Κοίμηση της Θεοτόκου¹⁸⁸, Άγιος Αθανάσιος¹⁸⁹, Άγιος Νικόλαος¹⁹⁰ και μονή Αγίου Παντελεήμονα¹⁹¹), στο Μεγαλόβρυσο (μονή Κοίμησης της Θεοτόκου¹⁹²), στον Αετόλοφο (Κοίμηση της Θεοτόκου¹⁹³ και Άγιος Νικόλαος ο εν Βουναίνη¹⁹⁴), στην Τσαριτσάνη (Άγιος Νικόλαος και Ταξιάρχες¹⁹⁵) και στον Τύρναβο (Άγιος Αντώνιος, Άγιος Νικόλαος ο Νέος και Άγιος Δημήτριος¹⁹⁶).

Τα παραπάνω τέμπλα, άλλα σε μεγαλύτερο και άλλα σε μικρότερο βαθμό, έλκουν τα πρότυπά τους ως προς τη διάρθρωση και την τεχνική τους εκτέλεση από όσα τέμπλα φιλοτεχνήθηκαν και τοποθετήθηκαν σε ιδιαίτερα σημαντικούς ναούς της ανατολικής Θεσσαλίας στα τέλη του 16^{ου} αιώνα. Ενδεικτικά αναφέρω το τέμπλο του καθεδρικού ναού των Σταγών (Καλαμπάκας), που ήταν αφιερωμένος στην Κοίμηση της Θεοτόκου, και το τέμπλο της μονής Τιμίου Προδρόμου στην Ανατολή Αγιάς¹⁹⁷, του τέλους του 16^{ου} αιώνα, καθώς και το τέμπλο της μονής Φλαμουρίου στο Βένετο¹⁹⁸, του α' τετάρτου του 17^{ου} αιώνα, η διάρθρωση και η εκτέλεση των οποίων αποτέλεσε ενδεχομένως πρότυπο τόσο για τα τέμπλα της Ζαγοράς, της Αγιάς, της Ανατολής, του Μεγαλόβρυσου και του Αετόλοφου, όσο και για το υπό μελέτη τέμπλο του Αγίου Νικολάου του Νέου στον Τύρναβο. Ιδίως το τέμπλο στη μονή του Τιμίου Προδρόμου στην Ανατολή φαίνεται ότι αποτέλεσε πρότυπο, διότι η μονή ιδρύθηκε στα μέσα του 16^{ου} αιώνα από τον άγιο Δαμιανό, που βρήκε μαρτυρικό θάνατο στη Λάρισα το 1568 και απέβη τόπος προσκυνήματος¹⁹⁹. Ένας από τους πρώτους επιγόνους του τέμπλου της Ανατολής είναι εκείνο στο καθολικό της μονής Φλαμουρίου, που έχει χρονολογηθεί κάπως γενικά στο α' τέταρτο του 17^{ου} αιώνα²⁰⁰, αλλά σίγουρα κοντύτερα στο 1602, έτος

---

¹⁸⁴ Κουρκουτίδου 1967, 304. Ευγενικός 2016, 195-199.

¹⁸⁵ Ευγενικός 2016, 179-185.

¹⁸⁶ Ευγενικός 2016, 191-194.

¹⁸⁷ Φουντά 2000, 518. Ευγενικός 2016, 102-105.

¹⁸⁸ Ευγενικός 2016, 106-109.

¹⁸⁹ Ευγενικός 2016, 111-115.

¹⁹⁰ Ευγενικός 2016, 116-119.

¹⁹¹ Ευγενικός 2016, 120-122.

¹⁹² Ευγενικός 2016, 128-134 (το τέμπλο του κεντρικού κλίτους).

¹⁹³ Ευγενικός 2016, 135-140.

¹⁹⁴ Ευγενικός 2016, 146-149.

¹⁹⁵ Φλώρου 2009 και 2016, 35-36, 47 και σποράδην.

¹⁹⁶ Σδρόλια 1991β, 77-87, *σποράδην*. Βλ. και Σπανός 1989.

¹⁹⁷ Ευγενικός 2016, 127.

¹⁹⁸ Ευγενικός 2016, 166.

¹⁹⁹ Για τον άγιο Δαμιανό, βλ. Ιεζεκιήλ 1947, 619-623. Δρόσος 1999, 72-76, 87. Για τη μονή του Τιμίου Προδρόμου, βλ. Τσιμπίδα 2009, 624-625. Για το τέμπλο, βλ. Ευγενικός 2016, 123-127.

²⁰⁰ Ευγενικός 2016, 160-166.

ολοκλήρωσης των οικοδομικών εργασιών του καθολικού, σύμφωνα με την κτιτορική επιγραφή²⁰¹. Η μονή ιδρύθηκε το 1583 από τον όσιο Συμεών, γνωστό ως ανυπόδητο και μονοχίτωνα, από το Βαθύρεμα της Αγιάς που απεβίωσε στην Κωνσταντινούπολη το 1594²⁰². Είναι επίσης σημαντικό το γεγονός ότι η μονή αυτή, όπως και η μονή της Σουρβιάς, που ιδρύθηκε πριν από το 1541 από τον όσιο Διονύσιο τον εν Ολύμπω²⁰³, ήταν οι μόνες που ιδρύθηκαν στο βόρειο Πήλιο κατά την πρώιμη Τουρκοκρατία και απέκτησαν σημαντική περιουσία²⁰⁴. Επομένως, είναι εύλογη η υπόθεση ότι άσκησαν μεγάλη επίδραση σε όλους τους ναούς του Πηλίου και της υπόλοιπης ανατολικής Θεσσαλίας που ιδρύθηκαν σε μεταγενέστερη εποχή.

Τα τέμπλα στον Άγιο Αντώνιο και στον Άγιο Δημήτριο στον Τύρναβο

Τα τέμπλα στους δύο άλλους ναούς του Τυρνάβου που μπορούν να χρονολογηθούν στον 17^ο αιώνα, φαίνεται ότι δεν επηρέασαν καταλυτικά την φιλοτέχνηση του τέμπλου του Βλαχονικόλα.

Το ξυλόγλυπτο τέμπλο του ναού του Αγίου Αντωνίου στον Τύρναβο χρονολογείται από γραπτή επιγραφή στη βάση του Σταυρού το 1603, είναι αδημοσίευτο και έχει παρουσιαστεί συνοπτικά από την Σταυρούλα Σδρόλια²⁰⁵. Στο τέμπλο αυτό υιοθετείται η τριμερής καθ' ύψος διάρθρωση: χαμηλά υπάρχουν θωράκια που αντικατέστησαν τα αρχικά στη σύγχρονη εποχή. Ακολουθεί η ζώνη των Δεσποτικών εικόνων, στην οποία ανοίγονται τρεις θύρες, και στο τέλος έπεται ο θριγκός που φέρει μόνον τη Μεγάλη Δέηση ανάμεσα σε διακοσμητικές ζώνες και στην κορυφή η Πυραμίδα. Στην ανώτερη ζώνη του τέμπλου, εκατέρωθεν της Επίστεψης, έχουν τοποθετηθεί ξυλόγλυπτα τμήματα και εικονίδια προφητών που αρχικά ανήκαν σε ξυλόγλυπτο χορό και δεν έχουν σχέση με το τέμπλο καθ' εαυτό. Το τέμπλο του Αγίου Αντωνίου έχει φιλοτεχνηθεί σε έντονα πρότυπο ανάγλυφο με έλλειψη διακοσμητικού φόρτου και ενδιάμεσων επιπέδων. Θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι αποτέλεσε πρότυπο για το τέμπλο του Βλαχονικόλα μόνο για λίγα εικονογραφικά θέματα: τις κληματίδες της αμπέλου με τα μεγάλα και τα μικρά αμπελόφυλλα και με τσαμπιά σταφύλια που πηγάζουν από ανθοδοχεία, τα συμμετρικά σχηματοποιημένα πτηνά, τον θυρεό με τους εκατέρωθεν θυσανωτούς γρυπολέοντες, τους αντωπούς δράκοντες, το στρεπτό ακανθόφυλλο και τα όρθια ανθέμια σε σειρά. Τόσο η εικονογραφική, όσο κυρίως η

---

²⁰¹ Σισιλιάνος 1939 (2011), 183, 185. Κίζης 1982, 164, εικ. 31.

²⁰² Σισιλιάνος 1939 (2011), 182-186. Κίζης 1982, 151-152.

²⁰³ Κίζης 1989, 159-160. Σύμφωνα με την κτιτορική πλάκα, το καθολικό ιδρύθηκε το 1626 ή το 1627, ενώ σύμφωνα με τις γραπτές αφιερωματικές επιγραφές, τοιχογραφήθηκε στο διάστημα 1627-1631. Βλ. στο ίδιο, εικ. 2 και σημ. 2 και 7. Νάνου 2021.

²⁰⁴ Κίζης 1982, 152.

²⁰⁵ Σδρόλια 1991β, 80 και εικ. στη σ. 81.

τεχνοτροπική απόδοση των θεμάτων, η απλοποίηση και η επανάληψή τους σε συνδυασμό με την επιπεδικότητα και τη λιτότητα, δεν μπορούν να θεωρηθούν ότι επέδρασαν καταλυτικά στη φιλοτέχνηση του τέμπλου του Αγίου Νικολάου του Νέου.

Το τέμπλο του ναού του Αγίου Δημητρίου στον Τύρναβο δεν είναι γνωστό αν έφερε χρονολογία και σήμερα δεν υπάρχει πλέον. Ωστόσο, ο ναός φέρεται να ιδρύθηκε το 1647 και από το τέμπλο είναι γνωστές δύο φωτογραφίες²⁰⁶ (εικ. 54). Στο τέμπλο αυτό υιοθετείται η τριμερής καθ' ύψος διάρθρωση: χαμηλά υπήρχαν θωράκια που αντικατέστησαν τα αρχικά στη σύγχρονη εποχή. Ακολουθούσε η ζώνη των Δεσποτικών εικόνων, στην οποία ανοίγονταν τρεις θύρες, και στο τέλος επόταν ο θριγκός που έφερε κάτω τη ζώνη του Δωδεκαόρτου και επάνω τη Μεγάλη Δέηση, στην οποία στηριζόταν η Πυραμίδα στην κορυφή. Οι επιστέψεις των θωρακίων φαίνεται ότι εμπνέονταν από το τέμπλο του Αγίου Αντωνίου. Όμως οι στυλίσκοι και τα υπέρθυρα των θυρών, οι τοξωτές επιστέψεις των Δεσποτικών εικόνων, όπως και τα δύο επιστύλια κάτω από το Δωδεκάορτο και από τη Μεγάλη Δέηση έφεραν διάκοσμο σε έξεργο ανάγλυφο με πυκνή διάταξη, όπως και στο τέμπλο του Βλαχονικόλα: λεπτοί βλαστοί εκφύονταν από κεντρικά στοιχεία και απλώνονταν πυκνά στον κάμπο με εγκολπώσεις σχεδόν κυκλικές που περιέκλειαν μεγάλα αμπελόφυλλα και φύλλα ακάνθου, καθώς και μικρούς μίσχους με μικρότερα φυλλάρια. Στις φωτογραφίες φαίνονται ανθοδοχεία, ζώα και δράκοντες αντωποί, συνωστισμός από κληματίδες και φύλλα, στριφτό ακανθόφυλλο και όρθια φύλλα που μοιάζουν πάρα πολύ, τόσο εικονογραφικά όσο και τεχνοτροπικά με τα αντίστοιχα θέματα του τέμπλου που μας απασχολεί. Το τέμπλο του Αγίου Δημητρίου ήταν οπωσδήποτε έργο πλούσιου χορηγού ή χορηγών και μεγάλων φιλοδοξιών και φαίνεται ότι αυτό ήταν που ενέπνευσε τόσο τον παραγγελιοδότη όσο και τους τεχνίτες του τέμπλου του Αγίου Νικολάου του Νέου. Δεν αποκλείεται μάλιστα το συγκεκριμένο τέμπλο να μην είναι της εποχής της ίδρυσης του ναού, αλλά να ανήκει σε εποχή ανακαίνισής του στα τέλη του 17^{ου} αιώνα, μαζί με τα τέμπλα του Βλαχονικόλα και του καθολικού της μονής του Αγίου Λαυρεντίου στο Πήλιο²⁰⁷.

Εικόνες του τέμπλου

Τέλος, τη χρονολόγηση του συνόλου θα ήταν δυνατόν να συνδράμουν εμμέσως και οι εικόνες του τέμπλου²⁰⁸. Ωστόσο, καμία δεν διασώζει επιγραφή ή/και χρονολογία και μάλιστα οι αρχαιότερες από αυτές, όπως οι Δεσποτικές εικόνες και οι εικόνες της α'

---

²⁰⁶ Σδρόλια 1991α, 233-234 και 1991β, 84 και εικ. σ. 89. Ευγενικός 2016, 277.

²⁰⁷ Πρβλ. και τέμπλα όπως αυτά του Αγίου Νικολάου στο Βόρειο και του Αγίου Βασιλείου στους Κάτω Δολούς της Μεσσηνιακής Μάνης, του α' τετάρτου του 18ου αι. Καλαμαρά, Αλμπάνη 2004, 27 εικ. 1 και 31 εικ. 2, αντίστοιχα.

²⁰⁸ Βλ. τον Κατάλογο των φορητών εικόνων του τέμπλου, παρακάτω, στο **Παράρτημα**, σ. 53 κεξ.

ομάδας του Δωδεκαόρτου (βλ. παρακάτω **Παράρτημα**, αρ. **1-7** και **33-41**), φέρουν σε μεγαλύτερη ή μικρότερη έκταση επιζωγραφήσεις. Επίσης, το γεγονός ότι δεν έχουν συντηρηθεί κάνει πολύ επισφαλή κάθε εικονογραφική ή τεχνοτροπική παρατήρηση. Ωστόσο, μια από τις εικόνες που έχει τεθεί στο Δωδεκάορτο, η εικόνα με τους αγίους Αναργύρους (βλ. **Παράρτημα**, αρ. **40**) μοιάζει να εμπνέεται ως προς τις λεπτομέρειες των κιβωτιδίων των αγίων²⁰⁹, με εικόνα προσκυνηταρίου με τους ίδιους αγίους που φυλάσσεται στον ναό του Αγίου Αντωνίου στον Τύρναβο και φέρει χρονολογία με το έτος ,αχπ' (1680) (**εικ. 124**). Αν και η εικόνα αυτή είναι εξαιρετικής τέχνης, όπως ελπίζουμε ότι θα φανεί μετά από τη συντήρησή της, είναι εύλογη η τοποθέτηση της εικόνας των ομώνυμων αγίων του Δωδεκαόρτου του τέμπλου του Βλαχονικόλα, που διαφοροποιείται ως προς το γενικότερο ύφος και τις λεπτομέρειες στα ενδύματα και το πλάσιμο των προσώπων των δύο αγίων, μετά το 1680.

---

²⁰⁹ Για τον κυλινδρικό πανδέκτη φαρμάκων, βλ. Κυριακός 2015, 130.

Συμπεράσματα

Από το σύνολο όλης της ανάλυσης που προηγήθηκε μπορούμε να ανασυνθέσουμε την χρονολόγηση του τέμπλου και να εντοπίσουμε ορισμένα πρότυπα του εργαστηρίου ή τεχνίτη που το φιλοτέχνησε.

Σχετικά με την χρονολόγηση, η κατασκευή του τέμπλου εύλογα θα μπορούσε να τοποθετηθεί στην τελευταία εικοσαετία του 17^{ου} αιώνα, όχι όμως μετά το 1700. Τότε θα ενσωματώθηκαν σε αυτό και οι δύο επιστέψεις των θωρακίων, των αρχών ίσως του 17^{ου} αιώνα, που θεωρώ ότι προέρχονται από παλαιότερο ξυλόγλυπτο. Οι παραστάδες στην πύλη της πρόθεσης και ο βόρειος στυλίσκος της ζώνης των Δεσποτικών εικόνων, θα μπορούσαν να είναι έργα του 18^{ου} αιώνα, αλλά ίσως τοποθετήθηκαν στο τέμπλο σε μία περίοδο όπου αυτό δέχθηκε αλλαγές, ίσως γύρω στο 1820, όταν μπήκαν τα σανιδώματα του τέμπλου, έγινε η επίπεδη οροφή του κυρίως ναού και ίσως τότε προστέθηκε και ο νάρθηκας.

Η θεματολογία του διακόσμου καθώς και η τεχνική που αυτός έχει αποδοθεί μπορούν να βρουν παράλληλα σε ορισμένα ξυλόγλυπτα τέμπλα της περιοχής του Πηλίου. Σημαντικό θεωρώ εδώ να αναφέρω πως το ξυλόγλυπτο τέμπλο της μονής Φλαμουρίου είναι αυτό που από άποψη εικονογραφίας των θεμάτων θυμίζει περισσότερο το τέμπλο του Τυρνάβου. Ταυτόχρονα εντοπίζονται και αρκετές διαφορές ανάμεσα στα δύο έργα. Ο Ευγενικός αποδίδει το τέμπλο της μονής Φλαμουρίου σε τεχνίτη μοναχό και το συσχετίζει με άλλα έργα σε σημαντικά μοναστηριακά συγκροτήματα²¹⁰. Το τέμπλο του Αγίου Νικολάου του Νέου δεν θα μπορούσε να αποτελεί έργο του ιδίου μοναχού, αλλά ενός εργαστηρίου που είτε διέθετε σχέδια-αντίβολα είτε είχε δει ορισμένα από τα παλαιότερα έργα και τα μιμήθηκε, έχοντας πάντα στο νου πιο σύγχρονα πρότυπα, όπως το τέμπλο του Αγίου Δημητρίου στον Τύρναβο και το τέμπλο του καθολικού της μονής του Αγίου Λαυρεντίου στο Πήλιο. Το τέμπλο στο ναό του Τυρνάβου είναι έργο έμπειρου συνεργείου, που θα είχε εργαστεί και σε άλλες προηγούμενες παραγγελίες, καθώς η ποιότητα της δουλειάς τους στην απόδοση των θεμάτων καθώς και η συναρμογή των επί μέρους τμημάτων του τέμπλου, είναι εξαιρετική. Οι ταγιαδόροι που φιλοτέχνησαν το τέμπλο του Αγίου Νικολάου του Νέου στον Τύρναβο στα τέλη του 17^{ου} αιώνα θα γνώριζαν καλά λόγω της εργασίας τους

---

²¹⁰ Ευγενικός 2016, 283.

τις περισσότερες περιοχές της ανατολικής Θεσσαλίας, και οπωσδήποτε τον ίδιον τον Τύρναβο και το Πήλιο²¹¹.

Ωστόσο, η έρευνα στα ξυλόγλυπτα τέμπλα της Θεσσαλίας, κυρίως της κεντρικής και της δυτικής, είναι ακόμη περιορισμένη και ίσως στο μέλλον, μετά από αρκετές επιτόπιες έρευνες και δημοσιεύσεις, να μπορούμε να μιλήσουμε για την ταυτότητα αυτού του συνεργείου ταγιαδόρων και να εντοπίσουμε τυχόν άλλα – μακάρι ενυπόγραφα και χρονολογημένα – έργα του.

---

²¹¹ Για τους ταγιαδόρους στο Πήλιο, βλ. Μακρής 1976, 9-96, και για το χρύσωμα, βλ. στο ίδιο, 104.

Παράρτημα: Κατάλογος των φορητών εικόνων του τέμπλου

Ζώνη των δεσποτικών εικόνων

Επτά δεσποτικές εικόνες τοποθετούνται στα διάστυλα πάνω από τα σανιδένια θωράκια του τέμπλου. Η περιγραφή τους θα γίνει κατά την ιεραρχία των ιερών μορφών. Επειδή οι εικόνες είναι ασυντήρητες, κάθε απόπειρα χρονολόγησης με βάση εικονογραφικές και τεχνοτροπικές παρατηρήσεις είναι παρακινδυνευμένη. Ωστόσο, το πρόσωπο του αγίου Νικολάου στην ομώνυμη δεσποτική εικόνα του, που είναι από τα λιγότερο επιζωγραφισμένα, μπορεί να συνδεθεί άμεσα, τόσο ως προς την τεχνική και τεχνοτροπία όσο και ως προς τον φωτοστέφανο με τα ανάγλυφα μηνοειδή κοσμήματα, με την ομώνυμη εικόνα του αγίου από τον ναό της Φανερωμένης του Τυρνάβου, που παρουσιάστηκε πρόσφατα συντηρημένος και χρονολογήθηκε στις αρχές του 17^{ου} αιώνα (Σδρόλια 2020, 116-118 εικ. 3-4).

1. Χριστός Παντοκράτορας

Διαστ. Μ.: 1,085 μ., Πλ.: 0,84 μ., Π.: 0,030-0,035 μ.

Μέτρια κατάσταση διατήρησης με αρκετές φθορές στο πλαίσιο της εικόνας. Πράγματι, η άνω δεξιά γωνία έχει καταστραφεί εντελώς, φανερώνοντας το καρφί που κρατά στην θέση του το ανώτερο από τα τρία τρέσα. Μεγάλη κάθετη ρωγμή διατρέχει την εικόνα στο σημείο ένωσης των δύο σανιδών από τις οποίες αποτελείται. Άλλες μικρότερες ρηγματώσεις υπάρχουν στο ανώτερο τμήμα της εικόνας, ενώ κατά σημεία παρατηρούνται μικρότερες φθορές και απολεπίσεις. Η ζωγραφική επιφάνεια απλώνεται πάνω σε προετοιμασία γύψου.

Την παράσταση περιβάλλει στενή κόκκινη ταινία εκτός από την κάτω παρυφή. Ο Κύριος εικονίζεται ως ένθρονος μετωπικός Παντοκράτορας που ευλογεί και κρατά ευαγγέλιο με την εξής επιγραφή στις ανοικτές σελίδες του: «[Δεῦτε] πρ[ός] με π[άντες] οἱ κ[οιτῶντες] κ[αὶ] πεφ[ορ]τισμέν[οι] καὶ γὰρ ἀναπαύσω ὑμᾶς· ἄρατε ἰ τὸν ζυγὸν ἰ μου ἐφ' ὑμᾶς» (Ματθ. ια' 28-29). Ο Χριστός φορεῖ ερυθρό χιτώνα με χρυσό σημείο και σκουροπράσινο ἱμάτιο που κοσμεῖται με χρυσοκονδυλιές. Ο ένθρονος φωτοστέφανος φέρει ανάγλυφο διάκοσμο και ορίζεται με στιγμές σε σειρά, ενώ στο εσωτερικό έχει σπειροειδή φυτικά μοτίβα. Ανάγλυφες είναι και οι κεραίες του σταυρού και τα γράμματα της επιγραφῆς ὁ ὦν. Δεν σώζονται ἰχνη από την επωνυμία του Κυρίου. Ο θρόνος είναι ξύλινος με χρυσοκονδυλιές και το τρίλοβο ερεισίνωτο φέρει ψαθωτό διάκοσμο. Το μαξιλάρι είναι κόκκινο, ὅπως και το υποπόδιο. Μεταγενέστερες επιζωγραφήσεις εντοπίζονται στο πρόσωπο και τα γυμνά μέλη του Κυρίου: ο προπλασμός είναι σκούρος καστανός και τα σαρκώματα ανοιχτορόδινα, ενώ ανοικτότεροι τόνοι εντοπίζονται κάτω και πάνω από τα μάτια, στα φρύδια και τη μύτη.

2. Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα

Διαστ. Μ.: 1,08 μ., Πλ.: 0,69 μ., Π.: 0,025- 0,035 μ.

Μέτρια κατάσταση διατήρησης με αρκετές φθορές πάνω στην εικόνα και τριγύρω στην παρυφή και τις γωνίες, ενώ κάθετη ρωγμή εκτείνεται ως το μέσον περίπου του ύψους της εικόνας. Η ζωγραφική επιφάνεια απλώνεται πάνω σε προετοιμασία γύψου, τα χρώματα είναι θαμπά από τις επικαθίσεις αιθάλης και σκόνης. Η εικόνα είναι κατασκευασμένη από δύο σανίδες. Στην πίσω πλευρά υπάρχουν τρία τρέσα, που ωστόσο δεν συνενώνουν τη μεγαλύτερη σανίδα με την μικρότερων διαστάσεων τσόντα.

Η εικόνα περιθέεται στις τρεις πλευρές της από στενή κόκκινη ταινία. Η Θεοτόκος εικονίζεται ως μετωπική Βρεφοκρατούσα που κάθεται σε ξύλινο θρόνο με χρυσοκονδυλιές και ερεισίνωτο που φέρει στην κορυφή μικρά γαλάζια άνθη με κόκκινα σέπαλα. Στο κάθισμα υπάρχει κόκκινο μαξιλάρι. Το δεξί χέρι ακουμπά στο γόνατό της, ενώ με το αριστερό συγκρατεί το μικρό Χριστό. Φορεί σκουροπράσινο χιτώνα και κόκκινο μαφόριο με χρυσή κροσσωτή παρυφή και χρυσούς ρόδακες στους ώμους. Ο φωτοστέφανος είναι ανάγλυφος και ορίζεται από στιγμές σε σειρά και κοσμεύεται με διάκοσμο από σπείρες. Ο μικρός Χριστός κάθεται στην αγκαλιά της μητέρας του, με το ένα χέρι ευλογεί και με το άλλο στηρίζει τυλιγμένο ειλητό στο γόνατό του. Ο πρασινωπός χιτώνας του κοσμεύεται με χρυσοκονδυλιές, όπως και το πορτοκαλί του ιμάτιο. Η Θεοτόκος κοιτάζει λοξά προς τα αριστερά, ενώ ο Κύριος μάλλον κατ' ευθείαν προς τον πιστό. Τα πρόσωπα και τα γυνά μέλη έχουν δεχθεί μεταγενέστερη επιζωγράφιση: ο προπλασμός είναι σκούρος καστανός, τα σαρκώματα ανοιχτορόδινα, ενώ ανοιχτότερα χρώματα για φώτα τοποθετούνται κάτω και πάνω από τα μάτια και στην μύτη, όπως και στο ψηλό μέτωπο του Χριστού. Οι μορφές διαθέτουν μεταγενέστερους ασημένιους φωτοστεφάνους με χαρακτό διάκοσμο: στην Παναγία φυλλοφόρος σταυρός μέσα σε πλαίσιο στην κορυφή, πλαισιώνεται από τα συμπλήματα *Μή(τηρ) Θε(οῦ)* και από ελικοτούς βλαστούς, ενώ στον Χριστό, ανάμεσα σε διπλές εγχάρακτες γωνίες, που προσπαθούν να αποδώσουν σκέλη σταυρού, σημειώνονται τα γράμματα της επιγραφής: *ὁ ὦν*. Οι επιγραφές στους φωτοστεφάνους καλύπτουν την έλλειψη γραπτής επωνυμίας των δύο μορφών.

3. Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος

Διαστ. Μ.: 1,085 μ., Πλ.: 0,825 μ., Π.: 0,025-0,035 μ.

Κατάσταση διατήρησης κακή, επειδή έχουν αποκολληθεί μεγάλα τμήματα της ζωγραφικής επιφάνειας, ενώ φθορές υπάρχουν και τριγύρω στο πλαίσιο. Η ζωγραφική επιφάνεια απλώνεται πάνω σε προετοιμασία γύψου. Η εικόνα αποτελείται από τρεις σανίδες, οι δύο από τις οποίες στηρίζονται από τρία οριζόντια τρέσα στην πίσω πλευρά.

Η εικόνα περιθέεται από στενή ταινία ερυθρού χρώματος σε τρεις από τις πλευρές της. Ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος εικονίζεται μέσα σε βραχώδες τοπίο όρθιος στραμμένος προς την άνω αριστερή γωνία, όπου βρίσκεται μικρογραφική απεικόνιση του Χριστού που αναφαίνεται από καμπύλα τμήματα του ουρανού, κρατά ειλητό και ευλογεί. Ο φωτοστέφανος του Κυρίου είναι χρυσός και στις κεραίες του σταυρού φέρει την επιγραφή *ὁ ὢν ἀπὸ κόκκινου μελάνι*. Ο Ιωάννης ευλογεί με το δεξί και στο αριστερό κρατά σταυροφόρα ράβδο και ανοιχτό ειλητάριο με την γνωστή επιγραφή: *«Ὁρᾶς οἱ[α] πάσχουσιν, ἢ ὦ Θεοῦ Λόγε, εἰ πτεσιμάτων ἔλεγχον τ(ῶν) ἢ βδελαικτέων κ(αὶ) ἢ γὰρ μὴ φέρον ὁ Οἰκ(ο)δομ(η) τὸν ἔλεχον ἢ τέτμηκε τὴν ἐμὴ κάλ(α)ρα, Σῶτερ»*. Στην κάτω αριστερή γωνία μέσα σε βαθύ πινάκιο με πόδι η τίμια κάρα του αγίου με κλειστούς οφθαλμούς, στοιχείο δηλωτικό του μαρτυρίου του, μέσα σε χρυσό φωτοστέφανο που σώζει ίχνη ανάγλυφης διακόσμησης. Ο προφήτης φορεῖ σκούρα γαλαζοπράσινη (από την οξειδωση) μηλωτή και καστανόχρωμο ιμάτιο. Τα ανοικτά φτερά του είναι καστανά με πολλές χρυσοκονδυλίες. Ο ανάγλυφος φωτοστέφανος ορίζεται από σειρά στιγμών, ενώ στο εσωτερικό υπάρχουν σπείρες. Εκατέρωθεν του φωτοστεφάνου σώζεται η επωνυμία από κόκκινο μελάνι *Ὁ ἅγ(ιος) Ιω(άννης) ἢ ὁ Πρόδρο(μο)ς*. Ο προπλασμός στο πρόσωπο είναι σκούρος καστανός, από μεταγενέστερη επιζωγράφηση, πάνω στον οποίο απλώνονται ανοιχτορόδινα σαρκώματα. Αντίθετα, το γυμνό δεξί και η παλάμη του αριστερού χεριού, όπως ίσως και τα πόδια, δεν φέρουν μεταγενέστερες επιζωγραφίσεις και αποδίδονται με σκούρο σταρόχρωμο προπλασμό, ελαφρά ρόδινο σάρκωμα και ελάχιστα γραμμικά φώτα. Η γενειάδα διασώζει τις αρχικές σκούρες σταρόχρωμες ελικοειδείς γραμμές της τριχοφυΐας και τις ευθείες μελανές γραμμές της επιζωγράφησης.

4. Άγιος Νικόλαος ο Νέος

Διαστ. Μ: 1,075 μ., Πλ.: 0,76 μ., Π.: 0,03 μ.

Μέτρια κατάσταση διατήρησης, καθώς η ζωγραφική επιφάνεια, που απλώνεται πάνω σε προετοιμασία γύψου, είναι αρκετά θαμπή λόγω επικαθίσεων σκόνης και αιθάλης. Την εικόνα διατρέχει μεγάλη ρωγμή που καταστρέφει τμήμα της ζωγραφικής επιφάνειας. Αποτελείται από δύο τμήματα ξύλου, τα οποία στηρίζονται από τρία τρέσα στην πίσω πλευρά.

Η εικόνα του επωνύμου αγίου του ναού περιθέεται από κόκκινη στενή ταινία, που διακόπτεται στο κάτω τμήμα από το σκουρόχρωμο έδαφος. Ο άγιος Νικόλαος ο Νέος (ο εν Βουναΐνη), νεαρός αγένειος με μαλλιά που εξέχουν από τη μια και την άλλη πλευρά του αυχένα, κάθεται σε ξυλόγλυπτο θρόνο με σκούρο πράσινο μαξιλάρι και αναπαύει τα πόδια του σε υποπόδιο. Κρατεί στο ένα χέρι το σταυρό του μάρτυρα μπροστά στο στήθος και στο άλλο μεγάλο σκήπτρο. Φορεί ενδύματα νεανία μάρτυρα, σκουροπράσινο χιτώνα με χρυσοκέντητες τρέσες στον τράχηλο, στο στήθος, στα μανίκια και κάτω στα πόδια, και κόκκινο ιμάτιο που πορπώνεται στη βάση του λαιμού. Στην κεφαλή φέρει διάδημα. Ο ανάγλυφος φωτοστέφανος ορίζεται από στιγμές σε σειρά, ενώ στο εσωτερικό φέρει σπείρες. Εκατέρωθεν του φωτοστεφάνου είναι γραμμένη με κόκκινο η επωνυμία *Ὁ ἅγ(ιος) Νικόλαος ἢ ὁ Νέος*. Ο προπλασμός στο πρόσωπο και τα γυμνά μέλη, από μεταγενέστερη επιζωγράφηση, είναι σκούρος καστανός και τα σαρκώματα ανοιχτορόδινα, που φωτίζουν μαζί με ελάχιστες λευκές πινελιές τα εξέχοντα σημεία.

5. Άγιος Αθανάσιος

Διαστ. Μ.: 1,076 μ., Πλ.: 0,805 μ., Π.: 0,03-0,04 μ.

Μέτρια κατάσταση διατήρησης με φθορές τριγύρω στην παρυφή και μικρές ρηγματώσεις στο άνω τμήμα. Στενή ρωγμή διατρέχει την εικόνα στο σημείο ένωσης των δύο σανίδων που την αποτελούν. Τα χρώματα είναι θαμπά από την συσσώρευση σκόνης και αιθάλης στην ζωγραφική επιφάνεια, που απλώνεται πάνω σε προετοιμασία γύψου. Τρία τρέσα προσηλώνονται στην πίσω όψη.

Η παράσταση περιθέεται από ερυθρή ταινία στις τρεις πλευρές της – σε μεταγενέστερη φάση έχει επιζωγραφιστεί με μελανό χρώμα. Ο άγιος Αθανάσιος εικονίζεται ως γέροντας με μεγάλη γενειάδα, μετωπικός αλλά με ελαφριά στροφή από την οσφύ και κάτω, καθισμένος σε ξυλόγλυπτο θρόνο με ψηλό ερεισίνωτο, κόκκινο μαξιλάρι και υποπόδιο. Ο άγιος ευλογεί και κρατά ανοιχτό ευαγγέλιο όπου γράφεται: «Εἶπεν ὁ Ἰησοῦς τῆς ἐκείνου μαθηταῖς· ταῦτα ἐντέλλομαι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους. Ἐάνθρωπος ὁ κόσμος [ὑμᾶς μισεῖ]» (Ιωάν. ιε' 17-18). Φορεῖ τα επισκοπικά του ἄμφια, ρόδινο στιχάριο, περικάρπια, επιγονάτιο και επιτραχήλιο χρυσοκέντητα, βαθυπράσινο πολυσταύριο φαιλόνιο με κεντητό διάκοσμο και κόκκινο ωμοφόριο με χρυσοποϊκίλους σταυρούς. Ο ανάγλυφος φωτοστέφανος ορίζεται από σιγμές σε σειρά και στο εσωτερικό φέρει σπείρες. Εκατέρωθεν της κεφαλῆς με κόκκινο γράφεται η επωνυμία Ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ἡ Ἀλεξανδρινός. Ο προπλασμός στο πρόσωπο και τα γυμνά μέλη, από μεταγενέστερη επιζωγράφηση, είναι σκούρος καστανός και τα σαρκώματα ανοιχτορόδινα, που φωτίζουν μαζί με ελάχιστες λευκές πινελιές τα εξέχοντα σημεία. Στη γενειάδα εξίτηλες είναι οι λευκόφαιες γραμμικές πινελιές.

6. Άγιος Νικόλαος

Διαστ. Μ.: 1,075 μ., Πλ.: 0,835 μ., Π.: 0,029-0,034 μ.

Μέτρια κατάσταση διατήρησης, καθώς υπάρχουν φθορές περιμετρικά και πάνω στη ζωγραφική επιφάνεια, η οποία απλώνεται πάνω σε γύψο και ύφασμα. Σε αρκετά σημεία η ζωγραφική έχει

απολεπιστεί, ενώ μικρές οπές δημιουργήθηκαν από συρραπτικό, που χρησιμοποιήθηκε για τη στερέωση υφάσματος. Επίσης, τρεις μεγαλύτερες φθορές στο ξύλο αποκαλύπτουν τα καρφιά που έχουν χρησιμοποιηθεί για την στερέωση των τρεσών. Αρκετές ρωγμές και ρηγματώσεις καταστρέφουν την ζωγραφική επιφάνεια, που ανά σημεία έχει χαθεί. Ίχνη από χρώματα και σταξίματα υπάρχουν στην άνω αριστερή γωνία, ενώ εντοπίζονται ακόμη και αποτυπώματα ένθετου αργυρού φωτοστέφανου, ο οποίος σώζεται στο ιερό βήμα. Η εικόνα αποτελείται από τρία τμήματα ξύλου, που συγκρατούνται μεταξύ τους από τρία τρέσα. Στην πίσω όψη έχει γραφεί αριθμός καταλόγου ή ευρετηρίου (α/α 1).

Στενή ταινία ερυθρού χρώματος περιθέει τριγύρω την εικόνα, εκτός από την κάτω παρυφή – σε μεταγενέστερη φάση η ταινία έχει επιζωγραφιστεί με μελανό χρώμα. Ο άγιος Νικόλαος εικονίζεται ως γέροντας με κοντή γενειάδα, καθισμένος σε ξυλόγλυπτο θρόνο με ψηλό ερεισίνωτο και κόκκινο μαξιλάρι, κοσμημένον με χρυσοκονδυλίες. Αν και μετωπικός, στρέφει το σώμα του ελάχιστα προς τα αριστερά από την οσφύ και κάτω και αναπαύει τα πόδια του σε υποπόδιο. Ο άγιος ευλογεί και κρατά ευαγγέλιο, στις ανοικτές σελίδες του οποίου σημειώνεται η επιγραφή: «Εἶπεν ὁ | Κ(ύριος)· ἐγὼ εἰ|μι ἢ θύ|ρα δι' ἐμοῦ | ἐάν τις εἰ|σέλθῃ | σωθήσεται κ(αὶ) εἰ|σελεύσεται κ(αὶ) ἐξ[ελεύσεται]» (Ιωάν. ι' 9). Φορεῖ τα επισκοπικά του ἄμφια, στιχάριο λαδοπράσινο με λευκά λεπτά κεντήματα, περικάρπια, επιγονάτιο και πετραχήλι χρυσοκέντητα, ρόδινο πολυσταύριο φαιλόνιο και λευκό ωμοφόριο με μαύρους σταυρούς και χρυσογραφίες. Ο ανάγλυφος φωτοστέφανος ορίζεται από στιγμές σε σειρά και στο εσωτερικό με φυτικά μοτίβα σε σπειροειδή διάταξη. Ο προπλασμός στο πρόσωπο και τα γυνά μέλη είναι σκούρος καστανός και τα σαρκώματα ανοιχτορόδινα. ελάχιστα είναι τα λευκά φώτα σε εξέχοντα σημεία και κυρίως στη λευκόφαιη γενειάδα του αγίου. Με κόκκινο μελάνι γράφεται η επωνυμία του: Ὁ ἅγ(ιος) Νικόλλ(α)ος. Από τη μία και την άλλη πλευρά της κεφαλής του αγίου, οι ημίσωμες μορφές του Χριστού και της Θεοτόκου, σε μικρότερη κλίμακα, που προσφέρουν στον άγιο τα διάσημα του επισκόπου, το ευαγγέλιο και το ωμοφόριο, σύμφωνα με προφητικό όραμα που αναφέρεται στο βίο του. Οι επωνυμίες Ἰ(ησοῦ)ς Χ(ριστοῦ)ς και Μή(τηρ) Θ(εοῦ) γράφονται πάνω από τους φωτοστεφάνους τους, που ορίζονται από ανάγλυφες στιγμές σε σειρά, ενώ αυτός του Χριστού είναι ένσταυρος και φέρει την γνωστή επιγραφή ὁ ὦν.

7. Άγιος Αντώνιος

Διαστ. Μ.: 1, 085 μ., Πλ.: 0,60 μ., Π.: 0,040-0,045 μ.

Μέτρια κατάσταση διατήρησης με μικρές φθορές της ζωγραφικής επιφάνειας στο κατώτερο τμήμα και στο πλαίσιο. Η εικόνα αποτελείται από ένα κομμάτι ξύλου με δύο τρέσα στην πίσω όψη. Η ζωγραφική επιφάνεια απλώνεται πάνω σε γύψο.

Την εικόνα περιθέει κόκκινη ταινία, που σε μεταγενέστερη φάση έχει επιζωγραφιστεί μελανή, εκτός από την κάτω παρυφή. Ο άγιος Αντώνιος, γέροντας ερημίτης της αιγυπτιακής ερήμου, εικονίζεται ὀρθιος μετωπικός σε πράσινο έδαφος και βραχώδες τοπίο. Με τα δυο του χέρια κρατά ανοιχτό ειλητό με την επιγραφή: «Εἶδον ἐ|γὼ τὰς πα|γίδας τοῦ | διαβόλου | ἡ|πλωμέ|ινας ἐν τῇ | γῇ». Φορεῖ μοναστικό χιτῶνα στο χρώμα της ὠχρας, καστανοκόκκινο μανδύα και κουκούλλι βαθυπράσινο. Στο κάλυμμα, πάνω από το μέτωπο, υπάρχει μικρός σταυρός με τη φράση Ἰ(ησοῦ)ς Χ(ριστοῦ)ς νικᾷ. Ο φωτοστέφανος φέρει ανάγλυφο διάκοσμο, ορίζεται από στιγμές σε σειρά και στο εσωτερικό διαθέτει φυτικά μοτίβα σε σπειροειδή διάταξη. Εκατέρωθεν της κεφαλής γράφεται η επωνυμία με κόκκινο μελάνι: Ὁ ἅγ(ιος) Αντῶν(ι)ος. Ο προπλασμός είναι καστανός πάνω στον οποίο φωτεινές επιφάνειες από ανοιχτορόδινο χρώμα

τονίζουν τα εξέχοντα μέρη. Η γενειάδα αποδίδεται με λευκόφαιες και λευκές πινελιές. Το πρόσωπο είναι ήρεμο και ευγενικό και τα χέρια αποδίδονται με φυσικότητα. Στο κατώτερο τμήμα, το βραχώδες τοπίο κοσμούν φυτά με κόκκινα άνθη. Η συγκεκριμένη εικόνα, όπως και εκείνη με τον άγιο Νικόλαο, είναι οι μόνες στις οποίες δεν υπάρχουν μεταγενέστερες επιζωγραφήσεις στο πρόσωπο και τα γυμνά μέλη.

Μεγάλη Δέηση

Η Μεγάλη Δέηση απλώνεται σε τέσσερις μακρόστενες σανίδες που έχουν προσηλωθεί και συναρμοσθεί, η μια δίπλα στην άλλη, στη μεσαία ζώνη του τέμπλου. Εικονίζονται είκοσι πέντε συνολικά μορφές που τοποθετούνται κάτω από τρίλοβα τόξα, με τον μεσαίο λοβό πλατύτερο και ψηλότερο των πλαϊνών. Το κέντρο καταλαμβάνει το Τρίμορφο: ο Χριστός Παντοκράτορας πλαισιώνεται από την Θεοτόκο Αγιοσορίτισσα (ή Παράκληση) και τον άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο δεόμενο. Από τη μια και από την άλλη πλευρά του Τριμόρφου τοποθετούνται αρχάγγελοι, ευαγγελιστές, απόστολοι και προφήτες. Όλες οι μορφές εικονίζονται ημίσωμες να προβάλλονται σε πράσινο έδαφος, κάτω, και σε χρυσό κάμπο, επάνω. Η περιγραφή των μορφών γίνεται από το κέντρο προς τα άκρα.

8. Χριστός Παντοκράτορας

Διαστ. Μ.: 0,38 μ., Πλ.: 0,30 μ.

Μέτρια κατάσταση διατήρησης της εικόνας με μικρές φθορές στη ζωγραφική επιφάνεια. Μια ρωγμή διατρέχει τη εικόνα σε όλο το πλάτος της και στο μέσο περίπου του μήκους της. Διακρίνονται μικρές οπές από ξυλοφάγα έντομα.

Ο Χριστός ευλογεί και κρατά ευαγγέλιο με την γνωστή επιγραφή στις ανοικτές σελίδες του: *Ἐγὼ εἰμὶ ἡ τὸ φῶς τοῦ κόσμου· ὁ ἀκολουθῶν ἐμοὶ ὃν μὴ περιπατήσῃ ἐν τῇ σκοτίᾳ* (Ιωάν. θ' 12). Φορεῖ βαθυκόκκινο χιτώνα με χρυσό σημεῖο στο πλάι και σκούρο γαλαζοπράσινο ἱμάτιο, ενδύματα γεμάτα με χρυσοκονδυλιές. Ο φωτοστέφανος ορίζεται με ανάγλυφο διάκοσμο από στιγμές σε σειρά, ενώ στο εσωτερικό ορίζονται με κόκκινο μελάνι τα σκέλη σταυροῦ με την επιγραφή *ὁ ὢν*. Ο προπλασμός είναι σκούρος σταρόχρωμος, τα σαρκώματα ανοιχτορόδινα και τα γραμμικά φώτα λευκά, λίγα και καίρια.

9. Θεοτόκος Αγιοσορίτισσα (ή Παράκληση)

Διαστ. Μ.: 0,39 μ., Πλ.: 0,28 μ.

Μέτρια κατάσταση διατήρησης, με φθορές της ζωγραφικής επιφάνειας διάσπαρτες. Αρκετές μικρές οπές από ξυλοφάγα έντομα και τρεξίματα χρώματος.

Η Θεοτόκος εικονίζεται σε στάση δέησης στραμμένη κατά τα τρία τέταρτα προς τα δεξιά, όπου η εικόνα του Χριστού. Φορεί γαλαζοπράσινο χιτώνα με χρυσές τρέσες στον τράχηλο και τα μανίκια και κόκκινο μαφόριο με χρυσές κροσσωτές άκρες και χρυσούς ρόδακες στους ώμους και πάνω από το μέτωπο. Ο φωτοστέφανος ορίζεται από ανάγλυφες στιγμές σε σειρά. Ο προπλασμός του προσώπου είναι σκούρος σταρόχρωμος και τα σαρκώματα ανοιχτορόδινα με λίγα λευκά γραμμικά φώτα.

10. Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος δεόμενος

Διαστ. Μ.: 0,38 μ., Πλ.: 0,28 μ.

Κακή κατάσταση διατήρησης της εικόνας με εκτεταμένες φθορές, αρκετές μικρές οπές από ξυλοφάγα έντομα και τρεξίματα χρώματος.

Ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, μακρυμάλλης ασκητής της ερήμου, δέεται στραμμένος προς τα αριστερά, όπου η εικόνα του Χριστού. Φορεί σκούρο γαλαζοπράσινο χιτώνα και καστανό ιμάτιο. Ο φωτοστέφανος ορίζεται από ανάγλυφες στιγμές σε σειρά. Ο προπλασμός του προσώπου είναι σκούρος σταρόχρωμος και τα σαρκώματα ανοιχτορόδινα με λίγα γραμμικά λευκά φώτα.

11. Αρχάγγελος Μιχαήλ

Διαστ. Μ.: 0,39 μ., Πλ.: 0,28 μ.

Μέτρια κατάσταση διατήρησης της εικόνας, με διάσπαρτες φθορές της ζωγραφικής επιφάνειας. Επιπλέον παρατηρούνται αρκετές μικρές οπές από ξυλοφάγα έντομα και τρεξίματα χρώματος.

Ο αρχάγγελος Μιχαήλ εικονίζεται σε δέηση προς τα δεξιά, όπου το Τρίμορφο. Έχει μακριά βοστρυχωτή κόμη που δένεται με κορδέλα. Τα φτερά του είναι ερυθροκάστανα με πολλές χρυσοκονδυλιές. Φορεί σκούρο γαλαζοπράσινο χιτώνα με χρυσό σημείο στο πλάι και κόκκινο ιμάτιο. Ο φωτοστέφανος ορίζεται από ανάγλυφες στιγμές σε σειρά, ορισμένες από τις οποίες έχουν αποκολληθεί. Ο προπλασμός του προσώπου είναι σκούρος σταρόχρωμος και τα σαρκώματα ανοιχτορόδινα με λίγα γραμμικά λευκά φώτα.

12. Αρχάγγελος Γαβριήλ

Διαστ. Μ.: 0,39 μ., Πλ.: 0,29 μ.

Κακή κατάσταση διατήρησης, με ικανή καταστροφή της ζωγραφικής επιφάνειας. Διακρίνονται μικρές οπές από ξυλοφάγα έντομα.

Ο Αρχάγγελος Γαβριήλ εικονίζεται σε στάση Δέησης να στρέφεται προς τα αριστερά, όπου το Τρίμορφο. Έχει μακριά βοστρυχωτή κόμη που δένεται με κορδέλα. Τα φτερά του είναι ερυθροκάστανα με πολλές χρυσοκονδυλίες. Φορεί σκούρο γαλαζοπράσινο χιτώνα με χρυσό σημείο στο πλάι και κόκκινο ιμάτιο. Ο φωτοστέφανος ορίζεται από ανάγλυφες στιγμές σε σειρά. Ο προπλασμός του προσώπου είναι σκούρος σταρόχρωμος και τα σαρκώματα ανοιχτορόδινα με λίγα γραμμικά λευκά φώτα.

13. Απόστολος Πέτρος

Διαστ. Μ.: 0,39 μ., Πλ.: 0,28 μ.

Μέτρια κατάσταση διατήρησης, με μικρές φθορές της ζωγραφικής επιφάνειας στην κάτω πλευρά και αρκετές μικρές οπές από ξυλοφάγα έντομα και τρεξίματα χρώματος.

Ο απόστολος Πέτρος εικονίζεται με κοντή κόμη και γενειάδα, στραμμένος προς τα δεξιά να ευλογεί με την παλάμη προς το στέρνο του και να κρατά διπλωμένο όρθιο μισάνοικτο ειλητάριο με την επιγραφή Σὺ | εἰ | ὁ | Χ(ριστὸς) | ὁ ὑἱὸς | τοῦ | Θ(εο)ῦ. Φορεῖ γαλάζιο χιτώνα με χρυσό σημείο και ρόδινο ιμάτιο με γραμμική πτυχολογία και χτενωτά φώτα. Ο φωτοστέφανος ορίζεται από ανάγλυφες στιγμές σε σειρά, ορισμένες από τις οποίες έχουν αποκολληθεί. Ο προπλασμός του προσώπου είναι σκούρος σταρόχρωμος και τα σαρκώματα ανοιχτορόδινα με λίγα γραμμικά λευκά φώτα, ιδιαίτερα στα λευκόφαια μαλλιά και γένια του.

14. Απόστολος Παῦλος

Διαστ. Μ.: 0,39 μ., Πλ.: 0,29 μ.

Μέτρια κατάσταση διατήρησης, με φθορές της ζωγραφικής επιφάνειας και μικρές οπές από ξυλοφάγα έντομα.

Ο απόστολος Παύλος στρέφεται προς τα αριστερά κρατώντας και με τα δύο χέρια μισάνοικτο ευαγγέλιο, σε σελίδα του οποίου γράφονται τα πρώτα γράμματα της λέξης *Ἀδελφοί*, με την οποία αρχίζει κατά κανόνα η ανάγνωση των περικοπών των επιστολών του κατά τη θεία λειτουργία. Φορεί γαλαζοπράσινο χιτώνα με χρυσό σημείο στο πλάι και ρόδινο ιμάτιο με λευκά χτενωτά φώτα. Ο προπλασμός του προσώπου είναι σκούρος σταρόχρωμος και τα σαρκώματα ανοιχτορόδινα με λίγα γραμμικά λευκά φώτα, ιδιαίτερα στις ρυτίδες στο μέτωπο και την κεφαλή και στα καστανά γένια του.

15. Ευαγγελιστής Ματθαίος

Διαστ. Μ.: 0,38 μ., Πλ.: 0,28 μ.

Μέτρια κατάσταση διατήρησης, με φθορές της ζωγραφικής επιφάνειας στην κάτω πλευρά, αρκετές οπές από ξυλοφάγα έντομα και τρεξίματα χρώματος.

Ο ευαγγελιστής Ματθαίος εικονίζεται στραμμένος προς τα δεξιά να κρατά και με τα δύο του χέρια ευαγγέλιο, σε μισάνοικτη σελίδα του οποίου γράφονται οι πρώτες δύο λέξεις του ευαγγελίου του: «*Βίβλος Γε[νέσεως]*». Φορεί κόκκινο χιτώνα και βαθυπράσινο ιμάτιο με γραμμική πτυχολογία. Ο φωτοστέφανος ορίζεται από ανάγλυφες στιγμές σε σειρά, ορισμένες από τις οποίες έχουν αποκολληθεί. Ο προπλασμός του προσώπου είναι σκούρος σταρόχρωμος και τα σαρκώματα ανοιχτορόδινα με λίγα γραμμικά λευκά φώτα, ιδιαίτερα στις ρυτίδες έκφρασης στο πρόσωπο και στα γκρίζα μαλλιά και γένια του. Γραπτό με κόκκινο μελάνι το αρχικό γράμμα του ονόματός του «*Μ[ατθαίος]*» στην κορυφή.

16. Ευαγγελιστής Ιωάννης

Διαστ. Μ.: 0,39 μ., Πλ.: 0,29 μ.

Μέτρια κατάσταση διατήρησης με ελάχιστες φθορές της ζωγραφικής επιφάνειας και μικρές οπές από ξυλοφάγα έντομα.

Ο ευαγγελιστής Ιωάννης στρέφεται προς τα αριστερά, ευλογεί με την παλάμη προς το στήρνο του και με το άλλο χέρι συγκρατεί ευαγγέλιο, όπου στις ανοικτές σελίδες του γράφονται οι πρώτες φράσεις του ευαγγελίου του: «*Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς ἃ τὸν Θεὸν καὶ ὁ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν*» (Ιωάν. α' 1-2). Φορεί βαθύ γαλαζοπράσινο χιτώνα με χρυσό σημείο στο πλάι και τριανταφυλλί ιμάτιο με γραμμική πτυχολογία και χτενωτά φώτα. Ο φωτοστέφανος ορίζεται από ανάγλυφες στιγμές σε σειρά. Ο

προπλασμός είναι σκούρος σταρόχρωμος και τα σαρκώματα ανοιχτορόδινα με λίγα γραμμικά λευκά φώτα, ιδιαίτερα στις ρυτίδες έκφρασης στο πρόσωπο και στο μέτωπο, καθώς και στα γκρίζα μαλλιά και γένια του.

17. Ευαγγελιστής Μάρκος

Διαστ. Μ.: 0,38 μ., Πλ.: 0,29 μ.

Μέτρια κατάσταση διατήρησης, με μικρές φθορές στην ζωγραφική επιφάνεια και οπές από ξυλοφάγα έντομα.

Ο ευαγγελιστής Μάρκος στρέφει το σώμα προς τα δεξιά, αλλά το πρόσωπο είναι σχεδόν κατ' ενώπιον, με το βλέμμα προς τα αριστερά. Κρατά και με τα δύο χέρια του ανοιχτό ευαγγέλιο με τις πρώτες φράσεις του ευαγγελίου του «*Ἀρχὴ τ(οῦ) | εὐαγγελί(ου) Ἰ(ησοῦ) Χ(ριστοῦ) υἱοῦ | τ(οῦ) Θ(εοῦ). | Ὡς γέγραπται | ἐν προφ(η)ταίς*» (Μάρκ. α' 1-2). Φορεῖ κόκκινο χιτῶνα με χρυσό σημεῖο στο πλάι και γαλάζιο ιμάτιο με γραμμική πτυχολογία και χτενωτά φώτα. Ο φωτοστέφανος ορίζεται από ανάγλυφες στιγμές σε σειρά, ορισμένες από τις οποίες έχουν αποκολληθεί. Ο προπλασμός είναι σκούρος σταρόχρωμος και τα σαρκώματα ανοιχτορόδινα με λίγα γραμμικά λευκά φώτα, ιδιαίτερα στο μέτωπο, καθώς και στα καστανά μαλλιά και γένια του. Στην κορυφή με κόκκινο μελάνι τα γράμματα *Μά[ρκος]* της επωνυμίας του.

18. Ευαγγελιστής Λουκάς

Διαστ. Μ.: 0,39 μ., Πλ.: 0,29 μ.

Μέτρια κατάσταση διατήρησης, με φθορές της ζωγραφικής επιφάνειας και οπές από ξυλοφάγα έντομα.

Ο ευαγγελιστής Λουκάς, με τη χαρακτηριστική παπαλήθρα (tonsura) στην κορυφή της κεφαλής, στρέφεται προς τα αριστερά και κρατά και με τα δύο χέρια του ανοιχτό ευαγγέλιο με τις αρχικές φράσεις του ευαγγελίου του: «*Επειδή | περ πολλοί ἐπε | χείρησ(αν) || ἀνατά | ξασται | διήγη | σιν περὶ τῶν πεπληροφορημένων*» (Λουκ. α' 1). Φορεῖ γαλάζιο χιτῶνα και σκούρο τριανταφυλλί ιμάτιο με γραμμική πτυχολογία και χτενωτά φώτα. Ο φωτοστέφανος ορίζεται από ανάγλυφες στιγμές σε σειρά. Ο προπλασμός είναι σκούρος σταρόχρωμος και τα σαρκώματα ανοιχτορόδινα με λίγα γραμμικά λευκά φώτα, ιδιαίτερα στο μέτωπο, και λεπτές φαιές γραμμές στα καστανά μαλλιά του.

19. Απόστολος Ανδρέας

Διαστ. Μ.: 0,385 μ., Πλ.: 0,280 μ.

Μέτρια κατάσταση διατήρησης με φθορές της ζωγραφικής επιφάνειας στην κάτω αριστερή γωνία και οπές από ξυλοφάγα έντομα.

Ο απόστολος Ανδρέας στρέφεται ελαφρά προς τα δεξιά, ευλογεί με την παλάμη προς τα μέσα και κρατά κλειστό ειλητό που δένεται με κόκκινο νήμα. Φορεί ρόδινο τριανταφυλλί χιτώνα με χρυσό σημείο και πράσινο ιμάτιο με γραμμική πτυχολογία και χτενωτά φώτα. Ο φωτοστέφανος ορίζεται από ανάγλυφες στιγμές σε σειρά, με μερικές να έχουν εκπέσει από τη ζωγραφική επιφάνεια. Ο προπλασμός είναι σκούρος σταρόχρωμος και τα σαρκώματα ανοιχτορόδινα με λίγα γραμμικά λευκά φώτα, ιδιαίτερα στις παρειές, το μέτωπο και τον λαιμό, και λεπτές φαιές γραμμές στα καστανά αχτένιστα μαλλιά και τα γένια του. Στην κορυφή με κόκκινο μελάνι γράφεται το αρχικό γράμμα του ονόματός του.

20. Απόστολος Σίμων

Διαστ. Μ.: 0,38 μ., Πλ.: 0,28 μ.

Μέτρια κατάσταση διατήρησης, με μικρές φθορές της ζωγραφικής επιφάνειας και οπές από ξυλοφάγα έντομα.

Ο άγιος Σίμων, αναφαντίας με κοντή γενειάδα, στρέφεται προς τα δεξιά και κρατά κλειστό σταχωμένο κώδικα και με τα δύο χέρια του. Φορεί τριανταφυλλί χιτώνα με χρυσό σημείο στο πλάι και βαθυπράσινο ιμάτιο με γραμμική πτυχολογία και χτενωτά φώτα. Ο φωτοστέφανος ορίζεται από ανάγλυφες στιγμές σε σειρά. Ο προπλασμός είναι σκούρος σταρόχρωμος και τα σαρκώματα ανοιχτορόδινα με λίγα γραμμικά λευκά φώτα, ιδιαίτερα στο μέτωπο και τον λαιμό, και λεπτές παράλληλες φαιές γραμμές στα γκρίζα του μαλλιά. Στην κορυφή με κόκκινο μελάνι το αρχικό γράμμα του ονόματός του.

21. Απόστολος Ιάκωβος

Διαστ. Μ.: 0,38 μ., Πλ.: 0,29 μ.

Μέτρια κατάσταση διατήρησης, με φθορά της ζωγραφικής επιφάνειας στην κάτω αριστερή γωνία και οπές από ξυλοφάγα έντομα.

Ο απόστολος Ιάκωβος, γιος του Ζεβεδαίου και αδελφός του Ιωάννου του ευαγγελιστή, εικονίζεται σχεδόν μετωπικός να ευλογεί με την παλάμη προς τα μέσα, ενώ με το άλλο χέρι στηρίζει κλειστό σταχωμένο κώδικα. Φορεί γαλαζοπράσινο χιτώνα με σημείο στο πλάι και κόκκινο τριανταφυλλί ιμάτιο με γραμμική πτυχολογία και χτενωτά φώτα. Ο φωτοστέφανος ορίζεται από ανάγλυφες στιγμές σε σειρά, ορισμένες από τις οποίες έχουν εκπέσει. Ο προπλασμός είναι σκούρος σταρόχρωμος και τα σαρκώματα ανοιχτορόδινα με λίγα γραμμικά λευκά φώτα, ιδιαίτερα στο μέτωπο, τις παρειές και τον λαιμό, και λεπτές παράλληλες φαιές γραμμές στα μαλλιά του. Στην κορυφή με κόκκινο μελάνι τα αρχικά γράμματα του ονόματός του «Ιάκ[ωβος]».

22. Άγιος Ιάκωβος ο Αδελφόθεος

Διαστ. Μ.: 0,38 μ., Πλ. 0,28 μ.

Μέτρια κατάσταση διατήρησης με ελάχιστες φθορές της ζωγραφικής επιφάνειας. Διακρίνονται μικρές οπές από ξυλοφάγα έντομα και τρεξίματα χρώματος.

Ο άγιος Ιάκωβος ο Αδελφόθεος εικονίζεται στραμμένος προς τα αριστερά να ευλογεί με την παλάμη προς έξω και να κρατά κλειστό ειλητό που δένεται με κόκκινο νήμα. Φορεί ερυθρό χιτώνα με χρυσό σημείο και πρασινωπό ιμάτιο με γραμμική πτυχολογία και χτενωτά φώτα. Ο φωτοστέφανος ορίζεται από ανάγλυφες στιγμές σε σειρά, ορισμένες από τις οποίες έχουν εκπέσει. Ο προπλασμός είναι σκούρος σταρόχρωμος και τα σαρκώματα ανοιχτορόδινα με λίγα γραμμικά λευκά φώτα, ιδιαίτερα στο μέτωπο, τις παρειές και τον λαιμό, και λεπτές παράλληλες φαιές γραμμές στα μαλλιά του.

23. Απόστολος Φίλιππος

Διαστ. Μ.: 0,38 μ., Πλ. 0,40 μ.

Μέτρια κατάσταση διατήρησης με φθορές της ζωγραφικής επιφάνειας στην κάτω αριστερή γωνία και σε άλλα σημεία, καθώς και με οπές από ξυλοφάγα έντομα και τρεξίματα χρώματος.

Ο απόστολος Φίλιππος, νέος και αγένειος, στρέφει το πρόσωπο προς τα δεξιά. Ευλογεί με την παλάμη προς τα έξω και κρατά κλειστό ειλητάριο, που δένεται με ασπρόμαυρο νήμα. Φορεί βαθυπράσινο χιτώνα με χρυσό σημείο και ερυθρό ιμάτιο με γραμμική πτυχολογία και χτενωτά φώτα. Ο φωτοστέφανος ορίζεται από ανάγλυφες στιγμές σε σειρά, αρκετές από τις οποίες έχουν εκπέσει. Ο προπλασμός είναι σκούρος σταρόχρωμος και τα σαρκώματα

ανοιχτορόδινα με λίγα γραμμικά λευκά φώτα, ιδιαίτερα στο μέτωπο, τις παρειές και τον λαιμό, και λεπτές παράλληλες φαιές γραμμές στα μαλλιά του. Στην κορυφή με κόκκινο μελάνι γράφεται το αρχικό γράμμα του ονόματός του.

24. Απόστολος Ναθαναήλ (;)

Διαστ. Μ.: 0,38 μ., Πλ.: 0,28 μ.

Μέτρια κατάσταση διατήρησης με μικρές φθορές της ζωγραφικής επιφάνειας και οπές από ξυλοφάγα έντομα.

Ο νεαρός αγένειος άγιος Ναθαναήλ (;) εικονίζεται στραμμένος προς τα δεξιά να κρατά και με τα δύο του χέρια μισάνοικτο κώδικα, στον οποίο έχουν σημειωθεί σχεδόν σφηνοειδή γράμματα που δεν βγάζουν νόημα. Φορεί πρασινωπό χιτώνα και κόκκινο ιμάτιο με γραμμική πτυχολογία και χτενωτά φώτα. Ο φωτοστέφανος ορίζεται από ανάγλυφες στιγμές σε σειρά, ορισμένες από τις οποίες έχουν αποκολληθεί. Ο προπλασμός είναι σκούρος σταρόχρωμος και τα σαρκώματα ανοιχτορόδινα με λίγα γραμμικά λευκά φώτα, ιδιαίτερα στο μέτωπο, τις παρειές και τον λαιμό, και λεπτές παράλληλες φαιές γραμμές στα καστανά μαλλιά του.

25. Απόστολος Ιούδας ο Αδελφόθεος

Διαστ. Μ.: 0,39 μ., Πλ.: 0,28 μ.

Μέτρια κατάσταση διατήρησης με φθορές της ζωγραφικής επιφάνειας στην κάτω αριστερή γωνία και στο πρόσωπο της μορφής και αρκετές οπές από ξυλοφάγα έντομα.

Ο απόστολος Ιούδας, αδελφός κατά σάρκα του Κυρίου και αδελφός του Ιακώβου του Αδελφοθέου (Λουκ. ζ' 16, Πράξ. α' 13), στρέφεται προς τα δεξιά και κρατά και με τα δύο του χέρια τυλιγμένο ειλητό, δεμένο με λευκό και κόκκινο νήμα. Το ένα χέρι του καλύπτεται από το ιμάτιό του. Φορεί κόκκινο τριανταφυλλί χιτώνα με χρυσό σημείο και βαθυπράσινο ιμάτιο με γραμμική πτυχολογία και χτενωτά φώτα. Ο φωτοστέφανος ορίζεται από ανάγλυφες στιγμές σε σειρά, ορισμένες από τις οποίες έχουν αποκολληθεί. Ο προπλασμός είναι σκούρος σταρόχρωμος και τα σαρκώματα ανοιχτορόδινα με λίγα γραμμικά λευκά φώτα, ιδιαίτερα στις παρειές και τον λαιμό, και λεπτές παράλληλες φαιές γραμμές στα καστανά μαλλιά του. Πάνω στο χρυσό βάθος, αριστερά, γράφεται με κόκκινο μελάνι η επωνυμία του «*Ιούδας | Ιακώ|βου*».

26. Απόστολος και διάκονος Νικάνωρ

Διαστ. Μ.: 0,37 μ., Πλ.: 0,29 μ.

Μέτρια κατάσταση διατήρησης με φθορές της ζωγραφικής επιφάνειας και αρκετές οπές από ξυλοφάγα έντομα.

Ο απόστολος και διάκονος Νικάνωρ, με τη χαρακτηριστική παπαλήθρα (tonsura) στην κορυφή της κεφαλής, ανήκε στους επτά διακόνους που επελέγησαν από τους αποστόλους (Πράξ. ζ' 5) και μαρτύρησε την ίδια μέρα με τον πρωτομάρτυρα Στέφανο. Εικονίζεται στραμμένος προς τα αριστερά, ευλογεί και κρατά κλειστό ειλητό δεμένο με λευκό και κόκκινο νήμα. Φορεί σκούρο πρασινωπό χιτώνα με χρυσό σημείο και κόκκινο τριανταφυλλί ιμάτιο με γραμμικές πτυχές και χτενωτό διάκοσμο. Ο φωτοστέφανος ορίζεται από ανάγλυφες στιγμές σε σειρά, ορισμένες από τις οποίες έχουν αποκολληθεί. Ο προπλασμός είναι σκούρος σταρόχρωμος και τα σαρκώματα ανοιχτορόδινα με λίγα γραμμικά λευκά φώτα, ιδιαίτερα στις ρυτίδες του μετώπου, των παρειών και του λαιμού, και λεπτές παράλληλες φαιές γραμμές στα μαλλιά του. Πάνω στο χρυσό βάθος, αριστερά, γράφεται με κόκκινο μελάνι η επωνυμία του «Ο ἄγ(ιος) | Νικά|ν|ω|ρ».

27. Απόστολος και διάκονος Πρόχορος

Διαστ. Μ.: 0,38 μ., Πλ.: 0,29 μ.

Μέτρια κατάσταση διατήρησης, με φθορές στην ζωγραφική επιφάνεια αριστερά σε επαφή με το αριστερό τμήμα του πλαισίου και στην άνω δεξιά πλευρά, καθώς και οπές από ξυλοφάγα έντομα και τρεξίματα χρώματος.

Ο απόστολος και διάκονος Πρόχορος, με τη χαρακτηριστική παπαλήθρα (tonsura) στην κορυφή της κεφαλής, ανήκε στους επτά διακόνους που επελέγησαν από τους αποστόλους (Πράξ. ζ' 5) και, στη συνέχεια, έγινε βοηθός τον ευαγγελιστή Ιωάννη. Ο νέος και αγένειος άγιος στρέφεται προς τα δεξιά και κρατά και με τα δύο του χέρια κλειστό ειλητό, δεμένο με λευκό και μαύρο νήμα. Φορεί πρασινωπό χιτώνα με χρυσό σημείο στο πλάι και κόκκινο τριανταφυλλί ιμάτιο με γραμμική πτυχολογία και χτενωτά φώτα. Ο φωτοστέφανος ορίζεται από ανάγλυφες στιγμές σε σειρά, ορισμένες από τις οποίες έχουν αποκολληθεί. Ο προπλασμός είναι σκούρος σταρόχρωμος και τα σαρκώματα ανοιχτορόδινα με λίγα γραμμικά λευκά φώτα, ιδιαίτερα στις παρειές και τον λαιμό, και λεπτές παράλληλες φαιές γραμμές στα μαλλιά του. Πάνω στο χρυσό βάθος, αριστερά, γράφεται με κόκκινο μελάνι η επωνυμία του «Πρό|χω|ρ|ος».

28. Απόστολος Ιάκωβος του Αλφαιού

Διαστ. Μ.: 0,37 μ., Πλ.: 0,28 μ.

Μέτρια κατάσταση διατήρησης, με μικρές φθορές της ζωγραφικής επιφάνειας κυρίως στο κατώτερο τμήμα και οπές από ξυλοφάγα έντομα.

Ο απόστολος Ιάκωβος, γιός του Αλφαίου και ίσως αδελφός του ευαγγελιστή Ματθαίου, εικονίζεται στραμμένος προς τα αριστερά να ευλογεί με την παλάμη προς το στήρνο και να κρατά ειλητό που έχει δεθεί με κόκκινο νήμα. Φορεί ερυθρό χιτώνα με χρυσό σημείο στο πλάι και σκουροπράσινο ιμάτιο με γραμμική πτυχολογία και χτενωτά φώτα. Ο φωτοστέφανος ορίζεται από ανάγλυφες στιγμές σε σειρά. Ο προπλασμός είναι σκούρος σταρόχρωμος και τα σαρκώματα ανοιχτορόδινα με λίγα γραμμικά λευκά φώτα, ιδιαίτερα στο μέτωπο, τις παρειές και τον λαιμό και λεπτές παράλληλες φαιές γραμμές στα μαλλιά του. Πάνω στο χρυσό βάθος, αριστερά, γράφεται με κόκκινο μελάνι η επωνυμία του «*Ιάκωβος | Αλ|φαίου*».

29. Απόστολος και διάκονος Τίμων

Διαστ. Μ.: 0,37 μ., Πλ.: 0,29 μ.

Μέτρια κατάσταση διατήρησης, με φθορά της ζωγραφικής επιφάνειας στην κάτω αριστερή γωνία και οπές από ξυλοφάγα έντομα.

Δίπλα στον άγιο Ιάκωβο τον Αλφαίου εικονίζεται ο απόστολος και διάκονος Τίμων, με τη χαρακτηριστική παπαλήθρα (tonsura) στην κορυφή της κεφαλής, που ανήκε στους επτά διακόνους που επελέγησαν από τους αποστόλους (Πράξ. ζ' 5). Εικονίζεται στραμμένος προς τα αριστερά και κρατά και με τα δύο χέρια κλειστό ειλητό, που έχει δεθεί με λευκό και μαύρο νήμα. Φορεί βαθυπράσινο χιτώνα με σημείο στο πλάι και κόκκινο τριανταφυλλί ιμάτιο με γραμμική πτυχολογία και χτενωτά φώτα. Ο φωτοστέφανος ορίζεται από ανάγλυφες στιγμές σε σειρά. Ο προπλασμός είναι σκούρος σταρόχρωμος και τα σαρκώματα ανοιχτορόδινα με λίγα γραμμικά λευκά φώτα, ιδιαίτερα στο μέτωπο, τις παρειές και τον λαιμό και λεπτές παράλληλες φαιές γραμμές στα μαλλιά του. Πάνω στο χρυσό βάθος, αριστερά, γράφεται με κόκκινο μελάνι η επωνυμία του «*Τίμων*».

30. Προφήτης Ιερεμίας

Διαστ. Μ.: 0,38 μ., Πλ.: 0,29 μ.

Μέτρια έως κακή η κατάσταση διατήρησης, καθώς το αριστερό πλαίσιο έχει αποκολληθεί μαζί με τμήμα της ζωγραφικής επιφάνειας, ενώ υπάρχουν αρκετές οπές από ξυλοφάγα έντομα, τρεξίματα χρώματος και επιζωγραφίσεις.

Ο προφήτης Ιερεμίας εικονίζεται στραμμένος προς τα δεξιά, ευλογεί με την παλάμη προς τα μέσα και κρατά ανοικτό ειλητό με την επιγραφή: «Ὡς πρό|βατον | ἐπὶ σ|φαγή|υ|χθη» (Hsaĩas νγ' 7). Φορεῖ βαθυπράσινο χιτώνα με χρυσό σημείο και ερυθρό ιμάτιο με γραμμική πτυχολογία και χτενωτά φώτα. Ο φωτοστέφανος ορίζεται από ανάγλυφες στιγμές σε σειρά, ορισμένες από τις οποίες έχουν αποκολληθεί. Ο προπλάσμος είναι σκούρος σταρόχρωμος και τα σαρκώματα ανοιχτορόδινα με λίγα γραμμικά λευκά φώτα, ιδιαίτερα στο μέτωπο, τις παρειές και τον λαιμό και λεπτές παράλληλες φαιές γραμμές στα κάπως μακριά μαλλιά του. Πάνω στο χρυσό βάθος, αριστερά, γράφεται με κόκκινο μελάνι η επωνυμία του «Ἰερε|μί(ας)».

31. Προφήτης Ιωνάς

Διαστ. Μ.: 0,37 μ., Πλ.: 0,28 μ.

Κακή κατάσταση διατήρησης, με αρκετές φθορές η ζωγραφική επιφάνεια με κίνδυνο αποκόλλησης και τρεξίματα χρώματος και οπές από ξυλοφάγα έντομα.

Ο προφήτης Ιωνάς στρέφεται προς τα αριστερά και κρατά και με τα δύο χέρια του ανοικτό ενεπίγραφο ειλητό, όπου σημειώνεται «Ἐκύκλω|σέ με ἄ|βυσσος, | ταφή |μοι τὸ | κῆτος ἐ|γένετο» (καταβασία του ὁρθρου της Κυριακής του Τυφλού, την πέμπτη Κυριακή μετά το Πάσχα, μετά την 6η ὠδή). Ο προφήτης φορεῖ κόκκινο τριανταφυλλί χιτώνα και βαθυπράσινο ιμάτιο με γραμμική πτυχολογία και χτενωτά φώτα. Ο φωτοστέφανος ορίζεται από ανάγλυφες στιγμές σε σειρά. Ο προπλάσμος είναι σκούρος σταρόχρωμος και τα σαρκώματα ανοιχτορόδινα με λίγα γραμμικά λευκά φώτα, ιδιαίτερα στο μέτωπο, τις παρειές και τον λαιμό και λεπτές παράλληλες φαιές γραμμές στα κάπως μακριά μαλλιά του. Στην κορυφή της εικόνας σημειώνεται με κόκκινο μελάνι το όνομα του προφήτη: «Ἰον(ᾶς)».

32. Προφήτης Ηλίας

Διαστ. Μ.: 0,42 μ., Πλ.: 0,24 μ.

Μέτρια ως κακή η κατάσταση διατήρησης της εικόνας, με φθορές της ζωγραφικής επιφάνειας και επανειλημμένα τρεξίματα χρωμάτων και ασβεστοχρωμάτων.

Ο προφήτης Ηλίας εικονίζεται στην είσοδο σπηλιάς πάνω από την οποία υψώνεται βουνό με δύο κορυφές στις άκρες. Έχει το βαρύ σώμα του στραμμένο προς τα αριστερά, στηρίζει με το δεξί χέρι το πηγούνι του, ενώ ακουμπά το αριστερό στο γόνατό του. Υψώνει το κεφάλι προς την άνω δεξιά γωνία, όπου κοράκι πατά στο βράχο και κρατά στρογγυλό ψωμί στο ράμφος του. Ο προφήτης φορεί σκούρο καστανό χιτώνα και ερυθρό μιάτιο επενδεδυμένο εσωτερικά με προβιά, που δένει στη βάση του λαιμού. Ο φωτοστέφανος είναι χρυσός, όπως και ο κάμπος. Ο προπλασμός είναι σκούρος σταρόχρωμος, τα σαρκώματα ανοιχτορόδινα με λίγα γραμμικά λευκά φώτα, ιδιαίτερα στο μέτωπο και τις παρειές και λεπτές παράλληλες φαιές γραμμές στα άτακτα μακριά μαλλιά και γένια του. Η παράσταση δεν περιβάλλεται από το ξυλόγλυπτο πλαίσιο των άλλων εικόνων της Μεγάλης Δέησης και φαίνεται ότι προστέθηκε για να συμπληρωθεί με άλλον έναν προφήτη το κενό προς τον νότιο τοίχο.

Ζώνη του Δωδεκαόρτου

Η ζώνη αυτή βρίσκεται στο ανώτερο τμήμα του θριγκού. Συνολικά δεκαέξι αποσπώμενες εικόνες, οι οποίες εικονογραφικά και τεχνοτροπικά μπορούν να διακριθούν σε τρεις ομάδες, τοποθετούνται μέσα σε ιδιαίτερα πλαίσια που επιστέφονται από αχιβάδες. Η περιγραφή τους θα γίνει ανά ομάδα και με χρονολογική σειρά.

Α' ομάδα

Στην ομάδα αυτήν κατατάσσονται εικόνες με σκηνές δεσποτικών εορτών που έχουν διαστ. 0,558-0,585 μ. μήκος και 0,32-0,39 μ. πλάτος. Οι εικόνες είναι από ενιαίες σανίδες, κατά κανόνα παράγωνες και χωρίς σκαλωτό πλαίσιο. Οι σκηνές αποδίδονται με βάση πολυπρόσωπα σφικτά συνθετικά σχήματα, οι μορφές είναι σχετικά κοντές με κάπως μεγάλες κεφαλές. Ο προπλασμός είναι σκούρος σταρόχρωμος, τα σαρκώματα ανοιχτορόδινα με λίγα γραμμικά λευκά φώτα, ιδιαίτερα στο μέτωπο και τις παρειές των μορφών. Λεπτές παράλληλες φαιές γραμμές αποδίδουν τα μαλλιά και τα γένια των ανδρών. Η πτυχολογία είναι γραμμική με χτενωτά φώτα και πολλές πυκνές χρυσογραφίες, όταν υπάρχουν. Αν και δεν έχουν συντηρηθεί, η φιλοτέχνησή τους μπορεί να αποδοθεί στον ζωγράφο της Μεγάλης Δέησης και η χρονολόγησή τους φαίνεται ότι θα μπορούσε να τοποθετηθεί στη β' πενηνταετία του 17^{ου} αιώνα, πάντως όχι μετά το 1700.

33. Εισόδια της Θεοτόκου

Διαστ. Μ.: 0,570 μ., Πλ.: 0,320 μ., Π.: 0,020 μ.

Η εικόνα είναι κατασκευασμένη από ενιαία σανίδα. Η ζωγραφική επιφάνεια απλώνεται πάνω σε προετοιμασία γύψου. Η κατάσταση διατήρησής της είναι μέτρια με μικρές φθορές τρεξίματα χρώματος και με οπές από ξυλοφάγα έντομα.

Ο αρχιερέας Ζαχαρίας υποδέχεται την Παναγία στον ναό. Κοιτάζει προς τους γονείς της, δείχνει την μοναχοκόρη τους με το ένα χέρι και απλώνει προστατευτικά το άλλο πάνω από την κεφαλή της μικρής. Η Θεοτόκος στο κέντρο απλώνει τα χέρια της προς τον αρχιερέα. Πίσω της ακολουθούν η Άννα και ο Ιωακείμ, που την οδήγησαν ως το ιερό. Πίσω τους όμιλος νεαρών κοριτσιών, που μιλούν μεταξύ τους και κρατούν αναμμένες λαμπάδες. Χαμηλό μαρμάρινο φράγμα πρεσβυτερίου κυκλώνει αγία τράπεζα και το κιβώριό της, από το οποίο κρέμεται γυάλινη κανδήλα. Στη δεξιά άκρη, απότομη κλίμακα οδηγεί στα άγια των αγίων, όπου η Παναγία κάθεται κάτω από κιβώριο και δέχεται τροφή από τον αρχάγγελο Γαβριήλ, που πετά προς το μέρος της. Το βάθος κλείνει με τοίχο, ενώ δεξιά υψώνεται κτίριο με δίρριχτη στέγη.

Η μικρή Παναγία φορεί γαλαζοπράσινο χιτώνα, κόκκινο μαφόριο με χρυσές παρυφές και κόκκινα υποδήματα. Ο Ζαχαρίας φορεί αρχιερατικά ενδύματα, ποδήρη γαλάζιο χιτώνα, από πάνω ρόδινο κοντό χιτώνα και κόκκινο μανδύα με μαργαριτοκόσμητη παρυφή, που πορπώνεται στη βάση του λαιμού, και πύλο στην κεφαλή. Η Άννα φορεί γαλάζιο χιτώνα και πορτοκαλόχρωμο μαφόριο, ενώ ο Ιωσήφ πράσινο χιτώνα με χρυσό σιρίτι στο μανίκι και καστανό ιμάτιο. Οι κοπέλες φορούν κοντά πουκάμισα με χρυσές παρυφές στο λαιμό και στα μανίκια, φούστες και μανδύες που πορπώνονται στο ύψος των γονάτων τους. Οι φωτοστέφανοι είναι χρυσοί και μόνον εκείνος της Θεοτόκου στα άγια των αγίων ορίζεται από στικτή γραμμή.

34. Υπαπαντή

Διαστ. Μ.: 0,578 μ., Πλ.: 0,37 μ., Π.: 0,03 μ.

Πολύ κακή κατάσταση διατήρησης, καθώς το μοναδικό κομμάτι ξύλου που την αποτελεί έχει σκιστεί στα δύο και συγκρατείται από δύο μικρά τρέσα που έχουν καρφωθεί στην πίσω πλευρά, που φέρει παλαιότερη παράσταση του αγίου Νικολάου με σκηνές από το βίο του. Η ζωγραφική επιφάνεια απλώνεται σε προετοιμασία γύψου και έχει αποκολληθεί ανά σημεία. Επικαθίσεις σκόνης και αιθάλης έχουν επιτρέψει την οξείδωση του βερνικιού και την γενικότερη φθορά τόσο εκατέρωθεν της ρωγμής όσο και τριγύρω στην παρυφή.

Στο δεξί τμήμα της παράστασης ο Συμεών εικονίζεται όρθιος πάνω σε υποπόδιο να κρατά το θείο βρέφος, ίσως με ένσταυρο φωτοστέφανο. Πίσω του χαμηλό μαρμάρινο φράγμα πρεσβυτερίου με αγία τράπεζα και κιβώριο, από το οποίο κρέμεται γυάλινη κανδήλα, και απότομη σκάλα που οδηγεί στα άγια των αγίων με ιδιαίτερο κιβώριο. Πάνω σε σκαλοπάτι είναι γραμμένο το όνομα του ιερέα «Συμε(ών)». Στα αριστερά τρεις μορφές παρακολουθούν την σκηνή. Πρώτη είναι η Θεοτόκος, σφιγμένη στο μαφόριό της, που μόλις παρέδωσε το μικρό παιδί. Ακολουθεί η προφήτισσα Άννα, που κρατά ενεπίγραφο ειλητό με δυσανάγνωστο κείμενο. Πίσω, ο Ιωσήφ φέρνει δύο περιστέρια ως δώρα. Ο κάμπος είναι χρυσός, οι φωτοστέφανοι το ίδιο και στο βάθος αριστερά κτίριο με δίρριχτη στέγη.

35. Βάπτισμα

Διαστ. Μ.: 0,585 μ., Πλ.: 0,350 μ., Π.: 0,015 μ.

Η εικόνα αποτελείται από ενιαία σανίδα που στηρίζεται από δύο τρέσα στην πίσω πλευρά. Η κατάσταση διατήρησής της είναι κακή, καθώς το ξύλο έχει ξακριστεί και φθαρεί σε αρκετά σημεία, μεγάλη ρωγμή διατρέχει όλο το μήκος της, υπάρχουν φθορές στη ζωγραφική επιφάνεια και οπές από ξυλοφάγα έντομα.

Το κέντρο της σκηνής καταλαμβάνει η μορφή του Χριστού, που βρίσκεται μέσα στον Ιορδάνη ποταμό. Ευλογεί με την παλάμη προς τα μέσα και αφήνει το άλλο χέρι παράλληλο προς το σώμα του, ενώ πατεί σε καστανέρυθρη ορθογώνια πλάκα, κάτω από την οποία βγαίνουν δαίμονες με τη μορφή φιδιών. Φορεί μόνο λευκό περίζωμα γύρω από τη μέση, ενώ μέσα στα νερά του ποταμού κολυμπούν ψάρια, μικρά και μεγάλα. Ο χρυσός φωτοστέφανός του είναι ένσταυρος και στα σκέλη του σταυρού είναι γραμμένη με κόκκινο μελάνι η επιγραφή *ὁ ὦν*. Από τμήμα του ουρανού στο μέσον της άνω παρυφής ξεκινά δέσμη ακτίνων που απολήγει στην κεφαλή του Κυρίου, ενώ στο μέσον του μήκους της σχηματίζεται κύκλος με την περισσότερά του Αγίου Πνεύματος, από την οποία εκπηγάζουν ακτίνες χιαστί. Στις βραχώδεις ακτές του ποταμού βρίσκονται τα άλλα πρόσωπα της σκηνής. Αριστερά, ο Ιωάννης, ντυμένος με τη μηλωτή και ιμάτιο στο χρώμα της ώχρας, κοιτάζει έκθαμβος προς τον ουρανό, δείχνει προς τον Κύριο με το ένα χέρι και απλώνει το άλλο πάνω από την κεφαλή του για να του ρίξει το νερό του βαπτίσματος. Κάτω θάμνοι και δέντρο, που στον κορμό του έχει αφεθεί η αξίνα, υπόμνηση του μαρτυρίου του Βαπτιστή. Δεξιά, τρεις άγγελοι σκύβουν και καλύπτουν τα χέρια τους με λέντια για να σφουγγίσουν το σώμα του Κυρίου. Οι δύο από σεβασμό κλίνουν την κεφαλή, ο μεσαίος κοιτάζει προς τα πάνω. Φορούν βαθυγάλανα και κόκκινα ενδύματα με χρυσοκονδυλιές. Στην άνω παρυφή η επωνυμία της παράστασης: *ἡ Βάπτισις*.

36. Έγερση του Λαζάρου

Διαστ. Μ.: 0,585 μ., Πλ.: 0,380 μ., Π.: 0,025 μ.

Η εικόνα αποτελείται από ένα κομμάτι ξύλου και η ζωγραφική επιφάνεια απλώνεται πάνω σε προετοιμασία γύψου. Μέτρια κατάσταση διατήρησης με ξακρίσματα του ξύλου και φθορές της ζωγραφικής επιφάνειας. Διακρίνονται οπές από ξυλοφάγα έντομα.

Η παράσταση περιβάλλεται από κόκκινη ταινία. Κάμπος χρυσός και στις άκρες δύο βουνά και ανάμεσά τους η τειχισμένη Βηθανία. Όμιλος ανδρών στέκεται έξω από τα τείχη και θαυμάζει το γεγονός που εκτυλίσσεται μπροστά και κάτω. Στο κέντρο ο Χριστός μόλις έχει καλέσει τον Λάζαρο να βγει από τον τάφο του. Όρθιος, με αποφασιστικό βλέμμα, κάνει χειρονομία ομιλίας και κρατεί κλειστό ειλητό. Δεξιά, ο Λάζαρος, όρθιος στην τοξωτή είσοδο του μνημείου, έχει μόλις ανοίξει τα μάτια. Ένας άνδρας έχει απιθώσει την πέτρα που έκλεινε τον τάφο, ενώ ένας άλλος ξετυλίγει τις κειρίες από το κορμί του νεκρού και χαρούμενος κοιτάζει πίσω προς τον Σωτήρα. Στα πόδια του Κυρίου πέφτουν γονατιστές οι αδελφές του Λαζάρου, η Μάρθα και η Μαρία, με τα χέρια τους καλυμμένα από το μαφόριό τους, να τον ευχαριστήσουν. Η μια κοιτάζει προς τον Κύριο και η άλλη σκύβει να του φιλήσει το πόδι. Δίπλα στον Χριστό ο Πέτρος, όπως και οι άλλοι απόστολοι πιο πίσω, κοιτάζει έκπληκτος το γεγονός. Τα βουνά είναι το ένα πράσινο και το άλλο καστανέρυθρο, ενώ το έδαφος κάτω έχει το χρώμα της ώχρας. Ένα δέντρο υπάρχει στο φρύδι του βράχου κοντά στο κέντρο, οι υπόλοιποι θάμνοι αποδίδονται με χρυσοκονδυλιές και καστανέρυθρο χρώμα. Ο Κύριος φορεί κόκκινο χιτώνα και γαλαζοπράσινο ιμάτιο, ο Πέτρος καστανοκίτρινο ιμάτιο, οι αδελφές του Λαζάρου και οι άνδρες που ανοίγουν τον τάφο μονόχρωμα ρούχα, ρόδινα-κόκκινα και πρασινωπά, ο Λάζαρος λευκόφαιες κειρίες και κάλυμμα της κεφαλής. Οι φωτοστέφανοι του Χριστού και του Λαζάρου είναι χρυσοί, του Χριστού μάλιστα είναι ένσταυρος με την επιγραφή *ὁ ὦν*, ενώ πάνω από την κεφαλή του αναστημένου γράφεται το όνομά του: *Λάζαρος*. Στο μέσον της άνω παρυφής της εικόνας με κόκκινο μελάνι σημειώνεται τμήμα της επιγραφής «[*Ἡ ἔγερσις*] τοῦ Λαζάρου».

37. Βαΐοφόρος

Διαστ. Μ.: 0,565 μ., Πλ.: 0,390 μ., Π.: 0,015 μ.

Μέτρια κατάσταση διατήρησης, με φθορές της ζωγραφικής επιφάνειας. Διακρίνονται μικρές οπές από ξυλοφάγα έντομα και επικαθίσεις σκόνης και αιθάλης. Η εικόνα έχει κατασκευαστεί από ενιαία σανίδα, που έσπασε στο παρελθόν, αφού ρωγμή διατρέχει όλο το μήκος της, και επιδιορθώθηκε με δύο οριζόντια τρέσα. Η ζωγραφική επιφάνεια απλώνεται πάνω σε προετοιμασία από γύψο.

Η παράσταση περιβάλλεται από μελανή ταινία, που εσωτερικά ορίζεται με λευκή γραμμή· και οι δύο αποτελούν μεταγενέστερη επιζωγράφιση, όπως και το πρόσωπο του Χριστού και η επιγραφή της παράστασης που έχει γραφεί με λευκό χρώμα πάνω στον χρυσό κάμπο αριστερά: *Ο Βαΐοφόρος* (βλ. και παρακάτω, την εικόνα της Κοίμησης). Δεξιά η τειχισμένη Ιερουσαλήμ και πλήθος Εβραίων συγκεντρωμένο έξω από την τοξωτή πύλη για την προϋπάντηση του Κυρίου. Ο πρώτος γέροντας του ομίλου κρατά κλαδί φοινικιάς στο χέρι. Ο Χριστός κάθεται πάνω σε γαϊδουράκι, ευλογεί και κρατά ειλητό. Το υποζύγιο σκύβει να φάει ένα κλαδί που του προσφέρει μικρό παιδί, το οποίο μόλις έχει απλώσει πίσω του το ιμάτιό του, να περάσει πάνω του ο Σωτήρας. Τον Χριστό ακολουθούν πεζοί οι απόστολοι, με πρώτους τον Φίλιππο, τον Ιάκωβο και τον Πέτρο, που φαίνονται να μιλούν μεταξύ τους. Ο Χριστός φορεί κόκκινο χιτώνα και γαλαζοπράσινο ιμάτιο με χρυσοκονδυλιές και φέρει ένσταυρο φωτοστέφανο, αρχικά με κόκκινο χρώμα και με την επιγραφή *ὁ ὦν* στα σκέλη του σταυρού, αλλά όλα περάστηκαν με λευκό χρώμα κατά την επιζωγράφιση. Ο Φίλιππος φορεί γαλαζοπράσινο χιτώνα με χρυσό σημείο στο πλάι και κόκκινο ιμάτιο, ενώ ο Πέτρος καστανοκίτρινο ιμάτιο. Ο γέροντας Εβραίος φορεί λαδοπράσινο ποδήρη χιτώνα με χρυσά επιμάνικα και κάτω παρυφή, κόκκινο μανδύα, σκούρα καλύπτρα στην κεφαλή και κόκκινα δετά υποδήματα. Το παιδί φορεί λευκόφαιο κοντό χιτωνίσκο και κόκκινες μπότες.

38. Ανάσταση

Διαστ. Μ.: 0,52 μ., Πλ.: 0,365 μ., Π.: 0,025 μ.

Μέτρια κατάσταση διατήρησης, με φθορές της ζωγραφικής επιφάνειας και οπές από ξυλοφάγα έντομα. Η εικόνα αποτελείται από ενιαίο κομμάτι ξύλου και η ζωγραφική επιφάνεια απλώνεται πάνω σε προετοιμασία γύψου.

Η εικόνα περιθέεται από καστανέρυθρη ταινία, που έχει καλύψει την αρχική παρυφή του χρυσού κάμπου σε μεταγενέστερη επιζωγράφιση. Μεταγενέστερη μοιάζει να είναι και η μικρογράμματη από κόκκινο χρώμα επιγραφή της παράστασης: *ἡ ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ*. Ανάμεσα σε δύο ψηλά βουνά, που τοποθετούνται στα άκρα, ανοίγει το σκοτεινό σπήλαιο του Άδη. Οι ξύλινες πύλες του είναι σπασμένες και πάνω τους πατεί ο Χριστός, που στρέφεται προς τα δεξιά, κρατώντας κλειστό ειλητό και σηκώνοντας τον Αδάμ, τραβώντας τον από το χέρι. Ο γέροντας προπάτορας με το άλλο χέρι ικετεύει για τη σωτηρία του, όπως και η Εύα που εικονίζεται πίσω του. Ακολουθούν και άλλοι, από τους οποίους διακρίνονται δύο ηλικιωμένοι και ένας νεαρός, ίσως ο Άβελ. Πίσω από τον Κύριο, οι προφητάνακτες Δαβίδ και Σολομών με βασιλικά διαδήματα στην κεφαλή και ενδύματα ενώ πίσω τους στέκονται ο Ιωάννης ο Πρόδρομος, που ξεχωρίζει με τον χρυσό του φωτοστέφανο, και άλλοι δίκαιοι βασιλείς. Ψηλά, ανάμεσα στις κορυφές των βουνών, ημίσωμος άγγελος πετά κρατώντας τα σύμβολα του Πάθους, ενώ κάτω μέσα στο σκοτάδι του σπηλαίου λαμπυρίζουν τα κλειδιά και οι σπασμένες κλειδαριές των πυλών. Ο Κύριος φορεί κόκκινο χιτώνα με μαργαριτοκόσμητο σημείο στο πλάι και γαλαζοπράσινο ιμάτιο, που στολίζονται με χρυσοκονδυλιές, ενώ ο ένσταυρος φωτοστέφανός του ορίζεται από σειρά εμπέστων στιγμών και φέρει στα σκέλη του σταυρού την επιγραφή *ὁ ὦν*. Ο Αδάμ φορεί γαλάζιο χιτώνα και ρόδινο-τριανταφυλλί ιμάτιο, ενώ η Εύα τυλίγεται στο πορτοκαλόχρωμο μαφόριό της. Μονόχρωμα πράσινα ή γαλάζια τα ρούχα των άλλων δικαίων, εκτός από τους προφητάνακτες. Ο Δαβίδ φορά ποδήρη βαθυπράσινο χιτώνα με χρυσές τρέσες στον τράχηλο, τα ακρομάνικα και την κάτω παρυφή, πορτοκαλοκόκκινο μανδύα με χρυσοκεντήματα και διακοσμημένη φόδρα και κόκκινα δετά υποδήματα. Ο Σολομώντας φορά ρόδινο τριανταφυλλί χιτώνα και γαλάζιο μανδύα που πορπώνεται στη βάση του λαιμού.

39. Κοίμηση της Θεοτόκου

Διαστ. Μ.: 0,56 μ., Πλ.: 0,38 μ., Π.: 0,035 μ.

Η εικόνα είναι κατασκευασμένη από ενιαία σανίδα, που κατά το παρελθόν έσπασε στα δύο και συγκολλήθηκε και στηρίχθηκε στην πίσω πλευρά με δύο οριζόντια τρέσα. Η ζωγραφική επιφάνεια απλώνεται σε προετοιμασία γύψου. Μέτρια έως κακή κατάσταση διατήρησης, με μεγάλη ρωγμή που διατρέχει την εικόνα σε όλο το μήκος της, με φθορές στην επιφάνεια και την τριγύρω παρυφή, οπές από ξυλοφάγα έντομα και επικαθίσεις σκόνης και αιθάλης.

Η παράσταση περιθέεται από μελανή ταινία, που εσωτερικά ορίζεται με λευκή γραμμή· και οι δύο αποτελούν μεταγενέστερη επιζωγράφιση, όπως και το πρόσωπο του Χριστού και τα πρόσωπα των αγγέλων και δύο ιεραρχών που εικονίζονται τριγύρω του. Στην ίδια επιζωγράφιση ανήκει και η μικρογράμματη επιγραφή της παράστασης που έχει γραφεί με λευκό χρώμα πάνω στο χρυσό κάμπο κοντά στην άνω παρυφή: *Ἡ Κοίμησις Ἡς Ἡ Θεοτόκου* (βλ. και παραπάνω, την εικόνα της Βάπτισης). Η Θεοτόκος κείται στην νεκρική κλίνη με τα χέρια σταυρωμένα στο στήθος. Μπροστά στην κλίνη, που εντυπωσιάζει με την κόκκινη ενδυτή με τις χρυσοκονδυλιές, καίει αναμμένο κερί πάνω σε ψηλό κηροστάτη. Ψηλότερα, στο κέντρο εικονίζεται ο Χριστός, με καστανέρυθρο χιτώνα και ιμάτιο που λάμπουν από τις χρυσοκονδυλιές, να κρατά την ψυχή της μητέρας του με τη μορφή σπαργανωμένου βρέφους. Μέσα στη δόξα που τον περιβάλλει εικονίζονται τέσσερις άγγελοι, ανά δύο σε κάθε πλευρά του, ενώ στην κορυφή τοποθετείται ερυθρό εξαπτέρυγο. Ψηλότερα, οι πύλες του ουρανού ανοίγουν για να υποδεχθούν την ανάληψη του σκηνώματός της Θεοτόκου. Γύρω από την κλίνη στριμώχνονται έντεκα απόστολοι και τέσσερις ιεράρχες με πολυσταύρια φαιλόνια, που κρατούν ανοικτά βιβλία και ψάλλουν την εξόδιο ακολουθία. Από τους αποστόλους, ο Πέτρος βρίσκεται πάνω από το προσκέφαλο και θυμιатίζει, ο Παύλος προσκυνεί τα πόδια της Παναγίας και απλώνει αναμμένο κατζί πάνω από το σκηνώμα, ενώ ο Ιωάννης θρηνεί φέρνοντας το χέρι στο μάγουλό του. Στα άκρα της παράστασης ψηλά οικοδομήματα με μονόρρυτες στέγες σε διάφορα επίπεδα.

40. Άγιοι Ανάργυροι

Διαστ. Μ.: 0,565 μ., Πλ. 0,38 μ., Π. 0,02 μ.

Μέτρια κατάσταση διατήρησης, με φθορές της ζωγραφικής επιφάνειας, ρωγμές και οπές από ξυλοφάγα έντομα. Η εικόνα έχει κατασκευαστεί από ενιαίο κομμάτι ξύλου με έντονη κυρτότητα και η ζωγραφική επιφάνεια απλώνεται σε προετοιμασία γύψου.

Την παράσταση περιβάλλει καστανέρυθρη ταινία πλάτ. 0,015-0,010 μ., που αποτελεί μεταγενέστερη επιζωγράφιση. Εικονίζονται ολόσωμοι και μετωπικοί οι άγιοι Ανάργυροι να προβάλλονται σε χρυσό κάμπο και να πατούν σε πράσινο έδαφος. Αριστερά, ο άγιος Κοσμάς κρατά λαβίδα και ιατρικό κιβωτίδιο με εσωτερικά χωρίσματα. Φορεί ρόδινο ποδήρη χιτώνα, γαλαζοπράσινο κοντό χιτώνα με χρυσά σιρίτια στον τράχηλο, τα ακρομάνικα και την κάτω παρυφή και κόκκινο τριανταφυλλί ιμάτιο που τυλίγεται γύρω στους ώμους του. Δεξιά, ο άγιος Δαμιανός κρατά ιατρικό εργαλείο και μεταλλικό κυκλικό πανδέκτη φαρμάκων με ημισφαιρικό κάλυμμα. Είναι ενδεδυμένος τριανταφυλλί ποδήρη χιτώνα, ανοιχτοπράσινο κοντό χιτώνα με χρυσά σιρίτια στον τράχηλο, τα ακρομάνικα και την κάτω παρυφή και ρόδινο ιμάτιο που τυλίγεται γύρω στους ώμους του. Και οι δύο είναι μακροπρόσωποι με κοντά περιποιημένα μαλλιά και γένια και φέρουν φωτοστεφάνους που ορίζονται από σειρά στικτών στιγμών. Από τις επιγραφές, οι αρχικές είναι αυτές που γράφονται με κόκκινο μελάνι εκατέρωθεν των μορφών: *ὁ ἅγιος Ἡ Κοσμη(ας) και [ὁ ἅγιος Ἡ] Δαμ[ι]αν[ος]*. Μεταγενέστερη φαίνεται να είναι αυτή που σημειώνεται στην άνω παρυφή της παράστασης: «*Ἡ ἁγία Ἀνάργιρη*», με ανάμειξη κεφαλαίων και μικρών γραμμάτων (βλ. παρακάτω την εικόνα της Σύναξης των Ασωμάτων).

41. Σύναξη των Αγίων Ασωμάτων

Διαστ. Μ.: 0,558 μ., Πλ.: 0,365 μ., Π.ς: 0,015 μ.

Μέτρια κατάσταση διατήρησης, με ξακρίσματα του ξύλινου φορέα, φθορές της ζωγραφικής επιφάνειας και οπές από ξυλοφάγα έντομα. Η εικόνα είναι κατασκευασμένη από ενιαία σανίδα και η ζωγραφική επιφάνεια απλώνεται πάνω σε προετοιμασία γύψου.

Η εικόνα περιθέεται από καστανέρυθρη ταινία, που αποτελεί προϊόν επιζωγράφισης, αφού λαμβάνει υπόψη την αποκοπή της άνω αριστερής γωνίας. Εικονίζονται ολόσωμοι και μετωπικοί οι αρχάγγελοι Μιχαήλ και Γαβριήλ να κρατούν ανάμεσά τους μετάλλιο με τον μικρό Χριστό Εμμανουήλ σε δόξα και να πατούν σε υποπόδια. Με το ελεύθερο χέρι τους κρατούν διαγώνια δόρατα, έτσι ώστε οι άξονες που σχηματίζονται να επικεντρώνουν την προσοχή του πιστού στον Κύριο. Οι αρχάγγελοι φορούν ποδήρεις χιτώνες με χρυσοκεντήματα και τυλίγονται με διάλιθους αυτοκρατορικούς λώρους. Η πλούσια κόμη τους συγκρατείται με κορδέλες και οι φωτοστεφανοί τους ορίζονται από σειρά στικτών στιγμών πάνω στο χρυσό κάμπο. Πάνω από τους φωτοστεφάνους τους τα αρχικά γράμματα των ονομάτων τους ανήκουν στις αρχικές επιγραφές *Μ(ιχαήλ)* και *Γ(αβριήλ)*, ενώ στην άνω παρυφή η μεταγενέστερη επιγραφή με κόκκινο χρώμα *Τὸν Ταξιαρχὸν*, με ανάμεικτα κεφαλαία και μικρά γράμματα, έχει τεθεί κατά την επιζωγράφιση (βλ. παραπάνω την εικόνα των αγίων Αναγύρων).

Β' ομάδα

Στην ομάδα αυτή ανήκουν εικόνες με θέματα που προσιδιάζουν σε δεσποτικές ή σε εικόνες προσκυνηταρίων, αφού έχουν διαστ. 0,486- 0,52 μ. μήκος και 0,35-0,36 μ. πλάτος. Οι εικόνες είναι από ενιαίες σανίδες κατά κανόνα παράγωνες. Ο προπλασμός είναι σκούρος σταρόχρωμος, τα σαρκώματα ανοιχτορόδινα με λίγα γραμμικά λευκά φώτα, ιδιαίτερα στο μέτωπο και τις παρειές των μορφών. Η πτυχολογία είναι γραμμική με χτενωτά φώτα και πολλές πυκνές χρυσογραφίες, όταν υπάρχουν. Επειδή δεν έχουν συντηρηθεί, δεν μπορούμε να γνωρίζουμε αν η φιλοτέχνησή τους μπορεί να αποδοθεί στο ζωγράφο της Μεγάλης Δέησης και των εικόνων της Α' ομάδας, αλλά η χρονολόγησή τους δεν θα μπορούσε να τοποθετηθεί χρονικά μετά το 1700.

42. Γέννηση

Διαστ. Μ.: 0,486 μ., Πλ.: 0,350 μ., Π.ς: 0,025 μ.

Κακή κατάσταση διατήρησης με ρωγμή που διατρέχει την εικόνα σε όλο το μήκος, φθορές της ζωγραφικής επιφάνειας, θαμπά χρώματα και οπές από ξυλοφάγα έντομα. Εκτεταμένη επιζωγράφιση έχει αλλοιώσει την αρχική ζωγραφική. Η εικόνα αποτελείται από μία σανίδα με αυτόξυλο σκαφωτό πλαίσιο. Η ζωγραφική επιφάνεια απλώνεται πάνω σε προετοιμασία με γύψο και ύφασμα.

Στο κέντρο βρίσκεται η ανακεκλιμένη σε στρωμή Θεοτόκος που κρατά στα χέρια της το σπαργανωμένο θείο βρέφος. Αριστερά, μπροστά της, η φάτνη και τα δύο ζώα. Πίσω από το φρύδι του βράχου του σπηλαιίου εικονίζονται οι τρεις Μάγοι να έρχονται πεζοί, κρατώντας τα πολύτιμα δώρα τους. Το χρυσό βάθος έχει επιζωγραφιστεί και η επιγραφή της παράστασης έχει ξαναγραφεί με μελανό χρώμα (*Η Γέννησις ἡ τοῦ Χριστοῦ*). Από το μέσον της άνω πλευράς ξεκινούν ακτίνες που απολήγουν σε αστέρι που μετεωρίζεται ανάμεσα στα δύο βουνά. Αριστερά έξι άγγελοι, που κρύβονται πίσω από το όρος, ανυμνούν, ενώ δεξιά, τέσσερις άγγελοι σε μικρότερη κλίμακα, πετούν προς το σπήλαιο της Γέννησης. Δεξιά, στο μέσον περίπου, ένας άλλος άγγελος φέρνει τη χαρμόσυνη είδηση σε βοσκό που παίζει τη φλογέρα του και βόσκει τα πρόβατά του. Το λουτρό του βρέφους ετοιμάζεται από τις δυο θεραπαινίδες κάτω δεξιά: η γεροντότερη γυναίκα κρατά το μικρό Χριστό στο ένα χέρι και με το άλλο δοκιμάζει αν είναι ζεστό το νερό στην κολυμβήθρα, όπου χύνει νερό από ένα κανάτι η νεαρότερη. Κάτω από το σπήλαιο, ο Ιωσήφ κάθεται συλλογισμένος ακούγοντας να του μιλεί ένας γέρος βοσκός. Στην άκρη αριστερά εικονίζεται γονατιστή μορφή, που ίσως ανήκει στον αφιερωτή της εικόνας, δίπλα σε τριστηχη εξίτηλη επιγραφή.

43. Χριστός Παντοκράτορας

Διαστ. Μ.: 0,0556 μ., Πλ.: 0,35 μ., Π.: 0,025 μ.

Πολύ κακή κατάσταση διατήρησης, καθώς η ζωγραφική επιφάνεια έχει καταστραφεί σε μεγάλο ποσοστό. Η εικόνα έχει κατασκευαστεί από ενιαία σανίδα με αυτόξυλο σκαφωτό πλαίσιο και η ζωγραφική επιφάνεια απλώνεται πάνω σε προετοιμασία υφάσματος και γύψου.

Πρόκειται για εικόνα με τον Χριστό Παντοκράτορα που προβάλλεται σε χρυσό κάμπο και σε πράσινο έδαφος. Ο Κύριος φαίνεται να ευλογεί και να κρατά κλειστό ευαγγέλιο από το οποίο διακρίνεται η κόκκινη άκρη των σελίδων και τα κλείστρα. Φορεί σκούρο κόκκινο χιτώνα με χρυσό σημείο στο πλάι και γαλαζοπράσινο ιμάτιο που καλύπτει τον αριστερό ώμο. Ο φωτοστέφανος ορίζεται με εμπίεστο διάκοσμο πάνω στον κάμπο.

44. Άγιος Νικόλαος ο Νέος

Διαστ. Μ.: 0,525 μ., Πλ.: 0,360 μ., Π.: 0,030 μ.

Η εικόνα έχει κατασκευαστεί από ενιαία σανίδα, που έσπασε στα δύο και συγκρατείται μόνο από το ύφασμα που έχει χρησιμοποιηθεί στην προετοιμασία της ζωγραφικής επιφάνειας. Σε κακή κατάσταση διατήρησης, με πολλές φθορές, απολεπίσεις και τρεξίματα χρωμάτων. Στην πίσω όψη, αδιάγνωστο θέμα με ανάγλυφο πλαίσιο από γύψο, ίσως η Ανάσταση του Κυρίου.

Ο άγιος Νικόλαος ο Νέος εικονίζεται ως την οσφύ. Κρατεί στο ένα χέρι το σταυρό του μάρτυρα και έχει το άλλο με την παλάμη προς τα έξω. Πιθανώς φορεί πράσινο χιτώνα με σιρίτια στον τράχηλο και τα ακρομάνικα κι από πάνω κόκκινο μανδύα με μικρά κεντητά διακοσμητικά μοτίβα. Ο φωτοστέφανος ορίζεται από εγγάρκτο διάκοσμο από στιγμές σε σειρά. με δυσκολία διακρίνεται το όνομα του αγίου γραπτό με κόκκινο κιννάβαρι «[Ο ἅγιος Ι] Νηκόλαος ἢ ὁ Νέος». Μικρές οπές στο περίγραμμα του σώματος του αγίου υποδεικνύουν ότι η συγκεκριμένη εικόνα έφερε κάποτε αργυρή επένδυση.

Γ' ομάδα

Στην ομάδα αυτήν κατατάσσονται εικόνες που μπορούν να χρονολογηθούν στον 19^ο αιώνα.

45. Θεοτόκος η Ζωοδόχος Πηγή

Διαστ. Μ.: 0,49 μ., Πλ.: 0,36 μ., Π.: 0,03 μ.

Η εικόνα είναι κατασκευασμένη από ενιαία σανίδα και η κατάσταση διατήρησης είναι μέτρια. Η ζωγραφική επιφάνεια φέρει φθορές, μικρή ρωγμή στην κορυφή και καταστροφή του ξύλου στο κάτω τμήμα. Η ζωγραφική επιφάνεια απλώνεται σε προετοιμασία γύψου. Εκτεταμένη οξειδωση του βερνικιού.

Η εικόνα περιβάλλεται από τρεις ταινίες, η εξωτερική ερυθρή που εσωτερικά ορίζεται από λευκή γραμμή, η μεσαία μελανή (ίσως πράσινη που έχει οξειδωθεί) και η εσωτερική χρυσή με μπαρόκ διάκοσμο από φυτικά μοτίβα φιλοτεχνημένα με σινική μελάνη. Η εικόνα αποτελεί πιστή αναπαραγωγή του γνωστού χαρακτηριστικού της Ζωοδόχου Πηγής της Κωνσταντινούπολης που φιλοτέχνησε ο Χριστόφορος Ζαφάρ το 1744. Βλ. Παπαστράτου 1986, τόμ. Ι, 173-175 αρ. 169. Στην άνω παρυφή προστέθηκε η επιγραφή με κόκκινο μελάνι «*Ἡ Ζωοδόχου Πηγί*», ενώ

στο κατώτερο τμήμα προστέθηκε ζώνη με δέντρα και θάμνους που δεν υπάρχουν στο πρωτότυπο. Ωστόσο, η λεζάντα του χαρακτηριστικού αντιγράφηκε πιστά: «Ζῶσα πηγή τῆς χάριτος ὑπάρχουσα, πότισον πάντας τοὺς εἰς σὲ προστρέχοντας».

46. Ευαγγελισμός

Διαστ. Μ.: 0,560 μ., Πλ.: 0,390 μ., Π.: 0,020 μ.

Η εικόνα αποτελείται από δύο σανίδες που συγκρατούνται στην πίσω πλευρά από δύο οριζόντια τρέσα. Η κατάσταση διατήρησης της εικόνας είναι καλή με μικρές φθορές της ζωγραφικής επιφάνειας.

Την παράσταση περιβάλλουν δύο ταινίες, η εξωτερική καστανέρυθρη και η εσωτερική μαύρη με λευκή γραμμή στο εσωτερικό. Δεξιά εικονίζεται η Θεοτόκος γονατιστή με τα χέρια σταυρωμένα στο στήθος της. Φορεί γαλάζιο χιτώνα και τριανταφυλλί μαφόριο. Στρέφει το βλέμμα της προς τον αρχάγγελο στα δεξιά της. Ο Αρχάγγελος απλώνει το χέρι κρατώντας κρίνο, προς την Θεοτόκο, ενώ με το άλλο δείχνει τον ουρανό. Είναι ενδεδυμένος με χρυσό χιτώνα, κυανή σκελέα και κόκκινο τριανταφυλλί μανδύα. Στην άνω αριστερή γωνία μέσα από σύννεφο εμφανίζονται ακτίνες φωτός και το άγιο Πνεύμα με την μορφή περιστέρως. Ανάμεσα στις δύο κεντρικές μορφές υπάρχει τραπέζι και στην δεξιά γωνία κτίριο. Ο προπλασμός των προσώπων γίνεται με χρώμα καστανό, πάνω στο οποίο φωτεινές και σκοτεινές επιφάνειες τονίζουν τα εξέχοντα μέρη. Στο άνω τμήμα της εικόνας με λευκό χρώμα η επωνυμία της σκηνής «Ὁ Εὐαγγελισμός ἢ τῆς Θεο(τόκου)». Το βάθος της εικόνας είναι κυανό.

47. Περιτομή

Διάστ. Μ.: 0,565 μ., Πλ.: 0,390 μ., Π.: 0,017 μ.

Η εικόνα είναι κατασκευασμένη από δύο σανίδες, που συγκρατούνται στην πίσω πλευρά από δύο οριζόντια τρέσα. Καλή κατάσταση διατήρησης με ελάχιστες φθορές της ζωγραφικής επιφάνειας.

Η παράσταση περιβάλλεται από δύο ταινίες, η εξωτερική πλατύτερη με καστανέρυθρο χρώμα και η εσωτερική, στενότερη, μαύρη με λευκή γραμμή ανάμεσά τους. Εικονίζεται η Περιτομή του Κυρίου. Στο κέντρο της σκηνής το θείο βρέφος βρίσκεται ξαπλωμένο σε τραπέζι, φορώντας μόνον ένα λευκό χιτώνα γύρω από την μέση του, και στρέφεται προς τους γονείς του. Στα αριστερά, η Θεοτόκος σταυρώνει τα χέρια στο στήθος της. Ο Ιωσήφ δίπλα της ενδεδυμένος με κυανό χιτώνα κρατά στο χέρι του καλάθι, μέσα στο οποίο βρίσκονται δύο περισσότερα που παρακολουθούν και αυτά την σκηνή. Πίσω του ένας μικρός ακόλουθος φέρνει αναμμένο κερί σε

ψηλό κηροστάτη. Στα δεξιά καθήμενος σε θρόνο ο ιερέας κρατά κλειστό διάλιθο κώδικα και είναι ενδεδυμένος δύο χιτώνες, έναν κυανό ποδήρη και έναν ερυθρό τριανταφυλλί κοντό. Μπροστά από τον Ιησού ένας βοηθός κρατά μαχαίρι και ετοιμάζεται για την διαδικασία. Ψηλά κόκκινο ύφασμα με κορδόνια στις άκρες και μια κανδήλα αναμμένη και, χαμηλά, πήλινο δάπεδο με ορθογώνιες πλάκες, δηλώνουν το εσωτερικό ναού. Το βάθος της σύνθεσης είναι κυανό και με λευκό χρώμα γράφεται η επιγραφή: *Ἡ Περιτομή ἢ τοῦ Χριστοῦ*.

48. Βάπτισις

Διαστ. Μ.: 0,555 μ., Πλ.: 0,385 μ., Π.: 0,020 μ.

Η εικόνα είναι κατασκευασμένη από δύο σανίδες που συγκρατούνται στην πίσω πλευρά με δύο οριζόντια τρέσα. Η κατάσταση διατήρησης της εικόνας είναι καλή με μικρές φθορές της ζωγραφικής επιφάνειας.

Την παράσταση περιβάλλουν δύο ταινίες, η εξωτερική πλατύτερη καστανέρυθρη και η εσωτερική στενότερη μαύρη, με λευκή γραμμή ανάμεσά τους. Στο κέντρο εικονίζεται ο Χριστός εντός του Ιορδάνη ποταμού, με τα χέρια σταυρωμένα στο στήθος του. Είναι ενδεδυμένος μόνο με λευκό περίζωμα στη μέση του. Αριστερά, ο Ιωάννης ο Πρόδρομος κρατά σταυροφόρα ράβδο στο ένα χέρι και απλώνει το άλλο προς την κεφαλή του Κυρίου για να του χύσει το νερό της βάπτισης. Δεξιά, τρεις άγγελοι παρακολουθούν την σκηνή και απλώνουν προς τον Ιησού λέντια για να σφουγγίσουν το νερό. Στο άνω τμήμα της εικόνας σύννεφα με δύο φτερωτές κεφαλές αγγέλων και το Άγιο Πνεύμα στο κέντρο του φωτεινού ουρανού με την μορφή περιστεράς. Το βάθος της εικόνας είναι κυανό και πάνω του με λευκό χρώμα γράφεται η επιγραφή: *Ἡ Βάπτισις ἢ τοῦ Χριστοῦ*.

Βιβλιογραφία

Αναγνωστόπουλος 2017

Αναγνωστόπουλος Α., «Το ξυλόγλυπτο τέμπλο», στο: Αναγνωστόπουλος Α., Ανδρούδης Π., *Η βυζαντινή καρέκλα των Σταγών*, Θεσσαλονίκη 2017, 197-202

Ασημάκης 2015

Ασημάκης Σ., *Τοπωνύμια – οβα, - οβο, - ιστα, - ισα*, Αθήνα 2015

Γαλλής 1991

Γαλλής Κ.Ι., «Σύντομο χρονικό των αρχαιολογικών ερευνών σε προϊστορικές θέσεις της περιοχής του Τυρνάβου», στο: *Πρακτικά Πρώτου Συνεδρίου Τυρναβίτικων Σπουδών*, Τύρναβος 1991, 11-20

Γεωργιάδης 1894

Γεωργιάδης Ν., *Θεσσαλία*, Βόλος 1894

Γιαννόπουλος 1901

Γιαννόπουλος Ν.Ι., «Επιγραφαί Τυρνάβου», *Αρμονία* 2 (1901), 214-226

Γιαννόπουλος 1938

Γιαννόπουλος Ν.Ι., «Θεσσαλικά μελέται, Α'. Βυζαντινή μονή Αγ. Νικολάου του Νέου του εν Βουνένι της Θεσσαλίας», *ΕΕΒΣ* 14 (1938), 432-435

Γκέκας 2017

Γκέκας Α., «Το ξυλόγλυπτο τέμπλο του ναού κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Καστράκι», στο: Μαργαρίτης Χ.Φ., επιμ., *Τέμπλον. Άγιες μορφές, αόρατες πύλες πίστης, 20^{ός} και 21^{ος} αιώνας*, Αθήνα 2017, 235-239

Γουλούλης 2003

Γουλούλης Σ.Γ., *Τα αφιερωτήρια των Τουραχανιδών (Η ελληνική μετάφραση). Έκδοση κειμένου – σχόλια*, Λάρισα 2003

Γουργιώτης 2000

Γουργιώτης Γ., *Μικρά μελετήματα. Βυζαντινή και μεταβυζαντινή θεσσαλική κεραμική, Ο νεοκλασικισμός στη Θεσσαλία, Λαρισαίοι δημιουργοί, Δημόσια – ιδιωτικά οικοδομήματα της Λάρισας*, Αθήνα 2000

Δαλαμπύρας 1967

Δαλαμπύρας Σ., *Επιγραφαί εκ βυζαντινών και μεταβυζαντινών μνημείων της επαρχίας Τυρνάβου*, Λάρισα 1967

Δημουλά 2017

Δημουλά Σ., «Εκκλησίες και παρεκκλήσια του Τυρνάβου: Παρουσίαση και χωροταξική κατανομή τους στον αστικό ιστό της πόλης», στο: *Ψηφίδες ιστορίας της ευρύτερης περιοχής του Τυρνάβου*, Τύρναβος 2017, 1-37

Δρόσος 1999

Δρόσος Ν., αρχιμ., *Αγιορείται οσιομάρτυρες Ιεράς Μητροπόλεως Λαρίσης*, Αθήναι 1999

Ευγενικός 2007

Ευγενικός Π.Δ., «Ξυλόγλυπτα τέμπλα του 17^{ου} αιώνα από την περιοχή του Πηλίου», Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία ειδίκευσης (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2007)

Ευγενικός 2016

Ευγενικός Π.Δ., «Πρώιμα ξυλόγλυπτα τέμπλα σε πρόστυπη τεχνική της Ιεράς Μητροπόλεως Δημητριάδος και Αλμυρού», Διδ. διατριβή (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2016)

Ιεζεκιήλ 1947

Ιεζεκιήλ, Μητρ. Θεσσαλιώτιδος και Φαναριοφερσάλων, *Έργα και ημέραι*, τόμ. Β', Εν Βόλῳ 1947

Καλαμαρά, Αλμπάνη 2004

Καλαμαρά Π., Αλμπάνη Τζ., επιμ., *Με πίστη και φαντασία, Εκκλησιαστικά ξυλόγλυπτα του Δυτικού Ταΰγέτου*, κατάλογος έκθεσης, Καλαμάτα, Ναός Αγίου Γεωργίου, Ιούλιος – Σεπτέμβριος 2004, Αθήνα 2004

Καλοκύρης 1963

Καλοκύρης Κ., «Έρευναι μεταβυζαντινών αγιορειτικών τέμπλων», στο: *Άθως. Θέματα αρχαιολογίας και τέχνης*, Θεσσαλονίκη 1963, 173-249

Κίζης 1982

Κίζης Γ., «Η μονή Φλαμουρίου στο Πήλιο», *Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση* 2 (1982), 151-166

Κίζης 1989

Κίζης Γ., «Η μονή Σουρβιάς στο Πήλιο», *Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση* 3 (1989), 159-170

Κούμας 1831

Κούμας Κ., *Ιστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων*, τόμ. Ζ', Βιέννη 1831

Κουρκουτίδου 1967

Κουρκουτίδου Ε., «Μεσαιωνικά μνημεία Θεσσαλίας», *ΑΔ* 22 (1967), Β'2-Χρονικά, 302-317

Κουτελάκης 1980

Κουτελάκης Χ., *Ξυλόγλυπτα τέμπλα της Δωδεκανήσου μέχρι το 1700*, Αθήνα, Γιάννινα 1980

Κυριακός 2015

Κυριακός Α., «*Η εικονογραφία των αγίων Κοσμά και Δαμιανού στην βυζαντινή τέχνη*», Διδ. Διατριβή (Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2015)

Κωνσταντινίδης 1960

Κωνσταντινίδης Α., *Τα εν τω Πηλίο όρει παλαιά και σύγχρονα χριστιανικά μνημεία*, Ζαγορά, Αλεξάνδρεια 1960

Λεξικό όρων 2010

Καλοπίση-Βέρτη Σ., Παναγιωτίδη-Κεσίσσoglou Μ, επιμ., *Πολύγλωσσο εικονογραφημένο λεξικό όρων βυζαντινής αρχιτεκτονικής και γλυπτικής*, Ηράκλειο 2010

Μακρής 1976

Μακρής Κ., *Η λαϊκή τέχνη του Πηλίου*, Αθήνα 1976

Μακρής 1982

Μακρής Κ., *Εκκλησιαστικά ξυλόγλυπτα*, Αθήνα 1982

Μαντζανά 1999

Μαντζανά Κ., *Άγραφα, εκκλησίες και μοναστήρια*, Καρδίτσα 1999

Νάνου 2021

Νάνου Μ., «Η μονή Σουρβιάς στο Πήλιο. Ιστορία, τέχνη και η μαρτυρία των επιγραφών», στο: *Διεθνές επιστημονικό συμπόσιο προς τιμήν του ομότιμου καθηγητή Γεωργίου Βελένη, Θεσσαλονίκη, Αμφιθέατρο Αρχαίας Αγοράς, 4-7 Οκτωβρίου 2017, Πρακτικά*, Αθήνα 2021, 361-376

Νικονάνος 1973

Νικονάνος Ν., «Βυζαντινά και μεσαιωνικά μνημεία Θεσσαλίας», *ΑΔ* 28 (1973), Β'2-Χρονικά, 375-385

Ντρογκούλης 1991

Ντρογκούλης Γ., «Ο Τύρναβος και η περιοχή του στα πρώτα μετά την τουρκική κατάκτηση χρόνια», στο: *Πρακτικά Πρώτου Συνεδρίου Τυρναβίτικων Σπουδών*, Τύρναβος 1991, 63-74

Παζαράς 1988

Παζαράς Θ., *Ανάγλυφες σαρκοφάγοι και επιτάφιας πλάκες της μέσης και ύστερης βυζαντινής περιόδου στην Ελλάδα*, Αθήνα 1988

Παπαναστασούλη 2015

Παπαναστασούλη Γρ.-Χρ., «Το τέμπλο του ναού του Αγίου Γεωργίου στα Αμπελάκια Θεσσαλίας», στο: *ΑΕΘΣΕ 4, Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης, Βόλος 15.3 - 18.3.2012*, τόμ. Ι, Βόλος 2015, 519-526

Πασαλή 1991

Πασαλή Α., «Ο Άγιος Παντελεήμων στην Ανατολή Αγίας Θεσσαλίας», στο: *Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση 4* (1993), 113-128

Πασαλή 2000

Πασαλή Α., «Το καθολικό της μονής του Προφήτη Ηλία στον Τύρναβο», *Βυζαντινά* 21 (2000), 589-616

Σαμπανίκου 1990

Σαμπανίκου, «Η εικονογράφηση της σκηνης του 'μαινομένου μονοκέρωτος' από το μυθιστόρημα 'Βαρλαάμ και Ιωάσαφ' στην ελλαδική μεταβυζαντινή τοιχογραφία», *Δωδώνη* 19 (1990), 127-157

Σδρόλια 1991α

Σδρόλια Σ., «7η Εφορεία Βυζαντινών Μνημείων, Περιοδείες – Καταγραφές, Νομός Λάρισας», *ΑΔ* 46 (1991), *Β'1-Χρονικά*, 233-234, πίν. 94β

Σδρόλια 1991β

Σδρόλια Σ., «Οι μεταβυζαντινοί ναοί του Τυρνάβου», στο: *Πρακτικά Πρώτου Συνεδρίου Τυρναβίτικων Σπουδών*, Τύρναβος 1991, 75-92

Σδρόλια 2006

Σδρόλια Σ., «Το ξυλόγλυπτο τέμπλο του καθολικού της μονής Πέτρας στο Καταφύγι Καρδίτσας και οι εικόνες του ζωγράφου Λάμπρου (1608)», στο: Καραδέδος Γ., επιμ., *Δώρον, Τιμητικός τόμος στον καθηγητή Νίκο Νικονάνο*, Θεσσαλονίκη 2006, 345-354

Σδρόλια 2013

Σδρόλια Σ., «Το τέμπλο του καθολικού της μονής Αγίου Παντελεήμονος Αγιάς. Στοιχεία για ένα άγνωστο εργαστήριο παραγωγής τέμπλων του 16^{ου} αιώνα», *ΔΧΑΕ* 34 (2013), 337-348

Σδρόλια 2018

Σδρόλια Σ., «Ο ναός του Αγίου Νικολάου Τουραχάν», στο: Μάτος Α., επιμ., *Ψηφίδες ιστορίας περιοχής Τυρνάβου, Πρακτικά διημερίδας (Τύρναβος, 6-7 Φεβρουαρίου 2016)*, Τύρναβος 2018, 17-24

Σδρόλια 2020

Σδρόλια Σ., «Οι παλαιότερες εικόνες του ναού της Παναγίας Φανερωμένης Τυρνάβου», *Αχιλλίου Πόλις* 4 (2020), 111-122

Σιούλης 2008

Σιούλης Τ.Α., *Ο ξυλόγλυπτος διάκοσμος των εκκλησιών στον Ηπειρωτικό χώρο κατά την μεταβυζαντινή περίοδο και οι τεχνίτες του ξύλου*, Ιωάννινα 2008

Σισιλιάνος 1939 (2011)

Σισιλιάνος Δ.Κ., *Η Μακρινίτσα και το Πήλιον. Ιστορία – Μνημεία – Επιγραφαι*, Αθήναι 1939 (2η έκδ., Μακρινίτσα 2011)

Σκουρτής 1991

Σκουρτής Ι., «Ο Τύρναβος σε περιηγητικά κείμενα του 19^{ου} αιώνα», στο: *Πρακτικά Πρώτου Συνεδρίου Τυρναβίτικων Σπουδών*, Τύρναβος 1991, 211-216

Σπανός 1989

Σπανός Κ., «Μια ανέκδοτη τυρναβίτικη πρόθεση του 1674. Συμβολή στη μελέτη του χώρου και των ονομάτων του Τυρνάβου», *Θεσσημ* 16 (1989), 129-145

Τούρτα 1991

Τούρτα Α.Γ., *Οι ναοί του Αγίου Νικολάου στη Βίτσα και του Αγίου Μηνά στο Μονοδένδρι. Προσέγγιση στο έργο των ζωγράφων από το Λινοτόπι*, Αθήνα 1991

Τριβυζά 2003

Τριβυζά Ε.Σ., «Ο ζωγραφικός διάκοσμος του τέμπλου της Ι. Μονής Βητουμά Καλαμπάκας (1592)», *Τρικαλινά* 23 (2003), 249-279

Τσαπαρλής 1980

Τσαπαρλής Ε., «Ξυλόγλυπτα τέμπλα Ηπείρου 17^{ου} – α' ημίσεως 18^{ου} αιώνα», Διδ. διατριβή (Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήναι 1980)

Τσιμπίδα 2009

Τσιμπίδα Ε., «Μνημεία της Ανατολής Αγιάς», στο: *ΑΕΘΣΕ 2, Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης, Βόλος 16.3 – 19.3.2006*, τόμ. Ι, Βόλος 2009, 619-640

Φλώρου 1991

Φλώρου Κ., «Οι ναοί του Αγίου Νικολάου εν Βουναίνη στον Τύρναβο», στο: *Πρακτικά Πρώτου Συνεδρίου Τυρναβίτικων Σπουδών*, Τύρναβος 1991, 93-108

Φλώρου 2009

Φλώρου Κ., «Το ξυλόγλυπτο τέμπλο του ναού του Αγίου Νικολάου Τσαριτσάνης: 17^{ος} αιώνας», στο: *ΑΕΘΣΕ 2, Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης, Βόλος 16.3 – 19.3.2006*, τόμ. Ι, Βόλος 2009, 641-656

Φλώρου 2016

Φλώρου Κ. «Οι τοιχογραφίες του ναού του Αγίου Νικολάου Τσαριτσάνης (1614/5) και ο ζωγράφος Ιωάννης ιερέας εξ ιδίας κόμης. Συμβολή στη μελέτη της μνημειακής ζωγραφικής του α' μισού του 17^{ου} αιώνα στη βόρεια Θεσσαλία», Διδ. διατριβή (Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2016)

Φουντά 2000

Φουντά Π., «Περιοδείες – Καταγραφές – Εντοπισμός Μνημείων. Νομός Λάρισας», *ΑΔ* 55 (2000), *Β'1-Χρονικά*, 518

Björnsthål 1979

Björnsthål J.J., *Το Οδοιπορικό της Θεσσαλίας, 1779, Μετάφραση – προλεγόμενα – σημειώσεις Μεσεβρινός*, Θεσσαλονίκη 1979

Brown 1673

Brown E., *A Brief Account of Some Travels in Hungaria, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thessaly, Austria, Styria, Carinthia, Carniola, and Friuli*, London 1673

Heuzey 1927

Heuzey L.A., *Excursion dans la Thessalie turque en 1858*, Paris 1927 (ελληνική μετάφ. Δημητρουλόπουλος Χ.Ι και σχόλια Νημάς Θ.Α., *Οδοιπορικό στην Τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία το 1858*, Θεσσαλονίκη 1991)

Holland 1815

Holland H. *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, & c. during the Years 1812 and 1813*, London 1815

Kiel 1996

Kiel M., «Das Türkische Thessalien. Etabliertes Geschichtsbild versus osmanische Quellen. Ein Beitrag zur Entmythologisierung der Geschichte Griechenlands», στο: Lauer R., Schreiner P., επιμ., *Die Kultur Griechenlands in Mittelalter und Neuzeit, Bericht über das Kolloquium der Südeuropa-Kommission, 28-31 Okt. 1992, Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse, 3. Folge 212*, Göttingen 1996, 109-196

Leake 1835

Leake W.M., *Travels in Northern Greece*, τόμ. III, London 1835

Pouqueville 1826

Pouqueville F., *Voyage de la Grèce*, Paris 1826, 2η έκδ.

Vassmer 1941

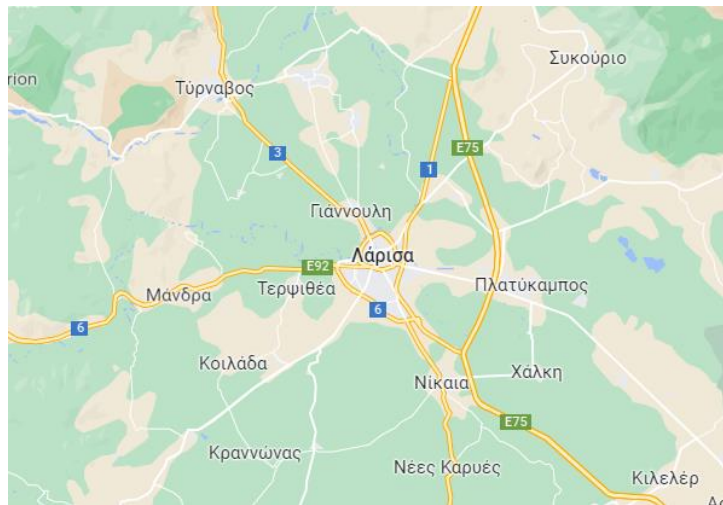
Vassmer M., *Die Slaven in Griechenland, Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften, Jahrgang 1941, Phil.-hist. Klasse Nr. 12*, Berlin 1941

Χάρτες – Εικόνες

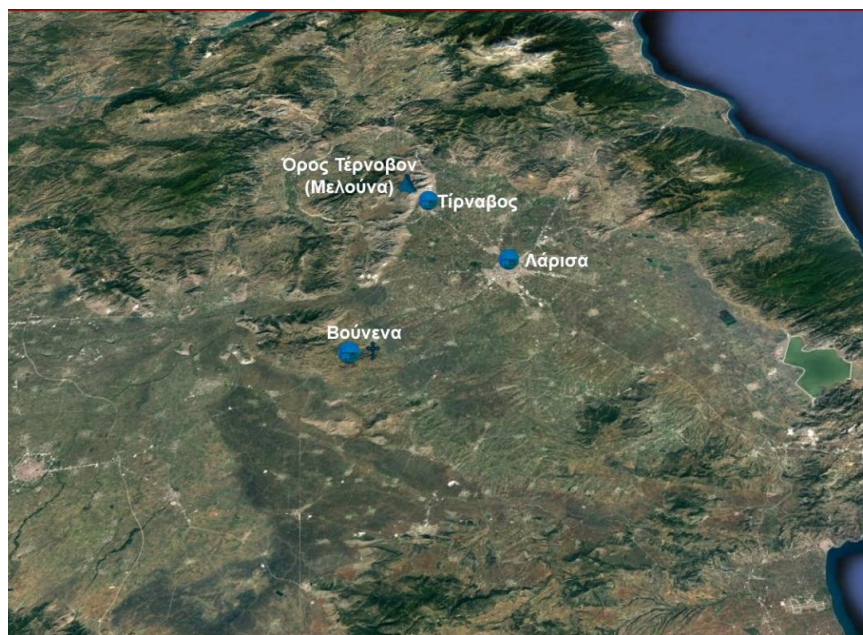

Χάρτες

Χάρτης 1. Η περιοχή του Τυρνάβου Λάρισας (πηγή: Google maps, 26/08/2022)

Χάρτης 2. Η περιοχή του Τυρνάβου με τα όρη Μελούνα και Βούναινα (πηγή: Βλιώρας 2020, 6)

Εικόνες

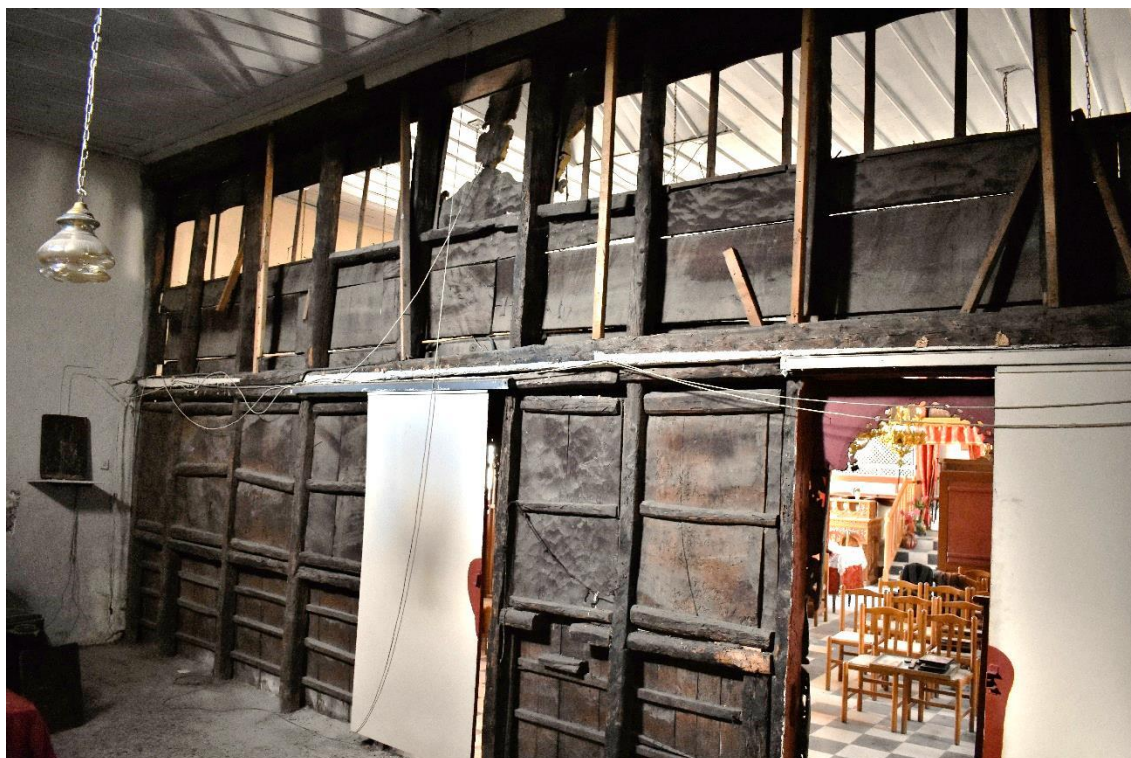

Εικ. 1. Τύρναβος, Άγιος Νικόλαος ο Νέος, άποψη από τα νότια

Εικ. 2. Το τέμπλο του ναού

Εικ. 3. Η πίσω όψη του τέμπλου

Εικ. 4. Τα θωράκια και η Ωραία Πύλη

Εικ.

Εικ. 5. Επιστέφεις κάτω από τις εικόνες του αγίου Νικολάου και του αγίου Αντωνίου

Εικ. 6. Οι επιστέφεις κάτω από τις εικόνες του Χριστού και του Προδρόμου

Εικ. 7. Η επίστεψη κάτω από τις εικόνες της Θεοτόκου και του αγίου Νικολάου του Νέου

Εικ. 8. Η Ωραία Πύλη και το υπέρθυρό της (λεπτ.)

Εικ. 9. Η πύλη της Πρόθεσης και το υπέρθυρό της (λεπτ.)

Εικ. 10. Το τόξο στην δεσποτική εικόνα του αγίου Νικολάου

Εικ. 11. Το τόξο και ο στυλίσκος στις δεσποτικές εικόνες του αγίου Νικολάου του Νέου και της Θεοτόκου

Εικ. 12. Το τόξο και ο στυλίσκος στις δεσποτικές εικόνες του Χριστού Παντοκράτορα και του Προδρόμου

Εικ. 13. Το τόξο και οι στυλίσκοι στη δεσποτική εικόνα του αγίου Αθανασίου

Εικ. 14. Το τόξο και οι στυλίσκοι στη εικόνα του αγίου Αντωνίου

Εικ. 15. Το βόρειο τμήμα του πρώτου επιστυλίου

Εικ. 16. Το νότιο τμήμα του πρώτου επιστυλίου

Εικ. 17. Στριπτό ακανθόφυλλο και θυρεός στο πρώτο επιστύλιο του θριγκού (λεπτ.)

Εικ. 18. Λεπτομέρεια του πρώτου επιστυλίου: πτηνό ραμφίζει καλαμπόκι, τρωκτικό

Εικ. 19. Λεπτομέρεια του πρώτου επιστυλίου: δρακόμορφοι ιχθύες

Εικ. 20. Λεπτομέρεια του πρώτου επιστυλίου: πτηνά ραμφίζουν καλαμπόκι και τσαμπί

Εικ. 21. Λεπτομέρεια του πρώτου επιστυλίου: σκηνή μάχης λέοντα και δράκου

Εικ. 22. Λεπτομέρεια του πρώτου επιστυλίου: πτηνά (το αριστερό παγόνι) στο βόρειο άκρο

Εικ. 23. Λεπτομέρεια του πρώτου επιστυλίου: πτηνό ραμφίζει καλαμπόκι, τρωκτικό

Εικ. 24. Λεπτομέρεια του πρώτου επιστυλίου: δρακόμορφοι ιχθύες

Εικ. 25. Λεπτομέρεια του πρώτου επιστυλίου: πτηνά

Εικ. 26. Το δεξί άκρο του πρώτου επιστυλίου: δράκος, πτηνό

Εικ. 27. Τμήμα του κοσμήτη με ανθέμια σε σειρά

Εικ. 28. Ζώνη της Μεγάλης Δέησης: Χριστός με τη Θεοτόκο, τον Ιωάννη Πρόδρομο και αγγέλους

Εικ. 29. Λεπτομέρεια του ξυλόγλυπτου διακόσμου στη ζώνη της Μεγάλης Δέησης

Εικ. 30. Τμήμα του κοσμήτη με το στρεπτό ακανθόφυλλο

Εικ. 31. Δεύτερο επιστύλιο, λέοντας

Εικ. 32. Τμήμα του δεύτερου επιστυλίου

Εικ. 33. Λεπτομέρεια του δεύτερου επιστυλίου: πτηνά και άνθος

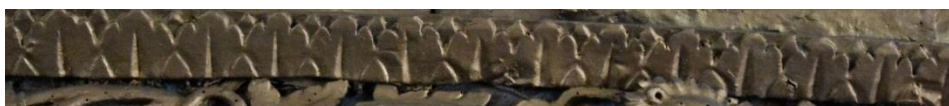
Εικ. 34. Τμήμα του δεύτερου επιστυλίου, βόρειο άκρο

Εικ. 35. Λεπτομέρεια του δεύτερου επιστυλίου: πτηνό

Εικ. 36. Τμήμα του δεύτερου επιστυλίου, το νότιο άκρο

Εικ. 37. Τμήμα και λεπτομέρεια του λοξότμητου γείσου

Εικ. 38. Η πυραμίδα στο κέντρο της ανώτερης ζώνης του θριγκού

Εικ. 39. Λεπτομέρεια στη ζώνη του Δωδεκαόρτου: ακιβάδες

Εικ. 40. Η βάση της πυραμίδας: ιχθύες

Εικ. 41. Το λυπηρό με την Θεοτόκο

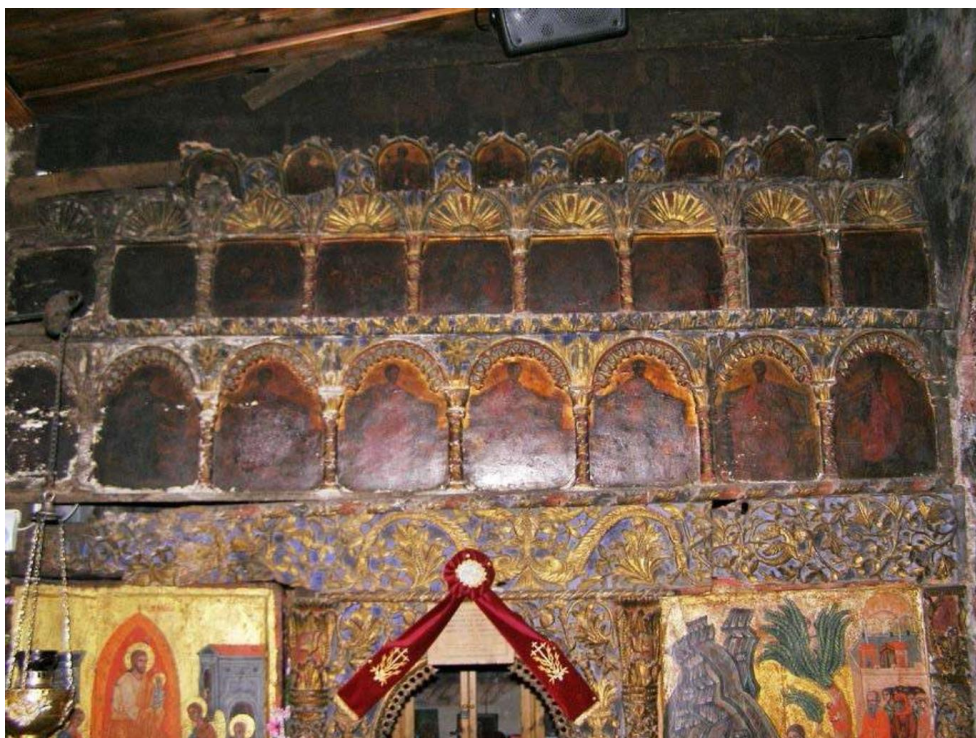

Εικ. 42. Μεγαλόβρυσο, Κοίμηση της Θεοτόκου, τμήμα του θριγκού (πηγή: Ευγενικός 2016, 483)

Εικ. 43. Άγιος Λαυρέντιος, καθολικό μονής Αγίου Λαυρεντίου, βόρειο τμήμα του τέμπλου (πηγή: Ευγενικός 2016, 531)

Εικ. 44. Αετόλοφος, Κοίμηση της Θεοτόκου, το τέμπλο στο βόρειο κλίτος του ναού (πηγή: Ευγενικός 2016, 484)

Εικ. 45. Αετόλοφος, Άγιος Νικόλαος εν Βουναΐνη, άποψη του τέμπλου (πηγή: Ευγενικός 2016, 491)

Εικ. 46. Κωφοί, Άγιοι Απόστολοι, άποψη του τέμπλου (πηγή: Ευγενικός 2016, 533)

Εικ. 47. Πάτερο Ιωαννίνων, Αγία Παρασκευή, άποψη του τέμπλου (πηγή: Τσαπαρλής 1980, πίν. 3Α)

Εικ. 48. Μέτσοβο, Άγιος Νικόλαος, άποψη του τέμπλου (πηγή: Τσαπαρλής 1980, πίν. 29)

Εικ. 49. Δροσοπηγή Άρτας, Άγιος Γεώργιος, άποψη του τέμπλου (πηγή: Τσαπαρλής 1980, πίν. 33Α)

Εικ. 50. Ουζγκντίνα Θεσπρωτίας, μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου, άποψη του τέμπλου (πηγή: Ευγενικός 2016, 562)

Εικ. 51. Βαθύλακος Αγράφων, Κοίμηση της Θεοτόκου, άποψη του τέμπλου (πηγή: Ευγενικός 2016, 566)

Εικ. 52. Αμπελάκια, Άγιος Γεώργιος, άποψη του τέμπλου (πηγή: Παπαναστασούλη 2016, εικ. 1)

Εικ. 53. Τσαριτσάνη, Άγιος Νικόλαος, άποψη του τέμπλου (πηγή: Φλώρου 2016, εικ. 5)

Εικ. 54. Τύρναβος, Άγιος Δημήτριος, άποψη του τέμπλου (πηγή: Σδρόλια 1991α, πίν. 94β)

Εικ. 55. Ζαγορά, Άγιος Αθανάσιος, άποψη του τέμπλου (πηγή: Ευγενικός 2016, 507)

Εικ. 56. Μελίβοια, Κοίμηση της Θεοτόκου, Σταυρός και Λυπηρά (πηγή: Ευγενικός 2016, 495)

Εικ. 57. Αγιά, Τίμιος Πρόδρομος, Σταυρός και Λυπηρά (πηγή: Ευγενικός 2016, 469)

Εικ. 58. Μικρό Περιστέρι Ιωαννίνων, Άγιος Αθανάσιος, Σταυρός (πηγή: Σιούλης 2008, πίν. 15β)

Εικ. 59. Μεταξοχώρι, Άγιος Γεώργιος, Σταυρός και Λυπηρά (πηγή: Ευγενικός 2016, 493)

Εικ. 60. Αγιά, ναός Τιμίου Προδρόμου, τμήμα του θριγκού (πηγή: Ευγενικός 2016, 468)

Εικ. 61: Ανατολή, Άγιος Νικόλαος, άποψη του τέμπλου (πηγή: Ευγενικός 2016, 476)

Εικ. 62. Ανατολή, καθολικό μονής Αγίου Παντελεήμονος, άποψη του τέμπλου (πηγή: Ευγενικός 2016, 477)

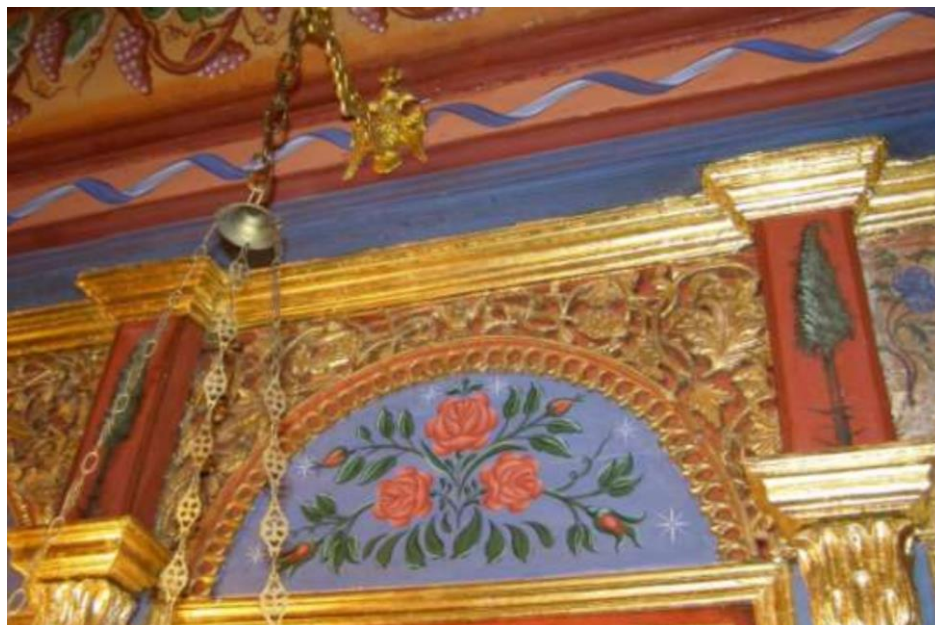
Εικ. 63. Αετόλοφος, Κοίμηση της Θεοτόκου, άποψη του θριγκού (πηγή: Ευγενικός 2016, 485)

Εικ. 64. Αετόλοφος, Άγιος Νικόλαος εν Βουναΐνη, άποψη του τέμπλου (πηγή: Ευγενικός 2016, 491)

Εικ. 65: Ζαγορά, Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος, άποψη του τέμπλου (πηγή: Ευγενικός 2016, 514)

Εικ. 66. Αγιά, ναός Τιμίου Προδρόμου, τοξωτή επίστεψη δεσποτικής εικόνας (πηγή: Ευγενικός 2016, 467)

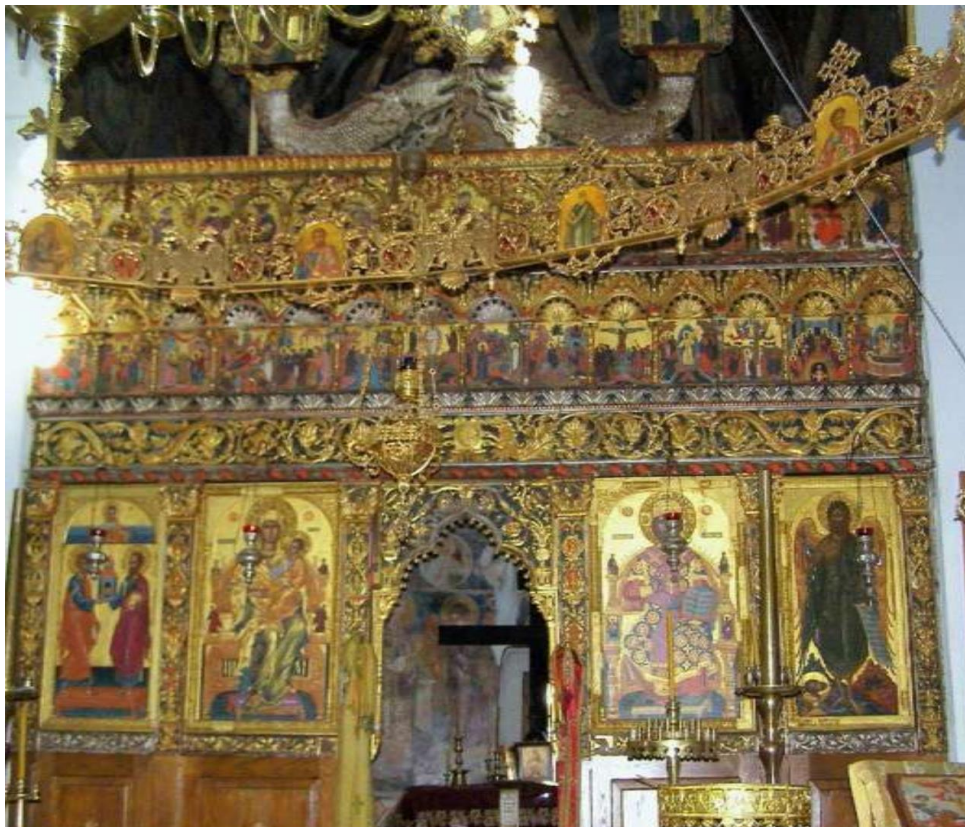

Εικ. 67. Ανατολή, Άγιος Νικόλαος, υπέρθυρο της Ωραίας Πύλης (πηγή: Ευγενικός 2016, 597)

Εικ. 68. Ανατολή, καθολικό μονής Τιμίου Προδρόμου, άποψη του τέμπλου (πηγή: Ευγενικός 2016, 479)

Εικ. 69. Βένετο, καθολικό μονής Φλαμουρίου, άποψη του τέμπλου (πηγή: Ευγενικός 2016, 498)

Εικ. 70: Βένετο, καθολικό μονής Φλαμουρίου, ανθέμια σε σειρά (πηγή: Ευγενικός 2016, 601)

Εικ. 71. Χορευτό, Άγιος Νικόλαος, ανθέμια σε σειρά (πηγή: Ευγενικός 2016, 601)

Εικ. 72. Άγιος Λαυρέντιος, καθολικό μονής Αγίου Λαυρεντίου, ανθέμια σε σειρά (πηγή: Ευγενικός 2016, 602)

Εικ. 73. Αγιά, μονή Αγίου Παντελεήμονος, παρεκκλήσιο πύργου, στρεπτό ακανθόφυλλο (πηγή: Ευγενικός 2016, 464)

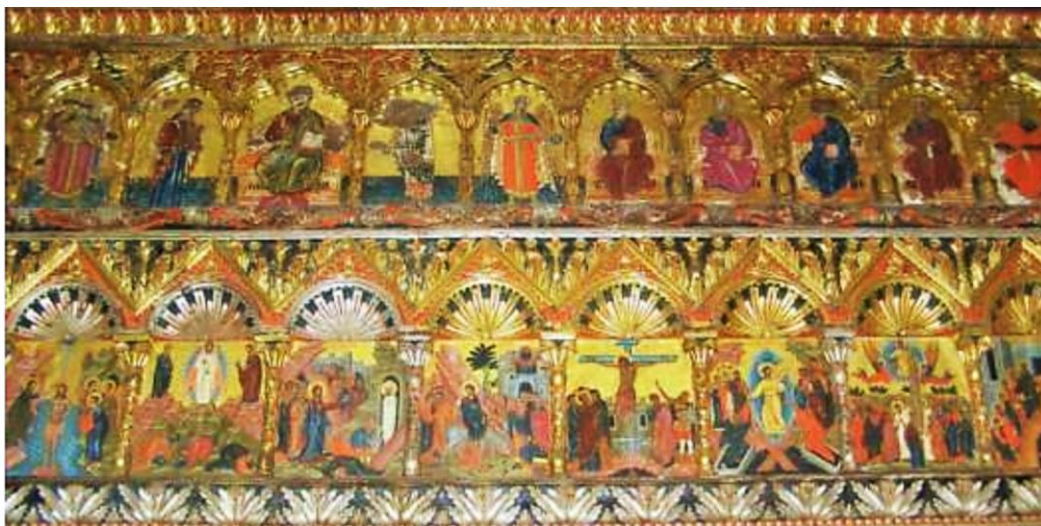

Εικ. 74. Ανατολή, Κοίμηση της Θεοτόκου, στρεπτό ακανθόφυλλο (πηγή: Ευγενικός 2016, 471)

Εικ. 75. Ανατολή, Άγιος Νικόλαος, στρεπτό ακανθόφυλλο (πηγή: Ευγενικός 2016, 476)

Εικ. 76. Βένετο, καθολικό μονής Φλαμουρίου, στρεπτό ακανθόφυλλο (πηγή: Ευγενικός 2016, 498)

Εικ. 77. Άγιος Λαυρέντιος, καθολικό μονής Αγίου Λαυρεντίου, στρεπτό ακανθόφυλλο

Εικ.78. Κωφοί, Άγιοι Απόστολοι, λέοντας (πηγή: Ευγενικός 2016, 534)

Εικ. 79. Ανατολή, Άγιος Νικόλαος, λέοντες (πηγή: Ευγενικός 2016, 592)

Εικ.80. Ανατολή, Άγιος Νικόλαος, θυρεός στο δεξί τμήμα της πρώτης ξυλόγλυπτης ζώνης του θριγκού (πηγή: Ευγενικός 2016, 475)

Εικ. 81. Βένετο, καθολικό μονής Φλαμουρίου, πτηνά (πηγή: Ευγενικός 2016, 597)

Εικ. 82. Ανατολή, Άγιος Νικόλαος, αετοί και πτηνά (πηγή: Ευγενικός 2016, 597)

Εικ. 83. Ζαγορά, Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος, πτηνά (πηγή: Ευγενικός 2016, 594)

Εικ. 84. Άγιος Λαυρέντιος, καθολικό μονής Αγίου Λαυρεντίου, αετοί και πτηνά (πηγή: Ευγενικός 2016, 597)

Εικ. 85. Μακρινίτσα, καθολικό μονής Σουρβιάς, πτηνό (πηγή: Ευγενικός 2016, 596)

Εικ. 86. Κωφοί, Άγιοι Απόστολοι, πτηνά (πηγή: Ευγενικός 2016, 534)

Εικ. 87. Βένετο, καθολικό μονής Φλαμουρίου, πτηνό (πηγή: Ευγενικός 2016, 596)

Εικ. 88. Μακρινίτσα, καθολικό μονής Σουρβιάς, πτηνά (πηγή: Ευγενικός 2016, 505)

Εικ. 89: Μεταξοχώρι, παρεκκλήσιο Αγίων Αναργύρων, πτηνά στη ζώνη του θριγκού (πηγή: Ευγενικός 2016, 595)

Εικ. 90. Ζαγορά, Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος, πτηνό (πηγή: Ευγενικός 2016, 595)

Εικ. 91. Χορευτό, Άγιος Νικόλαος, πτηνά στην ζώνη του θριγκού (πηγή: Ευγενικός 2016, 520)

Εικ. 92. Άγιος Λαυρέντιος, καθολικό μονής Αγίου Λαυρεντίου, πτηνό

Εικ.93. Τύρναβος, Άγιος Νικόλαος ο Νέος, Βένετο, καθολικό μονής Φλαμουρίου και Άγιος Λαυρέντιος, καθολικό μονής Αγίου Λαυρεντίου, λεπτ. με δελφίνια, πτηνά στα επίκρανα (πηγή: Ευγενικός 2016, 593)

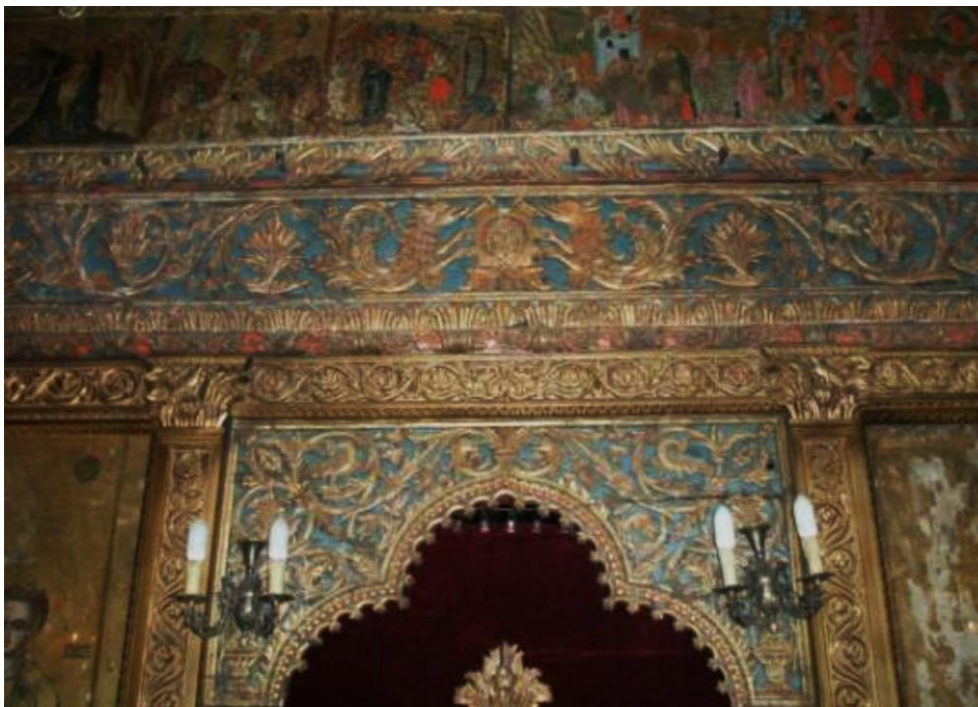

Εικ. 94. Ζαγορά, Άγιος Αθανάσιος, πτηνό στην απόληξη παραστάδας (πηγή: Ευγενικός 2016, 594)

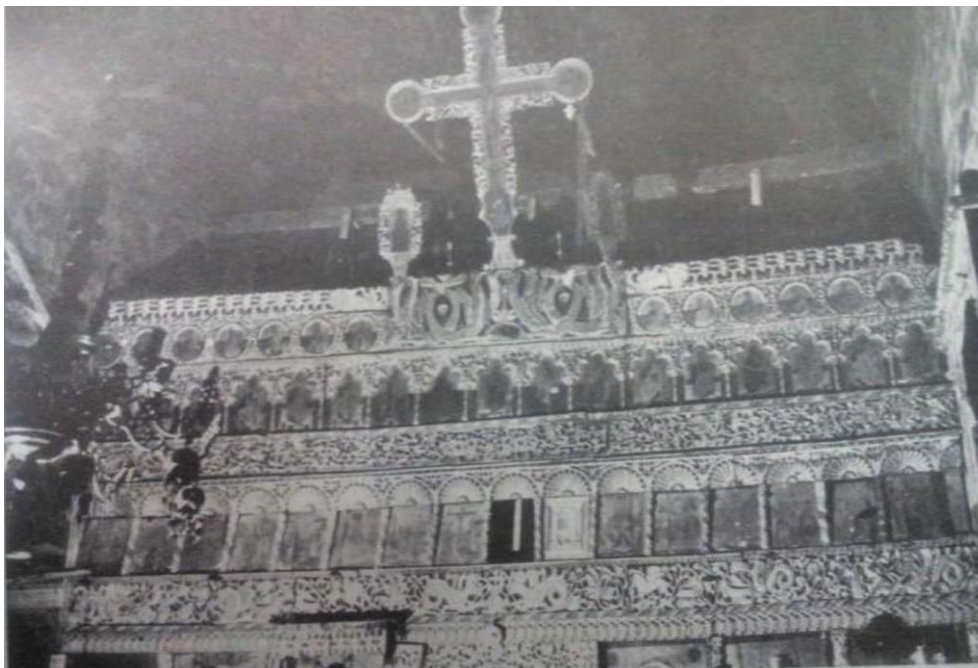

Εικ. 95. Άγιος Λαυρέντιος, καθολικό μονής Αγίου Λαυρεντίου, παγόνι (πηγή: Ευγενικός 2016, 598)

Εικ. 96. Καλαμπάκα, Κοίμηση της Θεοτόκου, θυρεός (πηγή: Ευγενικός 2016, 572)

Εικ. 97. Μονή Βελλάς, άποψη του τέμπλου (πηγή: Τσαπαρλής 1980, πίν. 19Β)

Εικ. 98. Μονή Σπηλαιώτισσας Αρίστης, άποψη του τέμπλου (πηγή: Τσαπαρλής 1980, πίν. 12)

Εικ. 99. Βένετο, καθολικό μονής Φλαμουρίου, θυρεός (πηγή: Ευγενικός 2016, 584)

Εικ. 100. Μεγαλόβρυσο, Κοίμηση της Θεοτόκου, θυρεός (πηγή: Ευγενικός 2016, 584)

Εικ. 101. Αετόλοφος, Κοίμηση της Θεοτόκου, θυρεός (πηγή: Ευγενικός 2016, 584)

Εικ. 102. Αετόλοφος, Άγιος Νικόλαος εν Βουναΐνη, θυρεός (πηγή: Ευγενικός 2016, 584)

Εικ. 103. Βένετο, καθολικό μονής Φλαμουρίου, δρακόμορφοι ιχθύες (πηγή: Ευγενικός 2016, 585)

Εικ. 104. Ζαγορά, παρεκκλήσια Μεταμόρφωσης, σύνολο α', δρακόμορφοι ιχθύες (πηγή: Ευγενικός 2016, 585)

Εικ. 105. Αετόλοφος, Κοίμηση της Θεοτόκου, δράκοντες (πηγή: Ευγενικός 2016, 585)

Εικ. 106. Μεγαλόβρυσο, Κοίμηση της Θεοτόκου, δράκοντες (πηγή: Ευγενικός 2016, 585)

Εικ. 107. Μακρυνίτσα, μονή Σουρβιάς, δράκος (πηγή: Ευγενικός 2016, 587)

Εικ. 108. Μακρυνίτσα, καθολικό μονής Σουρβιάς, δράκος στην επίστεψη δεσποτικής εικόνας (πηγή: Ευγενικός 2016, 504)

Εικ. 109. Κωφοί, Άγιοι Απόστολοι, δράκος (πηγή: Ευγενικός 2016, 587)

Εικ. 110. Άγιος Λαυρέντιος, καθολικό μονής Αγίου Λαυρεντίου, δράκος

Εικ. 111. Ζαγορά, καθολικό μονής Αγίου Αθανασίου, σκηνή μάχης δράκου με λέοντα (πηγή: Ευγενικός 2016, 587)

Εικ. 112. Ζαγορά, Άγιος Δημήτριος, σκηνή μάχης δράκου με λέοντα (πηγή: Ευγενικός 2016, 587)

Εικ. 113. Ζαγορά, Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος, σκηνή μάχης δράκου με λέοντα (πηγή: Ευγενικός 2016, 588)

Εικ.114. Μακρυνίτσα, καθολικό μονής Σουρβιάς, σκηνή μάχης δράκου με λέοντα (πηγή: Ευγενικός 2016, 588)

Εικ. 115. Άγιος Λαυρέντιος, καθολικό μονής Αγίου Λαυρεντίου, σκηνή μάχης δράκου με λέοντα

Εικ. 116. Καλαμπάκα, Κοίμηση της Θεοτόκου, δελφίνια με δρακόμορφα χαρακτηριστικά (πηγή: Ευγενικός 2016, 572)

Εικ. 117. Βένετο, καθολικό μονής Φλαμουρίου, δελφίνια με δρακόμορφα χαρακτηριστικά (πηγή: Ευγενικός 2016, 589)

Εικ. 118. Ανατολή, Κοίμηση της Θεοτόκου, δελφίνια με δρακόμορφα χαρακτηριστικά (πηγή: Ευγενικός 2016, 592)

Εικ. 119. Άγιος Λαυρέντιος, καθολικό μονής Αγίου Λαυρεντίου, δελφίνια με δρακόμορφα χαρακτηριστικά

Εικ. 120 Σκαμνέλλι Ζαγορίου, Κοίμηση της Θεοτόκου, δελφίνια με δρακόμορφα χαρακτηριστικά (πηγή: Σιούλης 2008, πίν. 11α)

Εικ. 121. Σπήλαιο Γρεβενών, μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου, αετοί (πηγή: Ευγενικός 2016, 573)

Εικ. 122. Τσεπέλοβο, μονή Προδρόμου Ρογκοβού, βημόθυρα και επίστεψη δεσποτικής εικόνας με διάτρητο διάκοσμο (πηγή: Σιούλης 2008, πίν. 36γ, 36ε)

Εικ.123. Τύρναβος, Άγιος Νικόλαος ο Νέος, παράσταση της Κοίμησης της Θεοτόκου, 1820

Εικ. 124. Τύρναβος, Άγιος Αντώνιος, εικόνα με τους αγίους Αναργύρους και λεπτ. της αφιερωματικής επιγραφής με τη χρονολογία